

LA GRECIA CATALANA DES DE LA MORT DE ROGER DE LLURIA FINS A LA DE FREDERIC III DE SICILIA (1370-1377), per A. RUBIÓ I LLUCH.

I

OBSERVACIONS PRELIMINARS. — MORT DE ROGER DE LLURIA (1370). — EFÍMERA CONTINUACIÓ DE MATEU DE MONCADA (1370). — GUERRA DELS ENGHEN CONTRA ELS DUCATS (1370-1371). — TEMPTATIVES D'ALIANÇA DELS ENGHEN AMB VENECIA. — PAU DELS ENGHEN AMB LA COMPANYIA CATALANA (1371).

El descobriment d'una Grecia catalana és, al nostre entendre, una de les sorpreses més inesperades que ha deparat als investigadors moderns la història de la vida política mig-eval. Per això ens hem detingut en les diverses monografies que li hem dedicat d'alguns anys en aquesta banda, tant en la sèrie dels ANUARIS DE L'INSTITUT, com en altres publicacions (1) — i ens detindrem sempre amb singular complacència — en posar de manifest tot allò que signifiqui l'aparició de l'esperit ètnic i polític del nostre poble, conservat en mig d'un ambient completament exòtic, i a ell profundament desfavorable, com de terres relativament tan allunyades del casal matern. No és pas, en efecte, lo que ofereix més interès en aquesta història — llevat de l'episodi llegendari de l'expedició catalana i de la conquesta gloriosa del ducat d'Atenes — la descripció de fets externs més o menys obscurs, que's redueixen sovint a una lluita de petites oligarquies, de mesquines ambicions personals, o a guerres continuades amb tota mena d'enemics exteriors, que no posaren mai en joc grans masses de combatents. Això es lo secundari, encara que'n calgui conservar el record en les planes de l'història, per a les quals res no és insignificant. Lo verament curiós i atractiu és saber que aquell poble, fill de les nostres entranyes nacionals, vivia una vida més orgànica de lo que de son estat d'anarquia interna es podia esperar, i que en aquesta vida es reflectia sempre l'esperit de la mare patria, tant en l'orde social, com en el civil i en el polític.

La història fragmentària de l'Atenes franca mig-eval dels ducs de la Roche és per a nosaltres, en general, només que la dels seus prínceps, cavallers o homes

(1) *Catalunya a Grecia* (Barcelona, Biblioteca popular de l'Avenç, 1905). — *Atenes en temps dels Catalans* (ANUARI DE L'I. D'E. C., MCMVII). — *La Acròpolis de Atenes en la època catalana* (Acadèmia provincial de Belles Artes, Barcelona, 1908). — *Els pobladors dels Ducats catalans* (Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1908). — *Els castells catalans de la Grecia continental* (ANUARI DE L'I. D'E. C., MCMVIII). — *Els governs de Matheu de Moncada y Roger de Llúria en la Grecia catalana* (ANUARI DE L'I. D'E. C., MCMXI-MCMXII).

d'armes. La dels Ducats catalans es la de tot un poble. La població franca fou escassa. En Muntaner fa pujar a sols uns mil cavallers francesos, els establerts en tota la Grecia franca en el seu temps ⁽¹⁾. La catalana va ésser molt més nombrosa. Aquella era solament una oligarquia militar; aquesta l'emigració en massa d'un campament errant, una allau de soldats, es cert, però en la qual al costat d'ells, hi trobem també llurs dones i llurs infants. La historia dels francs de Grecia, com ha observat l'il·lustre historiador tedesc Gregorovius ⁽²⁾, ve a ésser com una adaptació inesperada d'un antic *roman* cavalleresc o d'una *chanson de geste*, des del camp de la poesia al de la realitat. Com en ella sols hi trobem reis i ducs, dames i cavallers, mes mai cap burgès; mai se descobreix al poble en aquelles escenes de torneigs i festes cavalleresques, de les quals En Muntaner ens traça en la crònica una pintura tan brillant. La historia sols ens ha conservat el nom d'un castellà de Tebes i d'un d'Atenes durant la època franca. No's coneix un sol document diplomàtic relatiu a la organització política i administrativa del país: ni un sol nomenament de un funcionari públic, ni la menor reclamació jurídica, ni la menor al·lusió a la rassa grega, que fa sa aparició com a poble en la vida política en la època catalana, res, per de comptat, d'un valor històric, polític i literari tan gran com els famosos *capítols* d'Atenes, que tinguérem la fortuna de descobrir, ja fa molts anys, en un amagat registre de *Pecunia* del nostre imponderable arxiu.

En canvi, en la Grecia catalana, apareix també un món feudal, no cal negar-ho; però sobre tot un món de veguers i castellans, de mercaders i d'emigrants, de notaris, jutges, batlles i assessors, de síndics i procuradors, de prelats i de preveres, de nobles i alts governants, d'esclaus i de vilans, d'universitats o comuns de la terra gelosos de llurs franquesses i llibertats, i de senyors feudals habitants d'encinglerats castells; en una paraula, un món de pobladors de tota mena d'estaments que lluiten per les necessitats de la vida, i en el qual els plets i les reclamacions de la realitat prosaica omplen el lloc dels torneigs i de les festes sumptuoses dels ducs dels llinatges de la Roche i de Brienne. Lo que fou en aquest orde de fets l'estat floreixent dels francs d'Atenes no ho podem pas saber, perquè la llur cancelleria ha desaparegut; ses gestes se conserven únicament en cròniques o en narracions èpiques llegendaries. Pel contrari la vida heròica i militar dels catalans dels Ducats grecs, ens és dat endevinar-la al través de nombrosos documents de molt desigual densitat i valor històric, si bé generalment, d'orde merament administratiu o burocràtic.

La mort del vicari general dels Ducats d'Atenes i Neopatria i darrer mariscal de la Companyia catalana d'ells ensenyorida, ocorreguda probablement a principis de 1370, va obrir una altra vegada, com dèiem en la nostra última

Mort de Roger de Lúria. — Efficmera continuació de Mateu de Moncada.

(1) *Chronik des edlen En Ramon Muntaner*. Herausgegeben von Dr. Karl Lanz. Stuttgart, 1844, cap. 244.

(2) *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter von der Zeit Justinian's bis zur türkischen Eroberung*. Stuttgart, 1889, II, 39.

monografia publicada en el passat ANUARI, una nova era d'anarquia i perturbacions, que per desgracia, llevat de curts moments, no cessa ja mai més, fins a la total extinció de la nostra dominació a Grecia ⁽¹⁾. En Roger de Llúria va ésser un dels pocs vicaris que morí exercint el seu càrrec. A pesar dels seus defectes de caràcter, de la seva violència i cobdícia, el darrer mariscal de la Companyia sentia bullir encara en ses venes la sang ardenta dels almogàvers, i no fou pas un home vulgar el que, trobant el país ducal en plena dissolució, pogué donar-li un cert caient d'estat organitzat—que en rigor en el fons mai va desaparèixer;—va saber imposar la pau a Venècia; rebutjà amb el seu sol esforç als Turcs que en una arrebolada de cega ira va ficar en la mateixa capital dels dominis catalans, i va detenir algú temps amb hàbils negociacions la projectada invasió dels Enghien, els descendents directes dels senyors de la Roche i de Brienne, ducs francs d'Atenes. Amb ell desapareix un dels homes més poderosos i influents de la Companyia, protegit ja des de 1338 per tres ducs sobirans, i la major figura de la ciutat de Tebes, la capital dels estats catalans de Grecia ⁽²⁾. Una nova situació anàrquica i la guerra estrangera eren els dos problemes que devia resoldre el nou lloctinent al qual el rei de Sicília, duc nominal, més que efectiu, dels Ducats catalans, confià l'ardua empresa de la llur governació. Sembla que per un moment el darrer vicari Mateu de Moncada, dues vegades anomenat (1352 i 1363) i altres tantes remogut del seu càrrec, tornà a aconseguir sa tercera confirmació. Malgrat de les seves injustícies i violències a què s'havia entregat durant son anterior govern; del seu incompliment de totes les formalitats legals, fins al punt que mai va aconseguir-se d'ell la prestació de comptes inherent al seu ofici, i malgrat l'odiós record que va deixar el seu substitut interí Pere de Pou, el Moncada tenia encara partidaris a Grecia. N'hi haurà prou que recordem ací l'embaixada que en 1363 se presentà al rei de Sicília, demanant el seu restabliment, al front de la qual figurava un prelat tan prestigiós com l'arquebisbe Paulo de Tebes, que fou després patriarca llatí de Constantinoble, i els magnats tebens Bartomeu Valerio, Nicolau Ardoyno i Guillem Bassani. El govern del tercer comte d'Agosta i senescal del regne de Sicília, fou aquesta vegada efímer, i tan nominal, com els pomposos títols de senyor de Corent (Corinthos) i d'Argens (Argos) i marquès titular de Bodonitza, amb què el rei de Sicília l'investí respectivament els anys 1359 i 1363 ⁽³⁾.

El seu nomenament sembla que va ésser fet a precari i és possible que sols d'una manera interina, fins que'l rei es decidís a elegir una altra personalitat prestigiosa que oferís majors garanties d'encert. De totes maneres la duració del seu

(1) *Els governs de Matheu de Moncada y Roger de Llúria en la Grecia catalana (1359-1370)*. ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, MCMXI-MCMXII, p. 58.

(2) Així es desprèn d'una lletra que'l rei Frederic III dirigia al nostre vicari en 1363. En ella l'anomenava «nobilem Rogerium de Lauria, mariscalcum dictorum Ducatum, consiliarium, familiarem et fidelem nostrum, plurium nostrorum fidelium MAJOREM SCILICET EX CIVIBUS CIVITATIS IPSIUS». Archivio di Stato de Palermo, Protonotaro Regio, I, 108 v. Doc. de 16 Agost 1363. — GREGORIO: *Opere scelte* (Palermo, 1858), p. 357-358.

(3) Charles HOPF, *Chroniques greco-romanes*. Berlín, 1873, p. 675.

govern no fou molta. No podem fixar-la perquè ens manquen documents de la cancelleria palermitana. La última al·lusió a Roger de Llúria com a vicari dels Ducats, encara que amb la designació, qui sab si feta a posta, de veguer d'Atenes, porta la data de 5 de juliol de 1369⁽¹⁾. Suposant que En Roger de Llúria morís a principis de 1370, sols per molt pocs mesos portà En Moncada el títol de vicari, car el 31 de maig de l'any 1370 havia ja cessat en el seu càrrec, pel nomenament del seu successor, En Mateu de Peralta⁽²⁾, probablement sense haver posat els peus a Grecia.

Guerra dels Enghien contra'ls Ducats.

Durant el darrer temps del vicariat den Roger de Llúria, i sobre tot en els primers mesos del govern den Mateu de Peralta, continuaren els Enghien les seves temptatives bel·licoses per a apoderar-se dels estats que pertanyeren a llurs predecessors, els ducs francesos de la casa de Brienne. En la nostra anterior monografia donada a llum en aquesta publicació de l'Institut, ja indicàrem els motius de les pretensions d'aquella família sobre'ls Ducats catalans, i terminàvem l'història del govern de Roger de Llúria, amb el rompiment d'aquest vicari amb ella, després d'un hàbil però inútil intent de conciliació entre aquests pretendents i la casa reial de Sicília, per a fusionar amb un casament diplomàtic, els drets nominals i els efectius que una i altra posseïen. El matrimoni entre Gualter de Enghien i la princesa siciliana Constança, darrera filla de Joàn Ran-

(1) Archivio di Stato de Venecia. *Misti* XXXIII, f. 25 v. En el document és anomenat també *vicarius universitatis Athenarum*. De la mateixa manera se'l designa en una reclamació de Venecia de 28 Agost 1365. *Misti* XXXI, 11 v. «Cum vir nobilis Nicoletus Bassadona civis noster inter alias in MCCCLXII... habuerit et receperit quoddam damnum de Rugerio de Lúria, *vicario universitatis Athenarum*.» Aquesta insistència tal volta podria indicar que la República no reconeixent mai a Roger de Llúria com a vicari legal s'acontentava amb donar-li el títol de veguer d'Atenes, càrrec que probablement havia exercit en 1362. Recordi's que dit Roger tenia possessions rústiques i urbanes en la rodalia i dins la ciutat d'Atenes.

(2) Diu el rei Frederic III de Sicília al nou governant que li confereix l'ofici de vicari general «tam ob mortem nobilis Rogerii de Lauria, qui vita sibi comite, dictum officium exercebat, quam *ammoto* inde nobilis Matheo de Montecathino comitatus Auguste, ... cui dictum officium fuerat inde sub certa forma commissum». Arx. de Palerm. Regia Cancellaria. Vol. VIII, f. 247. Aquest document forma part del nostre *Diplomatari de l'Orient català*, que està actualment ja dispost per a la seva publicació. En obsequi a la brevetat sempre que's tracti de pessés diplomàtics en ell compreses, ens referirem a dita col·lecció (com hem fet en les anteriors monografies), de la següent manera: *D. de l'O. C.* No s'estranyi que en aquest estudi, com en tots els anteriors d'igual classe, descendim als més insignificants detalls. Ens hem proposat salvar i traure a llum tot quant guarden els arxius nacionals i estrangers, que'ns ha llegut consultar, sobre un episodi històric fins ara tan poc conegut. Tractant-se d'investigacions penoses i de durada de molts anys, no'ns resignem a deixar altra vegada inèdit, lo que tant ha costat de descobrir. Una vegada escrites les monografies preliminars necessàries, ens serà més fàcil exposar l'*Història de la dominació catalana a Grecia*, sense l'aparell d'erudició que avui hem cregut indispensable, no per mostra de vanitat, sinó com testimoniatge de la més escrupulosa veritat històrica. No'ns permetem dir res en el text que no estigui basat en fonts històriques de tota mena, i en l'estudi, compulsat i interpretació, llargament meditada de les mateixes. L'història no ha de consistir en un simple extret o enfilall de documents i de dades pacientment recollits i ordenats, com les pessés d'un museu; l'historiador ha d'ésser també artista, i saber infondre la vida i donar son propi colorit o caràcter als fets de les generacions passades. Això no cal repetir-ho, perquè s'ha dit moltes vegades. Mes els medis de què l'història es val i els fonaments sobre els quals ha de construir-se pertanyen més al domini de la ciència que al de l'art. Quan se tracta de fets històrics poc coneguts, i dels quals els arxius sols ens han conservat fragmentàries notícies, la nimietat i l'escrupulositat en recollir tot vestigi, per insignificant que sembli, gaire bé s'imposen. L'historiador, quan la escassetat és tan palesa, no pot triar els materials, ni escollir els relleus més interessants; s'ha de cenyir a conservar lo que bonament s'ha salvat del naufragi del passat. Aleshores tot té valor. Aquesta és la posició en què ens trobem al escriure aquestes monografies, a manera d'assaigs preliminars sobre l'història dels Ducats catalans de Grecia. Dispensi el llegidor aquesta explicació amb la qual ens hem cregut en el deure de contestar les observacions que se'ns han fetes, i que agraïm profundament, perquè demostren, que en aquest país, en què res interessa, no manca mai algú que sab apreciar els esforços pacients i modestos, és cert, emperò profitosos. Hem d'insistir per últim en lo que deïem en nostra anterior monografia sobre'ls *Governos de M. de Moncada i R. de Llúria*, és assaber, que aquests estudis estàn destinats principalment als erudits i especialistes.

dazzo, duc d'Atenes (1336-1338), no tingué efecte, malgrat l'intervenció d'altres personalitats eclesiàstiques, com el bisbe de Cambrai i l'arquebisbe Simó de Tebes. Desvanescudes aquelles pacífiques negociacions, la creixent postració dels Ducats catalans, momentaniament detinguda per un home actiu i de mà de ferro, decidí als germans Enghien, que's consideraven hereus directes del darrer duc francès titular d'Atenes, a intentar de nou per la força de les armes, l'empresa que amb tanta perseverancia llurs antecessors havien perseguida durant més de mig segle. Se resolgué, doncs, el projecte d'una nova expedició contra Atenes, de la qual fou capdill el comte de Lecce, Joàn d'Enghien. En ella devien ajudar-lo sos germans Guiu, senyor d'Argens (Argos) i Nàpols (Nauplia) i Lluís, comte de Conversano. La herencia del Ducat atenès no corresponia en rigor a cap d'ells, sinó a llur nebot, el menor, Gualter III duc titular (1367-1381) que morí sense successió ⁽¹⁾.

No confiant massa els germans Enghien en llurs propies forces pensaren amb l'al·liança de Venecia, que cregueren fàcilment conseguir. Les negociacions venien treballant-se des d'algún temps, aprofitant les dissensions de Venecia amb la Companyia amb ocasió de les reclamacions mai extingides per l'afer Bassadona, que motivaren la guerra de 1362 i 1363 i que's renovaren en 1368. En 6 d'agost d'aquest any reclamà Joàn d'Enghien-Lecce una galera que'l seu oncle, el duc Gualter de Brienne, havia entregada en guarda al noble Felip Orió, la qual li va ésser retornada pocs mesos després ⁽²⁾. Aquesta reclamació era ja un preparatiu de guerra. En efecte, el 9 de febrer 1370, Joàn d'Enghien declarava palesament a la República, que en unió dels seus germans, se proposava arrencar en guerra oberta *als lladres Catalans*, el Ducat que per dret divinal era pervingut a la seva familia. Per tot lo qual i per lo mateix que ells podien vantar-se de ésser ciutadans venecians (recordant que poc abans la Senyoria havia concedit un diploma especial a Guiu d'Enghien), demanaven que en quant haguessin declarada la guerra fossin tractats per Venecia, no com a pirates aventurers, sinó com a bel·ligerants legals, no dubtant que els facilitaria tots els medis de transport des de l'Eubea, la important colònia veneciana, veïna del país català ducal. El Senat va contestar en 12 d'abril del mateix any 1370, excusant-se amb el deure d'observar la més absoluta neutralitat ⁽³⁾. Venecia, deia, s'alegraria que la casa d'Enghien, amb ella tan estretament lligada, conseguís aventatges en Grecia,

Temptatives
d'al·liança dels
Enghien amb Ve-
necia.

(1) HOPF, *Chroniques greco-romanes*, p. 474.

(2) HOPF, *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit* (Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Grüber). Leipzig, 1870, t. VII, p. 20.

(3) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VII, 20. Arx. de Venecia, *Misti*, XXXIII, 91. Aquest autor no indica la data de la petició del Comte de Lecce. GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 158, porta la de 9 febrer 1370. Els dos coincideixen en la designació de la font. El document que vaig copiar a l'arxiu de Venecia a l'estiu de 1907, té la data de 22 abril 1370, indicció VIII i sembla completament igual a la primera petició extractada per HOPF. En la contestació està continguda aquesta al final: «*Capitula prorecta pro parte dicti domini comitis et fratribus suorum...* Respondeatur quod hoc non est de more nostro, excusando nos ab hoc cum illis pulcris verbis que domino videbuntur.» En aquesta contestació s'afirma categòricament «*quod sicut ipsi comiti et fratribus potest esse manifestum, nos sumus in treugua cum illis de ducatu.*» *Misti*, XXXIII, f. 32 v. D. de l'O. C.

i fins que recobrés la herència perduda, emperò no podia accedir a l'entrega de vitualles i medis de transport, perquè estava en treva amb la Companyia catalana, i el batlle de l'Eubea, que era aleshores Joàn Delfino, havia rebut sobre aquest punt les oportunes instruccions (1). Els pretendents, que amb tan belles paraules havien estat despedits, insistiren encara en llurs reclamacions (2), al·legant les violències comeses per la Companyia contra'ls dos Brienne, i la excomunió papal, que encara que sospesa per un quant temps, no havia estat mai alçada. A Venècia honorarien sempre, tals són les paraules del comte Joàn de Lecce, «com a mare, guardiana i conservadora de la justícia», i com a tal li demanava que permetés passar per l'Eubea la cavalleria del seu germà Guiu, el senyor d'Argens i Nàpols, que ja estava preparada contra Roger de Llúria, que obrís els *negres ponts*, per la campanya contra'ls Catalans, a Nicolau Sanudo, dit Spezzabanda, regent aleshores del Ducat de l'Arxipèleg (1364-1372) (3), i als antics vassalls dels Brienne, que encara moraven al Negrepont; i que autoritzés per fi al batlle l'entrega de vitualles, fusta i ferro, així com també la d'una galera armada que protegís l'expedició. En aquesta petició té un interès especial la crida que's fa als antics subdits francesos dels Brienne, que després de la esplèndida victòria conseguida pels Catalans en 1311, a les vores del Cefís, que'ls donà la possessió del Ducat d'Atenes, romanien encara després de seixanta anys en la illa de l'Eubea, tan propera a les planures de Tebes, on se donà la batalla. Molt nombrosos degueren ésser els foragitats que's refugiaren al Negrepont — unit a la terra ferma grega per un pont, — quan encara es comptava amb ells després de tan llarg transcurs de temps (4). Joàn de Lecce terminava la seva lletra demanant una prompta resposta, perquè la guerra devia començar tot seguit (5).

Venècia va respondre al vehement comte senzillament que sols havia autoritzat al batlle Delfino per a actuar de mitjancer entre'ls Enghien i els Catalans (6). Una vegada coneguda la segona resposta negativa i displicent de Venècia, Guiu

(1) Joàn Delfino ho fou des de 1370 a 1372. Sabut és que'ls batlles nomenats per Venècia per a regir la seva colònia del Negrepont, ho eren tan sols per dos anys. HOPF, *Chroniques greco-romanes*, p. 372.

(2) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VII, 20, referint-se a l'Arx. de Venècia, *Misti*, XXXIII, 166-169, assigna a aquesta reclamació la data de 1371. Nosaltres creiem que li correspon l'any 1370. La cronologia d'En Hopf en aquest episodi és sumament confosa, i a més no posa cap esment en indicar amb tota claretat les dates, — per dies i mesos — dels documents. Per aquest motiu no'ns va ésser possible en l'Arxiu de Venècia verificar les cites dels registres indicats en les seves obres.

(3) HOPF, *Chroniques greco-romanes*, 480.

(4) Aquesta curiosa al·lusió històrica es una nova prova que la batalla indicada no's donà prop de la Tebes tessàlica, prop d'Almyros, com indiquen la Crònica de Morea, en el text grec, i en les tres traduccions francesa, italiana i aragonesa, sinó prop de la Tebes beòtica, junt al Copais, com ho refereixen els escriptors contemporanis Muntaner i l'historiador bisantí Nicefor Gregoras.

(5) Malauradament a aquest document tan important En Hopf no li assenyala més indicació cronològica, que la vaga i per nosaltres errònia de 1371. Op. cit. VII, 20.

(6) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, XXXIII, 168, assenyala a aquest document la data de 10 de febrer, però no l'any. Sembla que aquest no pot ésser sinó el de 1371, perquè l'anterior, del qual hem extractat algunes clàusules, és de 22 d'abril de 1370. Han estat inútils tots els esforços nostres per a obtenir les còpies de l'Arxiu de Venècia dels documents citats per En Hopf, essent la base de la negativa que la forma de citar els registres de l'historiador alemany no coincideix amb la numeració modernament adoptada. Tant En Hopf com En Gregorovius deixen en laire la fixació de la cronologia, la única que podria donar una llum definitiva en els confosos successos que esmentem. En nostra monografia anterior, *Els governs de Mateu de Moncada y Roger de Llúria en la Grècia catalana* poguérem restablir la cronologia dels dos vicariats d'una manera definitiva. Sentim no haver arribat a ésser tan sortosos en quant a aquest important episodi de la guerra dels Enghien contra'ls Catalans.

d'Enghien es va apressar a declarar la guerra, apoiat pels seus germans de Nàpols i de Flandres, els comtes de Lecce i de Conversano, així com també pel bisbe d'Argens, ciutat de la qual era senyor el dit Guiu, mes sense cap resultat. El bisbe d'Argens Jaume Petri (Pigolordi) O. P. (1) va entregar per a les despeses de la guerra els productes de les famoses panes de la veïna ciutat de Corent, que's recollien en el monastir de la seva orde (2).

La guerra dels Enghien, de la qual hem parlat—en lo poc que se'n sab—en la nostra monografia de l'anterior ANUARI, va tenir terme mercès als bons oficis de la república de Venècia, a la qual sempre, des que s'inicià el rompiment, hem vist favorable al manteniment de la pau. Ella va ésser lleial a la treva que va pactar en 1365 i que seguia negociant encara en 1368, treva que li permeté per fi l'adquisició de la important fortalesa de Karystos en l'Eubea, de tant temps cobejada. Precisament quan els Enghien pretenien barrejar-la en les seves pretensions, tractava Venècia de perllongar altre cop l'armistici (3). Per això es negà categòricament a escoltar la petició del comte de Lecce: *nostre intencionis semper fuit et est observare pacta que habemus cum quibuscumque* (4). Solament s'oferia de bon grat a servir de mitjancera de les futures negociacions. Per encàrrec, sense dubte, den Mateu de Peralta, vicari ja aleshores estatuit, el noble tebà En Pere Folgueres, a principis d'agost de 1371, va negociar la pau entre Guiu d'Enghien i la Companyia, amb el batlle d'Eubea, En Joàn Delfino. Els tractes varen ésser confiats an aquell cavaller català, ricament heretat en la vegueria d'Estives i, ademés, personatge simpàtic a Venècia, per haver intervingut en la venda de Karystos (5). En el tractat de pau es declarava ferm el matrimoni abans estipulat entre madona Maria, filla única de Guiu d'Enghien, senyor d'Argens i Nàpols, i el noble Joàn de Lluria, el qual a la mort del seu sogre, devia succeir-lo en aquests estats (6). Un rescripte de Venècia al batlle d'Eubea sobre aquest fet porta la data de 23 de setembre de 1371. La Companyia devia entregar la ciutat de Megara a la República en penyora de les condicions estipulades per a la pau (7).

Pau dels Enghien amb la Companyia catalana.

(1) Ho era des de 8 novembre 1367. EUBEL, *Hierarchia catholica medii oevi*, Monasterii, 1898, t. I.

(2) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VII, 21. — Arx. de Venècia, *Misti*, XLIII, 348. En l'expedició, a judicar per aquest document, sols prengué part el noble Guiu d'Enghien, l'únic dels tres germans que tenia dominis a Grècia. Mes alguns historiadors, apoiats en la relació de la *Crònica aragonesa de Morea*, escrita per encàrrec del gran mestre Joàn Fernández de Heredia amb el nom de *Libro de los fechos et conquistas del principado de Morea* (Genève, 1885, p. 155; edició de la *Société de l'Orient Latin*), col·loquen també en aquesta època la primera expedició del comte de Conversano contra Atenes. D'ella hem parlat en la nostra anterior monografia. La segona expedició tingué lloc probablement, segons una indicació d'un document de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en 1378. La *Crònica aragonesa de Morea*, que acaba en 1377, no pot referir-se, com és natural, a fets ocorreguts posteriorment.

(3) *Els governs de Matheu de Moncada y Roger de Lluria*, etc., lcc. cit., p. 38 i 55.

(4) Arx. de Venècia, *Misti*, XXX, 32 v. D. de l'O. C.

(5) C. HOPF, *Dissertazione documentata sulla Storia di Karystos... versione dal tedesco... fatta da G. B. de Sardagna*, Venezia, 1856, p. 87.

(6) PREDELLI, *I Libri Commemorativi della Repubblica di Venezia*. Regesti, Venezia, 1883, III, 96, n. 606. — Arxiu de Venècia, *Commemorativi*, VII, 149 i 543. — Ibidem, *Misti*, XXXIII, f. 253.

(7) Arx. de Venècia, *Misti*, XXXIII, 133. F. GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen...*, II, 158.

Per les negociacions d'aquesta pau que tenien lloc en el mes d'agost venim en coneixement d'altres anteriors, en les quals era estat revocat el contracte matrimonial entre en Joàn de Lluria i la jove filla de Guiu d'Enghien. Això prova que aquesta al·liança fou intentada ja pel vicari Roger de Lluria en favor del seu germà Joàn. Era aquest, en aquella època de predomini d'aquesta família, un dels nobles més influents i poderosos dels Ducats catalans. Fou veguer de Tebes en 1358 i governador interí d'aquests estats durant l'absència del vicari Gonçal Ximenes d'Arenós ⁽¹⁾. Amb el títol de *honorabilis vigerius Thebarum* figurava a l'any següent en les negociacions per a la venda de Karystos ⁽²⁾, i en ple govern del seu germà compartí amb ell les tasques del poder, fins al punt de que el papa Urbà V es dirigís a tots dos quan volgué apartar-los de la perillosa al·liança amb els Turcs ⁽³⁾. Ara l'ambiciós mariscal de la Companyia havia somniat en la seva vellesa unir als seus estats els últims restes territorials que quedaven encara en poder dels descendents dels antics senyors de Brienne, ducs d'Atenes. Així, un matrimoni hàbilment portat a cap haguera estès la poixança catalana per tots els dominis ducals francesos; mes ni aleshores ni després es realitzà aquesta inesperada reintegració. Ignorem per quina causa aquelles tinences de matrimoni no atenyeren el desitjat efecte. No obstant tenim dret a suposar que la diplomacia de la senyoria de Venècia va impedir aquesta unió que haguera estès la dominació catalana més enllà de l'istme de Corent, per terres en què mai havia pogut posar el peu. Ho proven el fet que la noble Maria d'Enghien va tenir de casar-se en 1377 amb el venecià Pere Cornaro i l'altre encara més significatiu que en 1388, al morir aquell sense fills, la Senyoria va invitar a la viuda a anar a Venècia i la va obligar a entregar-li aquelles terres per una petita renda ⁽⁴⁾.

Així de dia en dia, sens impaciència ni temeraries violències, anava estenent hàbilment la Senyoria de l'Adriàtic la seva dominació sobre la Grècia continental. En Joàn de Lluria sols figura algun temps després de la mort del seu germà, l'antic vicari general, en 1381, com presoner del Comte de Conversano, i és considerat encara com un dels nobles principals dels Ducats. Mes aleshores la casa dels Frederic d'Aragó, senyora de Salona, rival de la dels Lluries, que li foren sempre desafectes, ocupa el primer lloc en la història de la Grècia catalana. Així com en temps d'En Roger de Lluria l'antiga família dels Novelles desaparegué de la seva escena política, així ara sota el govern dels futurs Peraltes i Frederic d'Aragó perd tota sa importància la il·lustre nissaga del valent mariscal.

(1) HOPF, *Griechenland*, VII, 13.

(2) SARDAGNA, *Storia di Karystos*, p. 80.

(3) ARX. del Vaticà. Urban. V, Reg. 246, f. 246 v. Avinyó, 27 juny 1364. D. de l'O. C.

(4) *Chron. Andree Danduli* (Muratori, XII, p. 482 i ss.). *Instrum. Emptionis Argos et Neapolis*. Venècia, 12 de Desembre de 1388. *Commemoriali*, VIII, 134. GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 233 (nota).

II

ELS PERALTES A GRECIA. — NOMENAMENT DE VICARI GENERAL EN FAVOR DE MATEU DE PERALTA (1370-1374). — ANARQUÍA EN ELS DUCATS. — PERJUDICIS A L'ESGLÉSIA GREGA. — TEMPTATIVES D'ANEXIÓ A CATALUNYA (1370). — LA REINA ALIONOR D'ARAGÓ I ELS DUCATS. — L'IMPERIALISME CATALÀ. — RELACIONS DE GERMANOR ENTRE'LS DUCATS I CATALUNYA. — GUILLEM D'ALMENARA, VEGUER I CASTELLÀ DE LIVADIA (1370). — LA CIUTAT DE LIVADIA. — IMPORTANCIA DE SON CASTELL. — GALCERÀN DE PERALTA, VEGUER I CASTELLÀ D'ATENES (1371). — REPARICIÓ EN AQUESTA ÈPOCA DE L'ATENES CATALANA. — SA DESCRIPCIÓ. — L'ACRÒPOLIS ATENESA. — LA TORRE FRANCA. — LA LLENGUA CATALANA A ATENES. — PAU DE SICILIA AMB ELS ANGEVINS I L'ESGLÉSIA (1372). — RELACIONS DELS CATALANS DE GRECIA AMB L'ESGLÉSIA. — EL PERILL TURC. — VICTORIA DEL MARITZA (1371). — CONVOCATORIA PEL PAPA DEL CONGRÉS DE TEBES (1372). — LA LLUITA CIVIL DELS CÀRRECS EN ELS DUCATS (1373). — PROTESTA DE LA UNIVERSITAT DE TEBES. — ELS VEGUERS I CASTELLANS DELS DUCATS: SES ATRIBUCIONS. — SEGUEIX LA GUERRA CIVIL (1374). — ELS DOS GOVERNANTS INTERINS DE LA CASA DE SALONA (1374). — DESORDRES A TEBES. — NICOLAU D'ARDOYNO, VEGUER. — MORT DE MATEU DE PERALTA (1374). — CREIXENT PROSPERITAT DELS ACCIAJUOLI A GRECIA. — RAYNER S'APODERA DE MEGARA (1374).

Mentre es desenrotllaven aquests fets ja havia tingut lloc el nomenament del nou vicari general Mateu de Peralta. Com dèiem ja abans, el canvi es realitzà el 31 de maig de 1370⁽¹⁾. El rei comunicà aquesta elecció als capitans, veguers, síndics, procuradors i concell de les universitats de Tebes, Atenes i Neopatria i, en general, als de totes les altres ciutats i terres dels Ducats. Es una de les primeres vegades que en els documents conservats en la cancelleria palermitana es fa la comunicació en aquesta forma⁽²⁾. En l'ofici s'al·ludeix als molts serveis que l'indicat Peralta i els seus nobles avantpassats havien prestat a la corona de Sicília, fins a l'efusió de llur sang i exposició de llur vida, i se li concedeix, com de costum, la total i lliure administració de justícia i tots els altres drets i prerrogatives anexas al citat càrrec amb els quals fou desempenyat

Els Peraltes a
Grecia. — Nomenament de Vicari
general en favor
de Mateu de Peralta (1370-1374).

(1) Aix. de Palerm. Reg. Canc. VI, 151 v. i 152. HOPF, *Griechenland*, VII, 20, assenyala erradament a aquest document la data de 1371. La indicció de la cancelleria palermitana és la VIII, que correspon a l'any 1370. GREGOROVIVS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 159, segueix l'equivocació d'En Hopf.

(2) «Scriptum est capitaneo sive vigerio, syndicis, procuratoribus et consilio aliisque officialibus et personis civitatis Thebarum fidelibus suis etc... Capitaneo sive vigerio, syndicis, procuratoribus et consilio, aliisque officialibus et personis aliis civitatis Athenarum... Item capitaneo seu vigerio, syndicis, procuratoribus et consilio, aliisque officialibus et personis aliis civitatis Neopatrie. Scriptum est per patentes litteras capitaneis seu vigeriis, syndicis, procuratoribus, bajulis, iudicibus, et consilio aliisque officialibus et personis civitatum terrarum et locorum ducatum quod pareant et assistant dicto nobili», etc. Aix. de Palerm. Reg. Canc. VI, f. 151 i 152 v. D. de l'O. C. Es la primera vegada que's detallen tots els càrrecs de la jerarquia administrativa dels Ducats. La major part dels documents de l'arxiu de Palerm que citarem en la present monografia han sigut publicats en l'any 1906 en el volum III de la traducció grega de la *Geschichte der Stadt Athen* de F. Gregorovius, feta pel savi professor atenès Sr. Spyridió P. LAMBROS, *Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας... ὑπὸ Φερδινάνδου Γρηγοροβίου μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς γερμανικῆς μετὰ διορθώσεων καὶ προσθηκῶν ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου. Ἐν Ἀθῆναις, 1906, volum III. Conté aquest volum, que ve a ésser com el suplement de la notable obra històrica de l'escriptor alemany, una col·lecció de 214 documents relatius a la història d'Atenes en l'edat mitjana, la major partida inèdits, trets de diferents arxius. El savi historiador grec, amb el qual ens uneix una antiga amistat de trenta i cinc anys, ens invità, a l'imprimir aquesta obra, a publicar els documents que havíem trobat en l'arxiu de Palerm en l'any 1896, per a afegir-los en sa col·lecció. No tenint aleshores (era pels anys de 1904 quan ens feu la proferta) cap avinentesa de donar-los a llum, accedirem als desitjos del professor de la Universitat d'Atenes, i li enviàrem cent vuit documents nostres palermitans, que constitueixen poc més de la meitat del material diplomàtic per ell recollit. Posteriorment, en ulteriors investigacions i estudis, aquest nombre s'és augmentat, i juntament amb els anteriors degudament corregits i anotats, formaràn part del nostre ja esmentat *Diplomatari de l'Orient català*. La col·laboració important que aportàrem al volum III del Sr. Lambros a què ens referim, ens autoritza, malgrat no s'hagi fet així, a unir el nostre modest nom al seu. Des d'ací en endavant, doncs, citarem dita col·lecció de documents en la següent forma: LAMBROS-RUBIÓ, *Ἐγγράφα*. (títol que du l'esmentat volum III).*

pels altres vicaris predecessors seus. Se li ordenava, per últim, que's treslladés als Ducats, fins que'l rei disposés altra cosa, per a governar-los i defensar-los saludablement i valerosa.

Amb el nomenament precedent entra en escena en els Ducats una nova família siciliana originària de la nostra terra. Com ja hem observat una altra vegada, els vicaris generals se triaven molt sovint entre'ls nobles d'origen nostrat que s'havien treslladat a Grecia des de l'època de la conquesta; tals foren els Frederics d'Aragó, els Novelles, els Lluries. Més altres cops els escollien els reis de Sicília entre les famílies de la fracció catalana de més ascendent en la illa, com ho foren els Moncades i els Peraltes. En res es manifesta d'una manera tan palesa la unitat i extensió de l'imperialisme de la nostra nació en aquest segle XIV, que fou el de sa grandesa, com en l'aparició dels cognoms il·lustres de les mateixes famílies en les tres penínsules del Mediterrani, per les quals s'estengué aleshores la civilització catalana. Els Lluries, els Peraltes, els Llança, els Moncades, els Frederics d'Aragó els trobem indistintament associats a totes les pàgines més brillants de la nostra història heroica, lo mateix a Catalunya que a Sicília i a Grecia.

Els Peraltes, de la casa dels comtes de Caltabellota, eren una de les més distingides i riques famílies de la facció catalana de Sicília. La seva història estava estretament lligada a la d'aquesta illa des dels temps heroics en què el casal d'Aragó va expulsar de son terror als Francesos que l'oprimien. En Guillem de Peralta s'havia casat pels vols de l'any 1348 amb D.ª Alionor, filla de Joàn d'Aragó-Randazzo, duc d'Atenes i Neopatria (1338-48) i néta del rei Frederic II o III de Sicília, — de les dues maneres se l'anomena indistintament — i això li donava drets eventuals a la corona. Ell era a la vegada nét de D. Ramón de Peralta, ric-hom aragonès, que fou anomenat almirall de Sicília. Els Peralta de Sicília figuraren sempre entre'ls nobles més adictes als reis quan més necessària era la llur ajuda; en aquelles èpoques de la història agitada i convulsiva de la illa, entregada a totes les faccions i al predomini d'un feudalisme anàrquic, quan a les gestes heroiques dels reis almogàvers del casal d'Aragó, els Pere *el Gran*, Jaume II i Frederic II, succeïren els dèbils regnats i les minories turbulentes dels Pere II, Lluís I, Frederic III i donya Maria. Així veiem pendre part a un Ramón de Peralta en els combats de Palerm i de les illes de Gerbes i de Lípari, en l'enconada lluita entre'l rei Robert de Nàpols i l'heroic Frederic II, o en les posteriors de la reina Joana contra'ls seus febles successors, o defensar, en la minoritat del rei Lluís, la persona del monarca contra les rebel·lions promogudes pels poderosos Mateu Palizzi i pels Claramont de la fracció siciliana. De tal manera es guanyaren la voluntat dels reis del casal d'Aragó, que En Ramón de Peralta figura entre'ls executors testamentaris anomenats per Frederic II, i els càrrecs de gran canceller reial o de *Gran Camerario del Regno* recaigueren més d'un cop en la nissaga dels Peralta, que era, després de

la d'Alagó — cap de la facció catalana — la família més prestigiosa de la illa. En 1349 el comte Ramón de Caltabellota reunia aquestes dues dignitats. Fill menor del comte Guillem que heretà a son pare Ramón i fou també canceller del regne, era En Mateu de Peralta el qui anava ara a desempenyar en els Ducats el difícil càrrec de vicari general i a veure-hi reproduïdes totes les tristes peripècies que van aniquilar la terra siciliana. A la mateixa família pertanyia el noble Galceràn de Peralta, que se li havia avençat en la seva tresllació a Grecia, la història del qual contemplarem des d'ara lligada estretament amb la de la gloriosa patria de Pericles (1).

És arribada ja la ocasió de parlar de l'anarquia profunda en què caigué el país ducal a la mort de Roger de Llúria. La cancelleria d'aquest temps ens dona una confirmació palesa de lo intens i durader d'aquest estat de desordre i de general confusió. L'anarquia esclatà poderosa a la mort del vell mariscal Roger de Llúria. El document a què ens referim ens parla de grans lluites, de discòrdia entre'ls barons més poderosos, de turbulències locals, que vingueren a destruir la relativa tranquil·litat que aquell home enèrgic i valerosos havia sabut retornar a la terra (2). Era un mal endèmic que posava en perill l'existència d'aquell estat i que's manifestava amb violència desusada cada cop que desapareixia l'autoritat del més alt governant. En els Ducats sobre tot durant el llarg govern del dèbil Frederic III, la vida política d'aquesta època se'ns presenta amb un caràcter semblant a la de Sicília. Com en aquesta illa, els fèus eren altres tantes senyories absolutes i l'enemistat dels magnats creixia a mesura de llur cobdícia, i no contents en dominar des de llurs forts castells els territoris a ells sotsmesos, usurpaven els títols de veguers o capitans de les ciutats més importants. Les rendes públiques no es cobraven sempre en benefici de l'estat, ni per a manteniment de les grans fortaliseses com la Acròpolis d'Atenes o el castell de Livàdia, sinó per a sadollar la set de diner dels poderosos. La unitat de l'antiga Companyia que tan orgullosa havia mantingut fins aleshores son nom i sa organització democràtica, feia temps que sols existia en apariència, i no estava lluny el dia en què fins aquella denominació oficial desapareixeria de la cancelleria perquè, en realitat, s'era fraccionada en petites sobiraniaes feudals i locals. El poder quan no requeia en les mans de les grans famílies influents de la terra, sinó en enviats del govern de la metròpoli, no trobava cap apoi de part d'un rei dèbil i malaltic, presoner de les distintes faccions dominants, que's disputaven el senyoriu efectiu de Sicília, repetint-se amb En Mateu de Peralta, enviat pel rei a dominar l'anarquia, lo que succeí onze anys abans, al treslladar-se son prede-

Anarquia en els Ducats. — Perjudicis a l'Església grega.

(1) Es troben notícies disperses i de vegades confuses o contradictòries sobre aquesta família encara no estudiada històricament, — que sapiguem, almenys — en ZURITA, *Anales de Aragón*, llibre VIII, cap. XXVIII; ISIDORO LA LUMIA, *Storie Siciliane* (Palermo, 1881), II, 37, 53, 60, 121, etc.; COSENTINO, *Corice diplomatico di Federico III di Aragona* (Palermo, 1885), I, docs. n. 38, 119, 121, 131, etc. ROSARIO GREGORIO, *Opere scelte*, p. 394, etc.

(2) Doc. de 28 octubre 1370. Arx. de Palerm. Reg. Canc. IV, 207. «Barones et fideles nostri qui post mortem nobilis Rogerii de Lauria, ortis seviciis et materia scandalorum, exercent eorundem inimicitias.» El document parla també de *guerre et turbines in eisdem ducibus suscitatae*.

cessor, el de Moncada, a Grecia a exercir el seu vicariat ⁽¹⁾. I és que l'autoritat del monarca sicilià en les mans del qual es reunien els dos ceptres, el reial de Sicília i el ducal d'Atenes, anomenat per antonomasia Frederic *il Semplice*, era sols una ombra vana i els seus títols sens eficàcia alguna. Si aquella no arribava als seus propis súbdits, ¿com havia d'ésser respectada en una terra regida per una forta constitució autonòmica, organitzada a la catalana i enrobustida per una major cohesió ètnica de l'element dominador que a Sicília? Ab major raó, doncs, podria aplicar-se als barons catalans de Grecia en quant a llur obediència a la corona, lo que dels sicilians deia l'historiador Michele di Piazza: «Nam aliqui qui nunc barones Siculi nuncupantur, semi-reguli facti sunt» ⁽²⁾. Solament en alguns municipis formats a imatge dels de Catalunya, com veurem més endavant, es sentia més poderosament l'amor de la independència comunal i a les antigues usances, per la conservació de les quals amb gelosia es vetllava, i en mig de l'anarquia atuïdora, una disposició isolada o una petició plena de dignitat, mostraven palesament que lo únic que de vigor i vida i esperit de solidaritat conservaven aquells estats abocats ja a llur ruïna, era l'esperit de la mare patria i de ses velles costums, allí transplantades i posades fidelment en pràctica sempre que les circumstàncies ho consentien.

Aquest estat d'anarquia es perllongà durant els anys 1370 i 1371, unint-se als mals que portava aparellada una guerra estrangera. En la mateixa història de l'església grega, que arrocegava una vida mísera i d'humiliant subjecció, trobem testimoniatge de l'estat precari pel qual aleshores atravessaven els Ducats catalans. Molt poc després de realitzar-se la unió d'aquella església amb la serbia, el metropolità de Larissa, *exarca* de la segona Tessàlia i de tota la Hel·lada, manifestava al patriarca ecumènic Filoteu, que moltes sèus episcopals des de son origen subjectes a l'esmentada església metropolitana de Larissa, oprimides pels *barbres i gents estranyes*, des de molt temps es veien privades de la visita pastoral canònica i de la consagració. Aquests barbres i estrangers no eren altres sinó els Catalans i Albanesos, seguidors dels dogmes de l'Església llatina. Mentrestant el patriarca Filoteu, en el mes de setembre de 1371, va expedir una lletra segellada ordenant als bisbes de la Tessàlia i la Phtiotis que estiguessin subjectes a l'església de Larissa, i donant facultat al seu metropolità per a dirigir en totes aquelles sèus episcopals els afers religiosos. Per aquest document coneixem les esglésies gregues sufragànies de Larissa al termenar la catorzena centuria. Entre elles trobem les de Dimitrias (Mitra), Lamia (Citó), Loidorikion (Ledorix), que estaven encara enclavades dins dels dominis catalans. Al mateix temps, en l'any 1371 s'expedí pel patriarcat un breu pel qual se concedien al

(1) Doc. de 27 janer 1359. Arx. de Palerm. Prot. Reg., II, 156 v. D. de l'O. C. «quod cum loca dictorum ducatum defectu regiminis vicarii sint in maximo periculo et ruina, quoniam sibi non obediunt incole ducatum eorundem».

(2) Isidoro LA LUMIA, *Storie Siciliane*, II, 223.

metropolità grec d'Atenes, com a emoluments de la mitra, la recollecció de tots els drets eclesiàstics dels bisbats de Tebes i Neopatria. Mes l'arquebisbe grec d'Atenes, del qual es desconeix el nom, no va poder anar personalment a la seva església per les lluites civils i pel general tresbalsament que aleshores travessaven els Ducats catalans ⁽¹⁾.

Aquesta anarquia havia ja posat abans el país en tal grau de postració i va arribar de tal manera a comprometre sa existència, que s'havia pensat seriosament per part dels naturals catalans en l'anexió immediata a l'antiga patria. El partit català, el més poderós, com és fàcil de comprendre, considerà tal determinació, ja en temps d'En Roger de Llúria, com la única que podia salvar la terra.

La pintura que del seu estat acabem de fer no's considerarà exagerada al conèixer la petició que'ls catalans dels Ducats, en una situació semblant, adreçaren a la regina Alionor d'Aragó, i que ja en 1370 obrava en son poder demanant que'ls admetés sota sa protecció i ajuda. «Així com són avui — deia la dita regina al seu germà Frederic III, — los habitants del dit ducam estàn a gran desonor del rei que és lur senyor e gran perill que no's perden..., car tro al jorn d'avui costa molta sang de tenir e defendre lo dit ducam contra los Turcs...» La regina Alionor manifestava a son germà, además, que no era aquesta la primera vegada que's demanava això pels dits habitants dels seus dominis grecs; mes ella s'era negada sempre a escoltar llurs peticions, perquè entenía que sols a ell pertocava llur sobirania. La pinzellada de la decadència del país en el document oficial és tan enèrgica, que'ns doldria molt no transcriure ací ses propies paraules: «Moltes e diverses vegades és stada requesta la dita senyora reina per los habitants del dit ducam que'ls volgués reebre per vassalls, dient que tots volien ésser sos vassalls e que lur plagués d'ajudarlos per ço car del rey lur senyor no podien ésser ajudats ne acorreguts, perquè's perdien tot dia» ⁽²⁾.

La proclamació de la regina Alionor com a duquesa d'Atenes era una cosa molt natural. Amb aquest acte els Catalans dels Ducats no sortien en certa manera del domini de la casa reial de Sicília, amb la qual estaven lligats des de la conquesta del país per un espontani i solemniatge de fidelitat. D.ª Alionor era una princesa siciliana, com filla major del rei de Sicília D. Pere i de D.ª Isabel de Caríntia i, per lo tant, era germana del rei Frederic III, la debilitat i apocament del qual surt pintada amb tan vius colors en el document de què acabem de donar notícia. En 1349 es va casar amb el rei Pere *el Cerimoniós*, monarca que, com veurem, es va interessar més d'un cop per la sort dels

Temptatives d'anexió a Catalunya. — La reina Alionor d'Aragó i els Ducats.

(1) Φθιωτίς ἡ πρὸς Νότον τῆς Ὀθρυος ... ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ... ὑπὸ Ἰωάννου Γ. Βορτσίλα... Ἐν Ἀθήναις, 1907, p. 355-56. Acta Patriarchatus Konstantinopolitani. Miklosich et Müller, 1860, T. I, p. 387. — Χριστιανικαὶ Ἀθήναι ὑπὸ Τάσσου Δ. Νερούτσου. Estudi publicat en el Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, T. IV. Ἐν Ἀθήναις, 1892, p. 199. Després d'aquest arquebisbe, fins al any 1385, no's torna a fer menció de cap altre metropolità grec d'Atenes.

(2) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,579, f. 33 v. Barcelona, 5 juny 1370. D. de l'O. C. Fou publicat ja en la *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, por D. Próspero de BOFARULL. Barcelona, 1851, t. VII, p. 65.

ducats catalans ⁽¹⁾. Aquesta proposta dels Catalans de Grecia estava preparada, ademés, per una donació legal anterior. En 1358 l'estat perillós de la illa de Sicília, combatuda fortament per les dues faccions irreconciliables de Catalans i Llatins, o naturals del país, determinà al rei Frederic III a fer donació solemnia i irrevocable en sa germana D.ª Alionor del seu reialme insular i dels Ducats d'Atenes i Neopatria ⁽²⁾.

El projecte de l'anexió intentada en 1370 per part dels Ducats catalans anava aquesta vegada lligat a una prosaica reclamació del dot de la infanta D.ª Blanca, comtesa d'Empuries, germana del rei Frederic de Sicília. Aquest dot fou entregat pel rei Pere III *el Cerimoniós* al comte d'Empuries perquè la dita infanta, per mancamment d'ell, no romangués fadrina. Res mostra més la pobretat i afany perquè passava aleshores el regne de Sicília que els capítols o informació donada a Bernat Conill per la reina Alionor de lo que havia de dir de sa part al rei Frederic de Sicília i als barons del seu reialme. Proposava primerament que en tots els llocs i carregadors de la terra es fes assignació de certa quantitat pagadora cada any a sos procuradors. Segueix dient la reina que com que ella dubta que els barons consentin en la dita assignació per la poca obediència que li han, ha pensat que per altres medis podria reintegrar al rei del dit dot. A l'efecte li proposava que assignés al rei en Pere, son espòs o a ella, les rendes i drets de les illes de Malta i de Goy (Gozzo), posant-se abans d'acord amb En Jaume de Pelegrí, qui tenia dites illes. En últim lloc, i pel cas que tampoc la consignació fos efectiva en aquesta segona forma, li proposava la cessió dels Ducats d'Atenes i Neopatria, abocats ja a sa dissolució, a canvi dels quals li serien perdonats al rei Frederic no sols els 45,000 florins del dot, sinó, ademés, 13,000 sous bestrets per ella al rei per a comprar robes i joies per a la reina Constança, sa muller; altres 14,000 sous entregats a n'En Jaume de Gualbes i quasi totes ses joies, que's perderen en el servei del regne de Sicília, tot lo qual pujava a la suma de 50,000 florins, que, afegits als 45,000 florins del dot, donaria quasi una quantitat rodona de 100,000 florins. La reina, en canvi, ajudaria, com abans hem indicat, als habitants d'aquelles llunyanes possessions per a evitar sa total ruïna. Curiosa pàgina és aquesta de la historia de la Grecia, en què per primera vegada es posa a preu i es treu a l'encant la terra de les Muses i de les Gracies! El bressol de la civilització humana havia arribat a tal preu d'empobriment i decadència, que sols s'oferia per ell lo que avui en dia constitueix el dot d'una familia acabalada: *cent mil florins d'or!* Les coses, emperò, quedaren en el mateix estat que abans. L'anexió a la *sacrosanta corona d'Aragó* dels Ducats catalans conquerits a preu de sang per la Companyia catalana, es realitzà nou anys més tard per medis més heroics i per motius més patriòtics i honrosos.

(1) Próspero de BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, 1836, II, 275.

(2) ZURITA, *op. cit.*, llibre IX, cap. XVI.

No obstant, aquest desig covava sempre més o menys latent entre'ls habitants de la nostra nissaga d'aquells apartats dominis. El document que acabem de donar a conèixer parla ja de diferents intents d'anexió, i ben palesament diu que *moltes e diverses vegades* era estada requesta la gentil regina siciliana que compartia el trono d'Aragó, *per los habitants del dit ducam, que'ls volgués rebre per vassalls*. Sabent que D.ª Alionor es casà amb el Cerimoniós, en 1349, ens permet estendre a un període aproximat de vint anys aquelles patriòtiques temptatives. Es probable, altrament, que s'accentuessin en l'agitat i anàrquic període de 1354 a 1360, en què veiem succeir-se ràpidament quatre vicaris distints, a saber: Roger de Llúria, Ramón Bernat de Sarbou, Jaume Frederic d'Aragó i Gonçal Ximenes d'Arenós. Però mai, ni en el temps de sa més esplendorosa volada, deixà d'alimentar-se aquest sentiment; mai estigueren interrompudes del tot, a pesar de la distancia, les relacions entre'ls Catalans de Grecia i la mare patria. Naus catalanes, mallorquines i valencianes solcaven sovint la mar Mediterrània, que l'almirall de la victoria, En Roger de Llúria, havia batejat de mar català, i anaven i venien d'Estives i Cetines a la metròpoli. De més a més, els estrets llaços de familia que unien la casa regnant de Sicília, mestressa titular d'aquells dominis, amb la d'Aragó, mantenien sempre viu en sos habitants l'amor a Catalunya, fill natural del de la solidaritat de nissaga. Al primer rei independent de Sicília, Frederic II, el guiava en tots els seus actes una amor intensa al casal d'Aragó, i a aquell al qui considerava com a poder tutelar del reialme i pare seu, el rei Jaume II, del qual ni una trista guerra fratricida pogué apartar-lo. El regne de Sicília, com deia a son germà, el conservava per tres raons: per sa bona consciència, pel seu honor *e a gran honor e exaltació del casal d'Aragó* (1). El regne de Sicília per ell, lo mateix que per En Muntaner, el cronista que més ha sentit la solidaritat de la gran familia catalana, estava íntimament unit a la casa de Barcelona, *in qua erant tres corone regie* (2), com deia un papa. Bé podia afegir el famós cronista que «mentre a ell (el rei d'Aragó) placia, que aquells regnes haja o tenga per casa sua propria, ell e lo senyor rey de Mallorques, e lo senyor rei de Sicília sien d'una volentat e d'una volença, axí com ésser deuen, poden fer compte que seràn sobirans a tots los reis e prínceps del món... E pot fer compte que ell és rei d'Aragó, e de Valencia, e de Sardenya, e de Corsega, e de Mallorques, e de Sicília; que de tot és ell cap e major, e és a son manament... E axí la casa de Mallorques e de Sicília, qui porten lo seu senyal (és a dir, son escut) e ab aquell han a viure e morir, reja e mantenga contra tots los homens del món...» (3). Aqueix sentiment imperialista arribava a atènyer el seu grau màxim a les darreríes de la catorzena centuria en l'Eximènic,

L'imperialisme català.

(1) Arx. Cor. d'Aragó. Lletres reials diplomàtiques de Jaume II, n. 9.794. Mazzara, 26 de maig, II, ind. (1304)

(2) *Acta Aragonensia*. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenzen Jaymes II (1291-1327). Herausg. von Dr. H. FINKE (Berlin und Leipzig, 1908), II, Doc. 400, p. 629.

(3) MUNTANER, cap. CCXCII, p. 533.

que no vacil·lava en afirmar que «d'aquesta casa (la d'Aragó) és profetat que deu aconseguir monarquia quaix sobre tot lo món» (1). La cancelleria de l'època no fa més que confirmar les afirmacions d'En Muntaner, ja que no les profecies de l'Eximeniç. Aquest sentiment d'íntima germanor estava arrelat en el cor de tot català: la mateixa cosa que'l cronista deia de Sicília es podria aplicar als dominis catalans en terra grega, que sols nominalment pertanyien a aquesta corona, però que en realitat no eren altra cosa que un nou estat transmarí de caràcter completament català, per la seva llengua, per sos costums i per la seva organització social. Una política expansiva i generosa tendia cada vegada més a estendre el dret de ciutadania catalana. En 1359 el nostre rei prometia tractar als Sards com als súbdits catalans i aragonesos (2) i en una pragmàtica anterior (1327) Jaume II concedeix als concellers i jurats de Caller els mateixos privilegis i drets que als de Barcelona. Un erudit sard que, com gairebé tots els de la seva terra, no peca de benèvol envers les nostres coses, es veu obligat a confessar que a la senyoria d'Aragó no se li pot llevar el mèrit d'haver instaurat a Caller un regisme de cívica administració, digne d'una ciutat privilegiada (3).

Anava estretament lligada la grandesa política a la mercantil. Un enfilall d'illes i arxipèlegs, les Balears, Còrcega, Sardenya, Sicília, Malta, Goy, Gerbes, fins la llunyadana Xipre, on la influència catalana afermada per al·liances matrimonials, lluitava amb la genovesa, eren les anelles de la nostra expansió comercial, i les tres penínsules del Mediterrani, Espanya, Itàlia i Grècia, en cada una de les quals florí un estat català autònom, eren els fermes puntals i el teatre de la nostra civilització i de la nostra hegemonia política, igualment recorreguts pels nostres almogàvers de la victòria i pels de la ciència. Aquesta hegemonia es considerava essencialment fonamentada en la conservació d'aquells territoris transmarins. La prosperitat mercantil de les Balears i Barcelona necessitaven, per a sa conservació i augment, d'altres baluards ficats més mar endins. «Si lo regne de Sardenya se perdés — deia Pere III en certa ocasió, — lo regne de Mallorca també's poria perdre» (4). Són aiximateix molt notables, respecte a aquest punt, els capítols de Mallorca presentats al rei Pere III el 30 d'octubre de 1380, Lleida, — quan cabalment hi eren els procuradors de Grècia, portadors dels homenatges dels Ducats catalans—demanant participació en el repartiment de Sardenya (5). Per a interessar el mateix rei als mallorquins en l'empresa de Grècia, els posava de manifest la gran utilitat que en reportaria Mallorca «per moltes rahons; la una per la moneda que romandria

(1) Cita aquest curiós passatge el Dr. TORRAS I BAGES, *La Tradició Catalana* (Barcelona, 1892), p. 477.

(2) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1.136, f. 73.

(3) Prof. Giuseppe PICINELLI, *Cenni storici sui privilegi e sulle prerogative della città e dei consiglieri di Cagliari nel secolo XIV*. Cagliari, 1903, p. 25.

(4) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1.441 (anys 1379-80), f. 172.

(5) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1.442, f. 92 a 114.

aquí, l'altra que com lo ducam sia en ma del senyor rei serà gran profit an aqueixa terra e en les gents navegants d'aqueix regne» (1).

Durant tot el seu regnat perseguí amb constància el rei Pere *el Cerimoniós* la realització del somni imperialista d'unir altra volta a la seva corona tots els estats governats per prínceps eixits del casal de Barcelona, que per distints motius o vicissituds polítiques se n'havien separat. Per això reservava per al seu primogènit Joàn la mà de la reina Maria, a fi que'l regne de Sicília, que sempre s'havia mogut dins l'òrbita de la influència catalana, fos una sola cosa amb la corona aragonesa. Si'ls sicilians donen sa reina a un príncep estranger, venia a dir al seu car fill, el primogènit Joàn, aquell voldrà haver tantost el regne de Sardenya; i si's perd Sardenya, pot un hom fer compte que el comerç de Mallorca s'estroncarà, i Barcelona en patirà en darrer terme les conseqüències (2).

La història dels Ducats ens ofereix també interessants testimoniatges d'aquest sentiment catalanesc de solidaritat. Pels anys de 1328 a 1330, recents les seves grans victòries en la Tessàlia, demanava Anfós Frederic d'Aragó, el governant més gloriós i temut dels Ducats catalans, que'l rei Anfós III, recomanés a son pare i senyor, el rei Frederic de Sicília, que li fes mercè del castell de Neopatria, que era cap i portava el títol d'honor de la forta terra de la Blaquia, que més tard fou el Ducat del mateix nom (3). Un acte més manifest de jurisdicció sobre'ls dominis catalans de Grècia, és el que féu Anfós III d'Aragó manant al vicari general Ot de Novelles, en 1331, que entregués a Perot Benencasa, habitant de Livadia, els béns del seu difunt germà Pere (4). Quan per l'any 1345 l'emprenedor infant Joàn II, marquès de Randazzo i duc d'Atenes i Neopatria, pensà passar a aquests estats, va demanar al rei Pere III d'Aragó que li deixés allistar a son sou, sis cents cavalls i quatre mil almogàvers d'aquestes partides, i armar en les nostres dressanes els vaixells i galeres necessaris per a transportar aquesta gent (5).

Més interessant fou encara veure combatre plegats en els mars de Romanía

Relacions de germanor entre els Ducats i Catalunya.

(1) Arxiu històric del regne de Mallorca. Doc. de 21 febrer 1381, comunicat per mon bon amic N'Estanislaú Aguiló, bibliotecari de la Biblioteca Provincial de Palma de Mallorca. D. de l'O. C.

(2) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,240, f. 269. Doc. de 9 janer 1380. «Capitols daço que mossen d'Osca, lo vescomte de Rocaberti e mossen Galceran de Vilarig han de dir de part del senyor Rey al senyor duch l'infant» D. Joan, (qui, contra la voluntat del seu pare, estava a punt de casar-se amb la princesa D.ª Violant de Bar.). «E es lo primer que los sicilians daran per marit a la dita neta un tiran lo qual si met lo peu en lo dit regne ab lo poder que haura tantost volrà hauer Sardenya e li sera laugera cosa de hauer, guardant la disposició qui es. Lo segon que perduda Sardenya pot fer compte que aixi mateix li tolra Mallorques, car les vitualles que Mallorques pot hauer de Sicília e de Sardenya cessaran e per consegüent la terra se haura a desebitar e perdre. E semblantment pot fer compte que Barchinona se desabitara car si no per Sicília e per Sardenya, Barchinona no pot viure, ne los mercaders de Barchinona poran mercadejar si les illes se perden.» Al final parla de la *gran pobresa de les rendes e esdeveniments del Regne d'Aragó*.

(3) Arx. Cor. d'Aragó. Cartes reials d'Anfós III, n.º 3,280. Publicat en el volum del *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona, 1908, p. 248. D. de l'O. C.

(4) Arx. Cor. d'Aragó. Doc. de Montblanch, 6 agost 1331. D. de l'O. C.—Un acte jurisdiccional semblant se'ns presenta abans exercit pel mateix rei, ordenant al vicari Anfós Frederic d'Aragó que retornés a Ramón Arnau de Sant Leys un casal seu de què s'havia apoderat. Arx. Cor. d'Aragó, 5. Kal. jul. de 1329. Lletres reials diplomàtiques d'Anfós III. D. de l'O. C.

(5) ZURITA, op. cit., llibre VII, cap. LXXXII. Malgrat les llargues i diligents recerques que hem fet en els nombrosos registres d'aquest regnat, que han passat tots per les nostres mans, no hem pogut trobar cap document referent a aquest fet.

als Catalans de Grecia amb els de la mare patria, per a abatre l'orgull i la supremacia de Gènova en l'imperi bisantí. Fou aleshores que el rei Pere *el Cerimoniós*, en una afectada lletra, amb data de primer de juny de 1351, redactada pel seu protonotari el conegut Mateu Adrià — traductor de les *Partides* del rei Savi, a la nostra llengua, — es dirigí a tots els seus súbdits catalans i aragonesos de les parts de Romania per a demanar-los llur concurs i ajuda, i amb tal motiu els recordava aquella innata constancia en la fidelitat i esperit de germanor, per les quals es distingien entre les altres nacions: «innata fidelitatis constancia quam nostri naturales et subditi erga honorem nostri regie dyadegmatis inter alias orbis terre... naciones ab experto genere comprobantur» (1). Aquesta cooperació no's féu esperar. L'historiador grec Nicéfor Gregoras ens conta que'ls *Llatins de l'Atica i de la Beocia*, és a dir, els Catalans dels Ducats, posaren un lluit exèrcit de trescents cavalls i nombrosos peons, en la veïna illa del Negrepont, i amb el seu esforç, els Venecians pogueren rebutjar l'atac dels Genovesos contra'l castell d'Oreos, qui era estat molt fort, mes que aleshores romanía abandonat (2).

La tutela que'l rei Pere III exercia en els estats catalans de Grecia es manifestà encara una vegada més amb motiu de l'embaixada que allí envià per obtenir la testa de Sant Jordi, que's guardava en el castell de Livadia, tan cobejada per tots els reis del gloriós casal de Barcelona. Era a les darreríes de l'any 1354 quan el rei Pere ordenà que anés a Grecia, amb aquell intent, el seu procurador i familiar En Francesc Colomer, prometent al vicari general, en Ramón Bernat de Sarbou, al mariscal Roger de Lluria, al degà de Tebes, Miquel Oller i a totes les universitats de la terra, que en el cas venturós de atènyer el seu fervent desig, treballaria per a conseguir les dues coses que més podien alegrar als Catalans del país grec: la suspensió de l'entredit religiós en què el Pontificat els tenia des del seu establiment a Grecia, i una pau definitiva fins aleshores mai conseguida amb Venècia, el seu més perillós i toçut enemic (3). Al dirigir-se amb aital motiu el rei als habitants dels Ducats, els anomenava *naturals nostres* i els recordava *lo bon zel e naturalesa que havets envers nos e la nostra corona*. Es un llenguatge imperialista aquest que no té parió en cap altra nació en la historia política de la edat mitjana.

Una altra prova se'ns ofereix encara de la solidaritat d'aquells estats transmarins amb la metròpoli, amb motiu d'una reclamació feta en 1360 per Venècia al vicari general Mateu de Moncada. S'havia aquest compromès a no desembarcar una nau carregada de fusta en els dominis de la Senyoria, sinó precisament

(1) Arx. Cor. d'Aragó. Barcelona, 1 juny 1351. D. de l'O. C.

(2) Νικηφόρου τοῦ Γρηγόρα Ρωμανίης Ἱστορίας Λόγοι ΔΖ'. Nicephor Gregorae Byzantinae Historiae Libri XXXVII, tomus posterior. Migne, *Patrologia*. Series graeca. T. 149. p. 35-38. En aquesta obra se llegeix una llarga descripció d'aquesta batalla, de la qual sembla haver estat en Gregoras testimoni presencial, per trobar-se en aquella saó habitant l'Eubea, prop de la ciutat catalana de Karystos.

(3) Arx. Cor. d'Aragó. Doc. de l'Alguer de 1 de Desembre de 1354. D. de l'O. C.

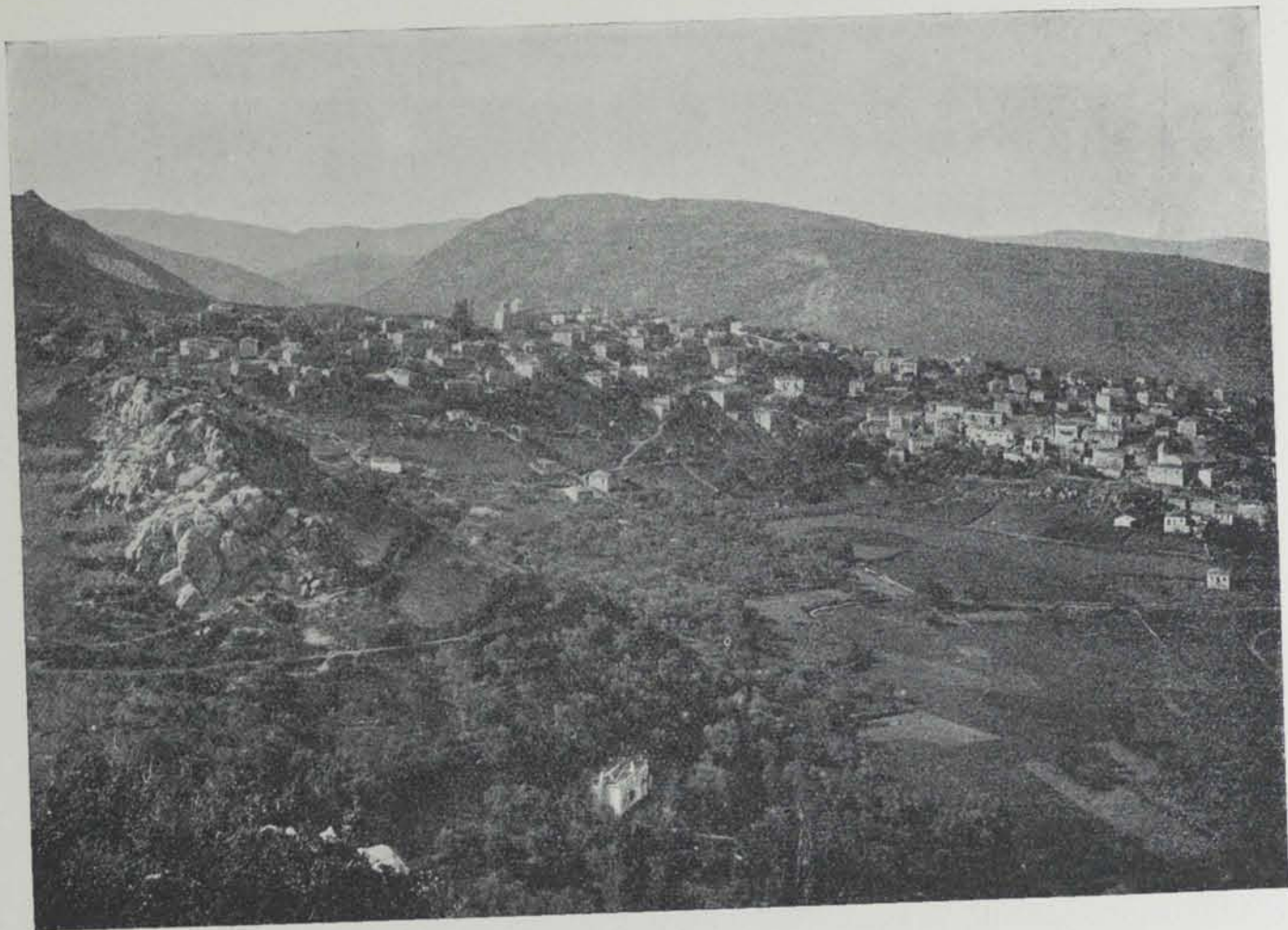

Fig. 1. — Vista de Daulia des del Nord (Sèu bisbal en la època catalana)

en les jurisdiccions del rei d'Aragó; emperò com se necessités aquell fustam per la defensa dels Ducats, la nau féu arribada i es deslliurà de sa mercaderia en el port de Livadostro, el més proper a Tebes. Venecia protestà del fet i el Vicari s'excusà manifestant-li «que entre les jurisdiccions del dit senyor rei d'Aragó e del molt alt príncep e senyor nostre don Frederic rey de Sicilia e duch dels dits Ducats, nos dega fer neguna diferencia» (1).

Però mai aquestes manifestacions de germanor i unitat de nissaga prengueren més accentuat caràcter, com quan els Catalans de Grecia es posaren directament sota la sobirania de la casa reial de Barcelona. Els nostres reis ho remembraven amb noble orgull i ses paraules prenién una escalfada ardor patriòtica. D'aquesta faicó veiem parlar el rei Pere III als seus nous súbdits de la gloriosa ciutat d'Ate-nes, quan recordant que la seva universitat i els seus prohoms,—no ignorants de la naturalesa, ni de la vera amor que llurs progenitors tingueren sempre a la seva reial casa i a les nacions a ella subjectes, de les quals eren originaris — es posaren sota sa obediencia tot seguit que saberen la mort del rei Frederic de Sicilia, els confirmà totes les franqueses i llibertats ja de abans a ells per dits reis de

(1) Arxiu històric del regne de Mallorca, 28 d'octubre de 1360. D. de l'O. C

Fig. 2. — Antiga acrópolis de Daulia amb els murs de la època mig-eva i arcàica

Sicilia concedides ⁽¹⁾. A aquestes frases del sobirà als seus nous súbdits, plenes de confiança en llur amor nacional, s'eren avençats aquells Catalans nascuts en terra grega — i que havíem de creure mig hel·lenitzats — al demanar sa anexió a *la sacrossanta corona d'Aragó* ⁽²⁾. En les nostres perllongades recerques, tan plenes de sorpreses agradoses i inesperades, com les que's donen sovint en l'arxiu de la nostra corona, no hem topat mai amb un altre document d'un caient tan solemniat i de patriotisme tan escalfat, com el que traspúen les frases finals dels memorables capítols de la Atenes catalana. Un hom queda corprès al pensar que de la humil cancelleria de Cetines pogués sortir un document tan excepcional. No creiem que cap altre poble en l'edat mitjana hagi empleat un llenguatge tan conscientment imperialista. En la nostra cancelleria reial, reis i pobles senten la grandesa de llur historia i ella els comunicava una altivesa de llenguatge al parlar de la patria, semblant al de les odes triomfals d'Horaci. Corona aquest enfilall de arrogants expressions dels nostres reis que sols pot dur en ses ales el vent de la victoria, la promesa que féu el rei Joàn I als prohòmens de l'universitat d'Atenes, en el primer any del seu regnat, de visitar aquells importants

(1) Arx. Cor. d'Aragó. Doc. de 5 decembre 1382. D. de l'O. C. «Pensantes qualiter vos predicti probi homines et universitas, non ignari naturalitatis quam progenitores vestri ad nos et regiam domum nostram et veri amoris quem ad naciones nobis subjectas a quibus traxerunt originem habuerunt, dudum ex quo obitus illustris Frederici regis Sicilie ad vestram pervenit noticiam, ad nostrum dominium confugistis... dicta privilegia... ac capitula per dictos illustres reges Cecilie vobis... concessa, laudamus, probamus... et confirmamus.»

(2) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,366, f. 49 i ss. RUBIÓ I LLUCH, *Los Navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IV, 461 a 471.

Fig. 3. — Esglesia mig-aval en l'acròpolis de Daulia

prenen marcat relleu una figura que ha de jugar un paper molt important en els temps de la tràgica i perllongada dissolució dels Ducats, i una ciutat que fins aleshores havia ocupat un lloc molt secundari: el noble En Guillem d'Almenara i la forta ciutat de la Livadia. No sabem si'l nou vicari general se treslladà tot seguit a Grecia. Si així fou, molt poc deuria ésser el seu prestigi quan el rei Frederic de Sicília confiava la salvació del país a un personatge de categoria subalterna, com ho era el d'Almenara, veguer ja aleshores d'aquella ciutat. En l'octubre de 1370 — és a dir, quasi mig any just després del nomenament de Peralta — veiem al rei confirmar-lo en els seus càrrecs de capità i castellà del castell i terra de Livadia, oferint-li ambdós oficis per tota sa vida, sempre i quan conseguís apaivagar amb son esforç i consells les guerres i desordres suscitats, i portar a una veritable concordia, als barons i vassalls dels Ducats, que després de la mort del noble Roger de Llúria, estaven pregonament dividits i s'entregaven a tota mena de violències (2); senyal manifest que no ho havia conseguit el lloctinent oficial de la corona.

En Guillem d'Almenara era fill del noble del mateix nom, que firmà amb Venècia en unió dels principals representants de la Companyia catalana l'armistici de 11 de maig de 1321. No apareix en ell son pare amb el càrrec de veguer, ni castellà de la ciutat. Sols figuren aleshores amb tal designació En Guillem Ses Planes com a castellà i veguer d'Atenes, i En Berenguer de Terrades, com a veguer de Tebes. En Guillem d'Almenara prengué part amb En Roger de Llúria i altres conjurats en la rebel·lió contra En Pere de Pou, que esclatà en 1362 en la ciutat de Tebes, i fou indultat després, com tots els altres sublevats, pel rei Fre-

dominis, als quals considerava com un membre important de sa corona (1). Qui sab si la fascinació que l'Atenes monumental exercí en el cor de Pere III, que sabé dedicar frases apotèosiques al Partenón, no fou també la que mogué el seu fill Joà a dictar aquests mots tan plens de grandesa!

En mig de l'anarquía que consumava la terra grega

Guillem d'Almenara veguer i castellà de Livadia.

(1) Veus-ací lo que digué als prohòmens i síndics atenesos, tot just arribats a son palau a prestar-li l'homenatge en nom de la ciutat de Pericles: «Ni us pensats que tan assenyalat membre com es aquest de la nostra corona metam en oblit, ans havem esperança en nostre senyor Deu que per avant lo irem personalment a visitar.» Doc. datat a Barcelona el 26 abril 1387. Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,751, f. 25. D. de l'O. C. — Vid. mon llibre *Catalunya a Grecia*, Barcelona, 1906, p. 91.

(2) Arx. de Palerm. Messina, 28 octubre 1370, IX, indic. Reg. Canc. IV, 207. En aquest nomenament s'observava al vicari general que jamai, amb cap pretext de la seva autoritat, es permetés remoure de son càrrec al noble Almenara, que, per altra banda, com a castellà i capità estava obligat a son servei i obediència.

Fig. 4. — Poble de l'Estir

deric III ⁽¹⁾. Era casat amb Na Francula Puigpardines, filla d'En Pere Puigpardines, senyor de la Cadarniça (Carditza) i del Talandi (Atalandi), dues baronies no gaire llunyanes de Livadia, situada aquella, que pertanyé al cavaller Antoni el Flamenc, sobre les ruïnes de l'antiga Acrephia i la segona prop de l'actual canal de l'Eubea, del qual n'és escala i fou abans un dels ports més freqüentats del ducat franc d'Atenes. Corria sang grega en les venes de la muller del capdill català, per part de sa mare, Escarlata ⁽²⁾, casada amb el noble Pere de Puigpardines, i deixà al morir tres fills menors. Posseïa béns a Livadia i en la mateixa ciutat d'Atenes, i aquests darrers amb evident perjudici de dits fills, foren donats després de sa mort, al grec Demetri Rendi d'aquella ciutat, cada vegada més poderós i influent ⁽³⁾.

La vida política d'En Guillem d'Almenara és estretament lligada amb la història heroica del castell de Livadia. Fou veguer quasi perpetu d'aquesta ciutat, i fins a la seva mort, amb lleugeres intermitències, reuní en ses mans, ja junts, ja separats, els càrrecs principals de l'administració pública, a saber: el de veguer o capità i el de castellà. En setembre de 1366 sembla que ja sols desempenyava el de veguer, que tenia més ampla jurisdicció, perquè aleshores fou remogut pel rei de Sicília, qui volia complaure a son parent En Guillem Frederic d'Aragó, fill del famós conqueridor de Neopatria, que sol·licitava els dos oficis, tot i essent ja senyor del castell de l'Estir, que li havia concedit en feu el mateix rei en el més de juny del mateix any ⁽⁴⁾. Ni el Guillem d'Aragó ni son

(1) *Els governs de Matheu de Moncada y de Roger de Llúria*, loc. cit., p. 22. — Arx. de Palerm. Reg. Canc. XIII, 123. Messina, 5 maig 1367.

(2) Forma grega de Carolina.

(3) Arx. Cor. d'Aragó. Doc. de Parcelona, 8 maig 1381 i Tortosa, 10 abril 1383. D. de l'O. C.

(4) El castell de l'Estir, en la Fòcida, té únicament història durant la dominació catalana (Vid. fig. 4). No succeeix el mateix amb el castell de Daulia (La Dablia), junt a la vila del mateix nom, que sols és anome-

Fig. 5. — Vista del monastir de Sant Lluç des de l'acròpolis

successor el valencià Bernat Ballester, desempenyaren molt de temps el govern de Livadia, sinó que és probable que pervingués de nou abans de l'any 1370, en què assoleix sa confirmació, a les mans del mateix Almenara. En la concessió

nada com a bisbat català sufragani de l'arquebisbat d'Atenes. L'antiga acròpolis de Daulia és sumament interessant. En ella s'alça el castell franc. La porta, ampla de més de tres metres, és flanquejada de dues torres. El mur, defensat també amb torres quadrades, està ben conservat (Vid. figs. 1, 2 i 3: l'acròpolis de Daulia, amb els murs i l'església mig-evans i vista del poble). En molt pitjor estat es troba el castell de l'Estir (o de lo Estiru), prop de l'antiga vila de Stiris, avui Stiri. Està damunt de la pregona vall de Stiri i prop del famós monastir de Sant Lluç el Stirità, que's suposa fou saquejat pels Catalans. Vid. *The monastery of Saint Luke of Stiris, in Phocis, etc.*, by Robert WEIR SCHULTZ... und Sidney HOWARD BARNSELY. London, 1901, p. 37.

Obscura i tot la història del castell de l'Estir, que tan valentment es va defensar més tard contra la invasió navarresa, no deixa de tenir el seu interès. En la nostra monografia *Els castells catalans en la Grècia continental*, publicada en l'ANUARI MCMVIII, vam intentar una cronologia dels seus diferents senyors, que ara rectificarem i ampliarem. Sembla que fou de primer propietat de N'Armengol de Novelles i que'ls seus hereus el vengueren al vicari general Roger de Llúria, pel preu de 10,000 perpres en or, segons el canvi de la moneda de Romania, o sigui aproximadament uns 20,000 francs de moneda actual. Malgrat això, tal volta per no estar ben informat, el rei Frederic va concedir el castell, sols per sa vida, al seu parent En Guillem Frederic d'Aragó, segons es prova per un document de Catania de 6 juny 1366 (Arx. de Palerm. Reg., reg. Canc. IX, f. 43. LAMBROS-RUBIÓ, op. cit., III, n. 97. D. de l'O. C.). El 18 maig 1367 (Reg. Canc., reg. XIII, f. 124. Ibidem, III, n. 21) el rei retornava dit castell a Roger de Llúria a instància del seu procurador En Francesc de Cremona, que li pintà els fets tal com a l'interessat li convenia. Per documents però de la cancelleria catalana consta que'l castell de l'Estir el va obtenir el vell mariscal amb la violència. El ciutadà mallorquí de Tebes Bernat de Villar l'havia rebut en hipoteca del seu posseïdor, N'Armengol de Novelles, per un préstec de 8,000 perpres. Roger de Llúria al·legava com a drets l'haver satisfet integralment el preu de l'esmentada hipoteca, i no havent sigut ateses les seves raons matà al dit Villar dintre de sa pròpia casa i es va apoderar del castell. A la mort den Roger de Llúria en 1370, heretà o obtingué la possessió del castell de l'Estir el seu germà Joan de Llúria, el qual s'hi va mantenir fins l'any 1378, en què caigué presoner del comte de Conversano. (Arx. Cor. d'Aragó. Docs. de 18 setembre 1330 i 31 abril 1381. D. de l'O. C.) Aleshores passà a la jurisdicció del comte de Salona i en 1379 foren

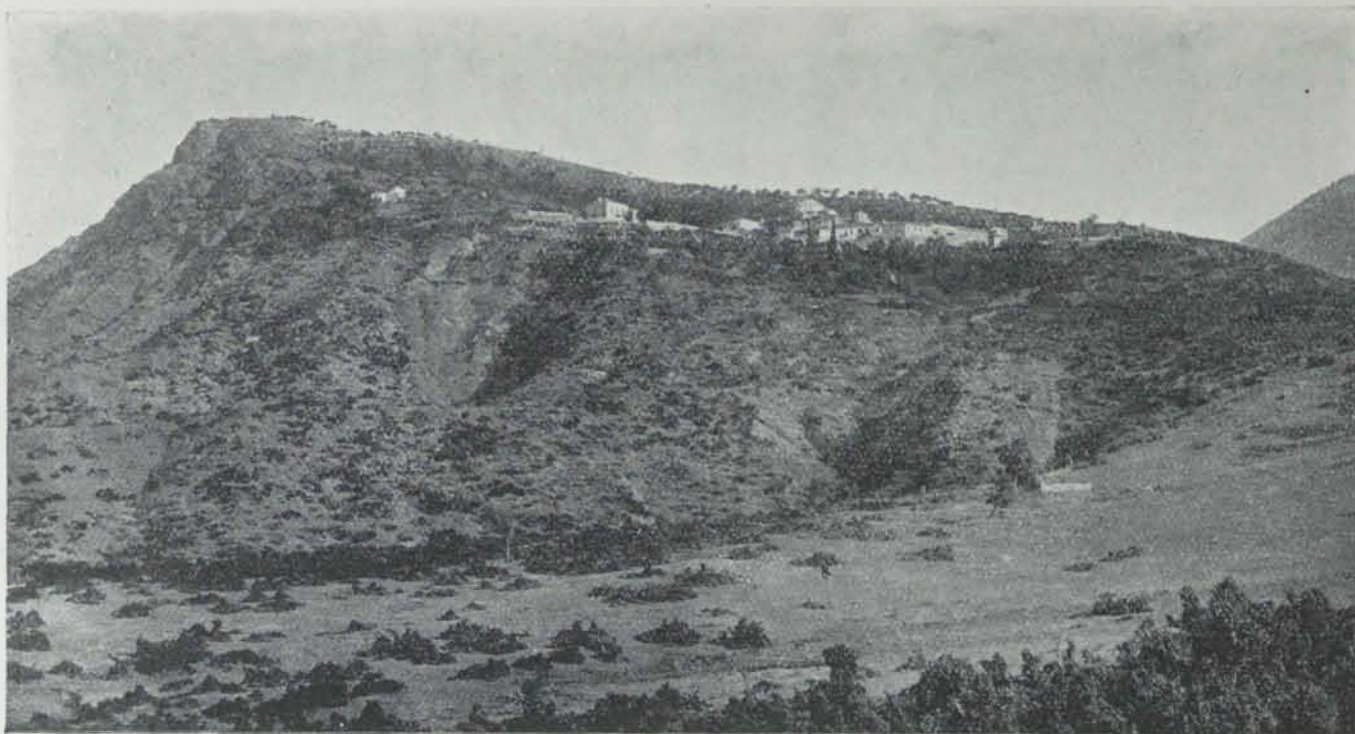

Fig. 6. — Vista de Sant Lluç amb l'acròpolis

d'aquells càrrecs ben clarament indica el rei que'ls dóna a precari ⁽¹⁾. No queda, doncs, el menor dubte, perquè ben clarament ho testimonien els documents de la cancelleria siciliana, que En Guillem d'Almenara desem-

els castellans grecs de Salona Dimitri i Mitro, els que van defensar i salvar el castell de l'Estir de l'escomesa dels Navarresos. En 1381 es presentà un nou pretendent al feu de l'Estir. El 8 de maig de dit any el ciutadà de Tebes En Bernat Ballester exposà al rei Pere *el Cerimoniós* lo que hem referit abans, és a saber: que En Bernat de Villar, de dita ciutat, havia prestat a l'Armengol de Novelles 8.000 perpres d'or, pels quals aquest li va hipotecar tots els seus bens. Mort el de Novelles, entre'l febrer de 1365 i l'estiu de 1366, en Roger de Llúria, *qui tunc tyrannice dictis ducatibus presidebat*, va matar al Villar. Heretà els drets d'En Villar *ab intestato* sa filla Manilia, i com aquesta morís sens fills al poc temps, la seva mare Beatriu de Villar, segons el dret català allí vigent. Poc després es va casar el citat Bernat Ballester amb la vinda d'En Villar, Na Beatriu, i al tractar de pendre possessió de l'Estir, en virtut d'aquella obligació, *dictus Rogerius sua tyrannica potentia dictis ducatibus imperans ut profertur, prohibendo suam possessionem dictum castrum occupavit*, i afegint una injustícia a l'altra, va obligar a En Ballester i a sa muller, per la força, a cedir-li ses accions per escriptura pública per la quantitat de 2.000 perpres, que no va pagar. No cal dir que la reclamació d'En Ballester fou atesa i que'l rei d'Aragó li concedí el castell de l'Estir, essent-ne son darrer senyor català. Dit castell era de domini reial. N'hi ha prou amb recordar que'l rei Frederic III el cedí a En Guillem Frederic, sols per sa vida; mes és probable que abans fos propietat dels Novelles, car ho mostra el fet de la seva venda o hipoteca. Un punt obscur hi ha en aquesta història, i és la manera com passà el feu de mans de l'Armengol de Novelles a les d'En Guillem Frederic. Probablement el de Novelles va ésser desposseït del castell quan sa rebel·lió. Hem cregut d'interès aquestes notícies respecte d'un castell que sols té història en l'època catalana. Serà útil afegir a aquestes indicacions històriques les següents geogràfiques degudes al nostre il·lustrat amic grec En Jordi MAURAKIS i publicades en sa traducció grega de la nostra monografia *Els castells catalans de la Grècia continental: Περί τῶν Καταλανικῶν Φρουρίων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. 1912, p. 9 (nota 4)*. El Stiri, així anomenat segurament de l'antiga Stiridos, és un poblet del *demos* de Distomos de Livàdia, d'uns 500 habitants, situat a una hora de distància a l'orient de Distomos, dins una riallera vall. Les runes de l'antiga vila beòtica de Stiridos, colònia dels atenesos del *demos* Stírias, anomenades Paleostiri, són a mitja hora de distància escassa al ponent del monastir de Sant Lluç, conegut amb el nom de Stiriótis. Acompanyem ací algunes vistes del famós monastir de Sant Lluç, tan proper a l'Estir, i de tan gran valor arqueològic i artístic, preses pel Sr. Gustau Röhrer, ja conegut de nostres lectors, qui en l'estiu de l'any 1913 empenyé un viatge pel nostre compte per a completar la informació gràfica de la nostra *Història de l'Orient català* (Vid. figs. 5 a 10).

(1) Arx. de Palerm. Reg. Canc. IV, 207. Messina 28 octubre 1370. IX ind. «officium capitaneie et castellanie... terre et castri Livadie quod usque ad nostrum beneplacitum... exerceat...» La confirmació, seguida de la concessió vitalícia, la posen fora de dubte dos altres documents relatius al nou nomenament. «Cum nostra celsitudo commiserit et de novo firmaverit Guillelmo de Almenara...» Ibid. Reg. Canc. IV, 207. v. «Cum nostra celsitudo te ad predictum capitaneie et castellanie officium... usque ad nostre beneplacitum voluntatis statuendum providerit...» Ibid. Reg. Canc. IV, 207.

penyà dos cops almenys en el decenni de 1360 a 1370, abans de la concessió vitalícia, la vegueria i la castellania de Livadia.

En Guillem d'Almenara va atènyer, després de la mort d'En Roger de Lluria, una notorietat que conservà tota sa vida. Ell fou, després d'En Galceràn de Peralta, del qui ens caldrà parlar ben aviat, un dels nobles que més prestigi adquiriren en les turbulències d'aquesta

època, en totes les quals hi prengué una part activa, i es distingí, ademés, pel seu valor, que segellà més tard amb una mort heroica. Mes lo que contribuí a donar-li més importància fou l'ésser governador durant tant de temps, en una o altra forma, de la ciutat de Livadia, una de les més riques i fortes del país ducal. Es pot dir que fins als vicariats d'En Roger de Lluria i d'En Mateu de Peralta no començà a figurar aquesta ciutat en la seva vida política. Abans de l'any 1366 ens són completament desconeguts els seus veguers i castellans.

Com dèiem en l'anterior monografia, des de la més remota antiguitat fins a temps relativament moderns es pot dir que Livadia, fóra de l'època catalana, no té història. Tota la seva fama i sa prosperitat en el període clàssic li vingueren de la gorja infernal de l'Hercyna i de l'oracle de Trofonius, rival del de

Delfos. En els dies de Pausanies, que tant ens parla d'ella, havia esdevingut la vila més pròspera de la Beòcia. Situada en mig d'una dilatada planura, llavors, com ara, fertilitzava el seu terrer amb ses abundoses aigües el caudalós torrent de l'Hercyna, que devalla de l'Helicó, alimentat per fonts permanents com brolladors, que tal vegada corresponen a les famoses de Mnemosyne i del Leteu (de la Memòria i de

La ciutat de Livadia. — Importància de son castell.

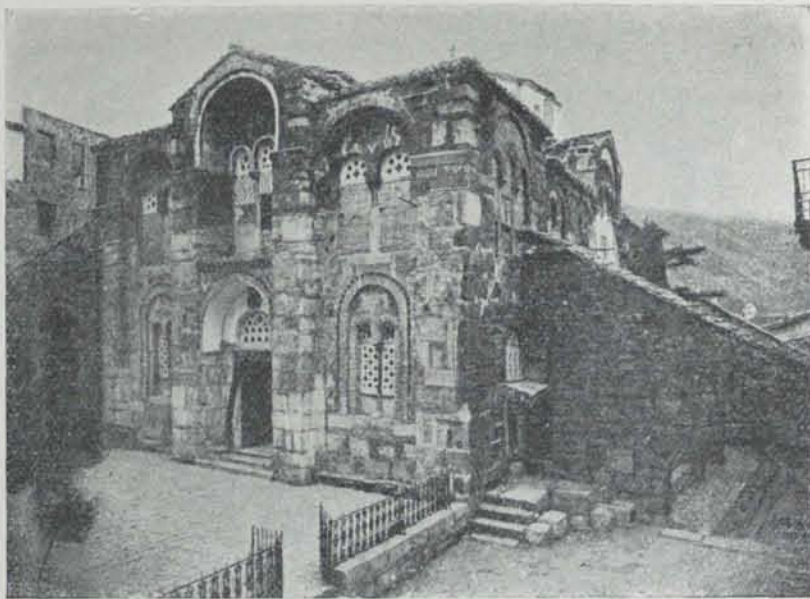

Fig. 7. — Fatxada Sur de l'església de Sant Lluc

Fig. 8. — L'església de Sant Lluc des del Nord

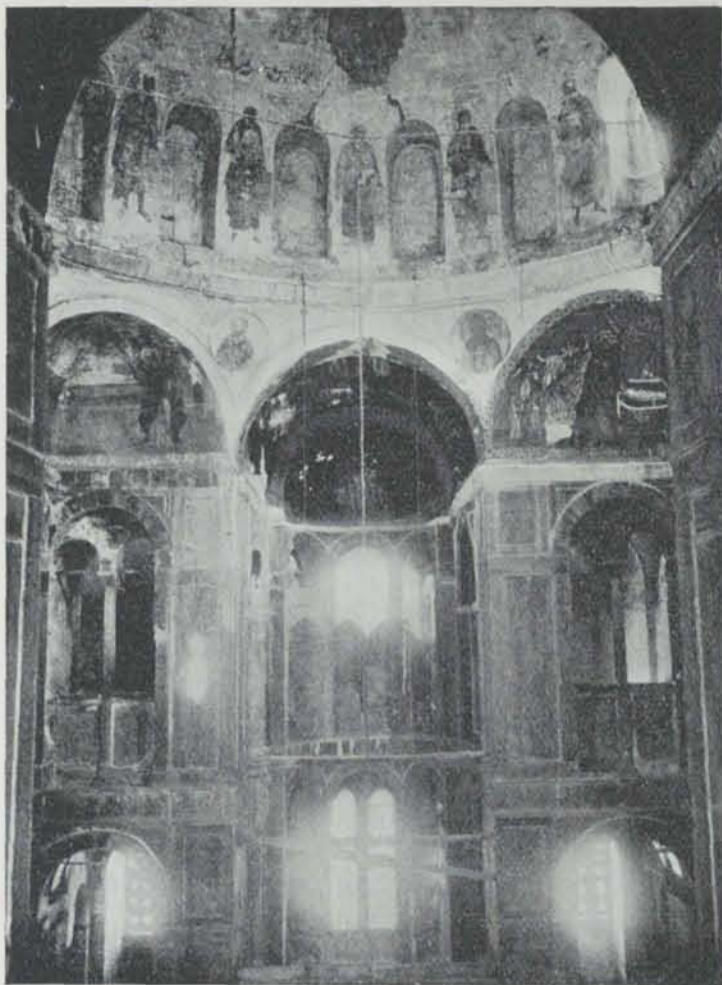

Fig. 9. — Interior de l'església de Sant Lluc

l'Oblit) que descriu Pausanies.

De l'època franca anterior a la catalana apenes sabem res de Livadia. Ot de la Roche, duc d'Atenes, per a deslliurar-se de l'excomunió que sobre d'ell pesava, va cedir directament a l'Església, en juny de 1214, en mans del cardinal llegat, el seu castell com a feu, amb la obligació de pagar dues unces de plata anyalment; i gaire bé un segle més tard, el 11 de març de 1311, un altre duc francès, Gualter de Brienne, entre les moltes deixes que per a descans de la seva ànima va atorgar en son testament a les esglésies i monastirs de la terra, entre elles la de Santa Maria d'Atenes, o sigui el Partenón, hi figurava una de cent dracmes a l'església de Sant Jordi de Livadia. Això és tot quant sabem de Livadia durant la dominació dels ducs francs d'Atenes.

En canvi, en l'època catalana coneixem la seva vida política i social; les advocacions i el nombre de ses esglésies; els fets heroics dels seus defensors; els noms dels seus darrers veguers i castellans i àdhuc els d'algunes famílies catalanes, sicilianes, gregues i albaneses en ella establertes. Aquesta historia detallada i plena s'estén des de 1311 fins a 1393. Després d'Atenes i Tebes vingué a ésser la tercera vila dels Ducats i disputà a l'Acropolis la primàcia militar de la terra. Aquesta importància li provenia sobre tot del seu fort i gran castell, en opinió de l'historiador anglès W. Miller un dels més bells monuments de la dominació catalana a Grecia ⁽¹⁾, situat, com la vila, en el centre dels Ducats, en l'enforcat dels congostos del Parnàs i de la gran via del nord, que unia el Ducat d'Atenes amb el de Neopatria. En l'època de la invasió no oferí als Catalans cap resistència. Els Grecs del castell els obriren les portes, i això els valgué els privilegis de ciutadania franca i el dret d'ésser governats per les *costums* de Barcelona ⁽²⁾. El nostre regisme municipal aplicat als habitants cata-

(1) *The Latins in the Levant*, p. 311. En la *Guide Joanne de Grèce*, Paris, 1909, p. 298, son autor M. Fougères fa la mateixa afirmació. «Au XIII siècle elle (Livadia) passa aux ducs d'Athènes et puis (1311) aux Catalans, qui y construisirent un château fort». — V. *Els castells catalans...*, ANUARI MCMVIII, p. 374 i ss.

(2) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 27 (1364-65). «... cum a tempore acquisitionis... castri... Livadie...

Fig. 10. — Vista exterior del castell de Livadia

lans de la ciutat, la posava al costat d'Atenes i Tebes, on estaven també en vigor *les costums de Barcelona*. En aquesta època és probable que fossin alçades les seves noves construccions, que feren del castell un dels més inexpugnables de la terra i que li donen avui en dia un marcat caràcter mig-eval ⁽¹⁾.

El castell de Livadia produeix una impressió de bella i austera grandiositat, a la qual contribueixen les alteroses muntanyes que li fan de majestuós respall (fig. 10). Augmenta aquesta impressió l'interès històric que desperta, sobre tot per al cor d'un català. La seva història heroica comença amb la de la nostra dominació. De cap altre castell de la Grecia continental, enclavat en els nostres dominis, fòra de l'Acropolis, en conservem tantes notícies; cap fou objecte de tanta i de tan especial cura per part dels ducs sobirans i de la seva universitat. Era una de les principals fortaleses dels Ducats, d'aquelles que mai eren alienades de la corona. Respecte d'elles no consentien els concells de les més

per felicem societ. Francorum... cetereque persone alie quae tunc in dicti castris fortilio morabantur et se dicte societati spontaneo tradiderant ac castrum... assignaverunt... in Francorum numero agregati... etc.» Com se veu aquest privilegi no s'estengué a tota la ciutat, sinó als Grecs habitants o defensors del castell.

(1) La tradició de castells construïts en la terra grega pels catalans, arribà també a Catalunya. «En Grecia permaneció (la lengua catalana) muchos años... como en las ciudades vestigios de nuestras fortalezas...» Memorias de la Real Academia de Buenas Letras. Barcelona, Vol. I. Año 1756. *Observaciones sobre los principios elementales de la Historia...* por el Marqués de Llió, p. 646.

importants viles municipals, plenes de gelosia, que ni per un moment es reservés el rei el dret de disposar-ne a son albir, per temença que fossin arrencades de son càrrec i vigilancia.

Per últim, un altre valor tenia per als Catalans el castell de Livadia. En son fort recinte encinglerat es guardava el sagrat pal·ladió de la Companyia, el venerat cap de Sant Jordi, la reliquia més important i preciosa del sant cavaller patró de Catalunya i de la mateixa Companyia, que en son segell oficial, que posava en els documents al costat del reial, hi havia impresa la seva imatge. Ja hem vist que en 1354 el rei Pere III, en mig de les preocupacions del setge de l'Alguer, envia a Grecia un procurador a posta per a obtenir-la. No és d'estranyar, doncs, que havent assolit el castell de Livadia, en aquests darrers temps de la nostra dominació a Grecia, per tantes raons, aital prestigi, li fos encarregada pel rei al seu valent castellà, En Guillem d'Almenara, una missió tan delicada com la de la pacificació del país ⁽¹⁾.

Galceràn de Peralta.

Per aquest temps era ja també castellà d'Atenes En Galceràn de Peralta, parent del vicari general En Mateu de Peralta, i com ell, del noble llinatge dels comtes de Caltabellota. A l'igual que son company de càrrec en la capital de la Beocia, adquirí grans prestigis en les turbulencies de l'època i al costat del dèbil vicari general sa figura es va aixecar cada dia més, fins al punt que la historia del ressorgiment polític de la ciutat de Pericles en els darrers dies de la dominació catalana, va lligada estretament al seu nom. Per desgracia, no en coneixem tantes noticies com d'En Guillem d'Almenara, ni sabem en quina època es treslladà a Grecia. Es de presumir, per la confirmació en el seu càrrec de què més avant parlarem, que quan En Mateu de Peralta passà a exercir el seu ofici ja feia temps que ell era castellà de la famosa Acròpolis atenesa. Ignorem també de qui era fill i amb qui fou casat. Es desprèn, no obstant, d'un document posterior de dotze anys a l'època en què fou confirmat com a castellà d'Atenes, que devia ésser aleshores molt jove, perquè en dit document se l'anomena encara donzell.

Son nom desapareix de la historia de la Grecia catalana pocs anys abans de la caiguda d'Atenes. Pel document abans citat de la nostra cancelleria sols sabem que posseïa molts béns dintre de la mateixa Acròpolis ⁽²⁾. Mes perdé allí sa influencia després de sa derrota i presó pels Navarresos, suplantat per En Romeu de Bellarbre, i segons sembla, l'antic amo d'Atenes, a la caiguda de la domi-

(1) Les excavacions darrerament fetes a Livadia pel Sr. Keramopulos, en l'any 1912, no han donat lloc a cap descobriment que pugui interessar a la època de la dominació catalana. Res s'ha trobat en el tan recercat santuari de Trofonius al peu mateix del castell de dia ciutat, a pesar d'haver sigut quasi totalment escorcollats tots els llocs del voltant de les fonts de l'Hercyna. Alguns fonaments de cases treballats a la roca en l'interior del castell català, semblen mig-evuls a judicar pels troços de terra. Una vella pedrera veïna ha donat solament un relleu bisanti de marfil (un àngel), i algunes monedes turques. Georg KARO. *Archäologische Funde in Jahre 1912; Jahrbuch des Kais. deutschen archäologischen Instituts. Atenische Abteilung*, p. 97.

(2) Arx. Cor. d'Aragó. Doc. de Tortosa de 26 abril 1383. D. de l'O. C. El rei ordena a Romeu de Bellarbre que retorni tot seguit al donzell Galceràn de Peralta castellà i capità d'Atenes *quamplurima bona sua...* els quals *tempore quo ipse dimisit capitaniam et castellaniam predictas remanserunt in dicto castro de Cetines.*

nació catalana, i pot ser abans, retornà a Sicília, sa patria d'origen ⁽¹⁾. Tal vegada més per serveis prestats en l'exercici de son càrrec que per recomanació del seu parent, el vicari general, En Galceràn, lo mateix que abans l'Almenara, obtingué als començaments de l'any 1371 la confirmació i nou nomenament de castellà de l'Acròpolis d'Atenes, emperò no perpetualment com aquell, sinó a beneplàcit reial ⁽²⁾.

Amb el nomenament d'En Galceràn de Peralta reapareix de nou Atenes, després de molt temps, en la vida política dels Ducats. Des d'En Guillem Ses Planes, el nom del qual figura com a veguer atenès al peu de l'acta de l'armistici amb Venècia firmat per la Companyia el 11 de maig de 1321, fins a Galceràn de Peralta en 1370 no's presenta en la cancelleria siciliana, castigada per desgracia per una important llacuna històrica de vint anys, cap altra notícia respecte dels governadors d'aquella ciutat. Ignorem, doncs, quasi per espai de mig segle els seus destins polítics. Al participar el rei de Sicília la investidura de vicari general feta en favor d'En Mateu de Moncada, per primera vegada es fa menció, al costat dels de Tebes i Neopatria, del capità o veguer, síndics, procuradors, concell i altres oficials de la ciutat d'Atenes ⁽³⁾. Abans de 1370 es pot dir que en la història grega mig-aval — almenys dintre del mutilat quadre històric que s'ha salvat — queda absorvida en la vida política de Tebes tota la dels Ducats. Atenes i Livadia, els més importants nuclis de població catalana després d'aquella, representen un paper secundari i viuen, sobre tot la primera, una existència obscuríssima. Mes tot canvia de sobte en aquest temps, i les dues ciutats citades semblen intervenir més activament que mai en els afers públics. Aquesta intervenció, per lo que respecta a la ciutat gloriosa de Teseu, es realitza sobre tot durant el govern del seu jove castellà En Galceràn de Peralta.

Reaparició en aquesta època de l'Atenes catalana. — Sa descripció.

(1) En 1410 figura en aquesta illa un Galceràn de Peralta, que és probable que fos el personatge del qual parlem. G. TRAVALI: *Un atto di assignazione di dotte del 1410*; pàgs. 4, 5, 7 i ss.

(2) Que En Peralta ja exercia aquest càrrec ho proven plenament els dos diplomes del nou nomenament adreçats al vicari Mateu de Peralta el 24 Janer 1371. «Cum nostra celsitudo commiserit et de novo confirmaverit Calzarano de Peralta... castellano castri civitatis Athenarum eiusdem Castellanie officium per eundem Calzarano exercendam usque ad nostre beneplacitum voluntatis...» Arx. de Palerm. Reg. Canc. VI, f. 32. LAMBROS-RUBIÓ, op. cit. n. 75. D. de l'O. C. En aquests documents lo mateix que en el d'Almenara es recomana al Vicari general que mai remogui al dit Galceràn, amb cap pretext, de sa dignitat, per quant ha estat ordenat per nomenament reial, lo qual no s'oposa a la obediència que com a vicari li deu. Res té que veure amb els successos d'aquest any de 1371, el document erradament citat pel GREGOROVIVUS: *Geschichte der Stadt Athen*, II, 163, com dirigit al *Magister justiciarius*, Artal d'Alagó, amb data de 27 juny 1371. La cita de la carta reial i del Rosario GREGORIO es inexacta. La indicada lletra del rei Frederic III és transcrita en el registre original, n. II, del Protonotaro del regno, f. 136 v. de l'arxiu de Palerm. Es datada el 27 janer a Messina i li correspon l'any de 1356, com se revela pel f. 171 del mateix registre que, si bé no es ordenat, deixa establir la serie d'anys quinterns que'l componen. El document en qüestió fou publicat per primera vegada pel Rosario GREGORIO en les *Considerazioni sopra la storia de Sicilia dai tempi normanni fino ai presenti*, compreses en les *Opere scelte* del mateix autor. Palermo, 3.ª ed. 1845, p. 356 i s. L'erudit investigador sicilià G. Cosentino el va reproduir en el seu *Codice Diplomatico di Federico III d'Aragona*. Vol. I, p. 86. Devem a l'esmentat Sr. COSENTINO aquesta rectificació important sobre un passatge d'En Gregorovivus, que més d'una vegada ens va semblar dubtós, però que no deixava tampoc de fer-nos pes per el prestigi merescut de què, per la seva escrupulositat històrica, gaudeix l'esmentat historiador alemany. Un nou document en aquesta època, donada l'escasada que en ella ens presenta la cancelleria siciliana, haguera aclarit, sens dubte, més d'un punt obscur.

(3) «Capitaneo seu vigerio, syndicis, procuratoribus et consilio aliisque officialibus et personis aliis civitatis Athenarum.» Document de 31 maig 1370, ja citat abans. Es la primera vegada que's presenten en la cancelleria quasi tots els càrrecs de la jerarquia civil d'Atenes.

L'aparició d'Atenes i la de la seva Acròpolis famosa en aquest darrer període de l'època catalana, és un dels episodis més gloriosos de la nostra dominació en la Grècia continental. No són les vicissituds molts cops obscures de la història dels nostres antepassats en el seu sagrat terror lo que ha despertat la curiositat dels fil·hels i dels erudits en general envers les troballes darrerament realitzades en els arxius d'Itàlia i Barcelona, com ja tinguérem ocasió de manifestar-ho en un treball anterior ⁽¹⁾, sinó la consideració que aquelles laborioses recerques han vingut a reflectar un raig de llum inesperada sobre la tràgica història de l'Atenes mig-èval, en un període en el qual semblava sa existència del tot esborrada del record de la humanitat. Des de l'època de Justinià a l'aparició en ella dels Catalans, i gairebé fins al govern dels reis d'Aragó, bé es pot dir que Atenes no tingué història. La conservació d'Atenes durant l'època normanda es degué a la seva pròpia insignificància. Era un humil llogaret coronat pels més esplèndids monuments de la terra, com un pobre remat vetllat per un monarca drapat amb una superba vestidura.

L'Atenes catalana de l'últim terç del XIV^èn segle és moltíssim més coneguda que la francesa del XIII^èn i no li va enrera a l'italiana de la quinzena centúria, quan ja el Renaixement havia despertat la curiositat del món envers el gloriós bressol de la Grècia clàssica. Molts més documents datats a Atenes o referents a ella s'han conservat de l'època catalana que de les altres dues dominacions llatines plegades.

Son nom de Setines o Cetines no es pas català; és el nom vulgar de la llengua del poble vençut, adaptat a la pronunciació de les llengües romàniques mig-èvals ⁽²⁾. Històricament, que nosaltres sapiguem, no fa aquest nom la seva aparició sinó fins a l'època franca en 1278; però no se'l troba després pel regular en els documents, i mai en les monedes. En uns i altres es fa sempre ús de la denominació clàssica: *Athenæ* ⁽³⁾. Aquesta és la que trobem sempre usada en la cancelleria dels ducs sicilians de la casa de Barcelona. Al passar els Ducats a la dominació directa de la confederació catalana-aragonesa, el mot de Cetines és el que definitivament triomfa, des del primer document de la nostra cancelleria referent a Atenes, que apareix el 7 de setembre de 1379. I això esdevé no tan sols en els documents redactats en la parla catalana, que són els més nombrosos, sinó àdhuc, i ben sovint, per cert, en els de llengua llatina, donant-se el cas que el nom vulgar es declina de la mateixa manera del nom clàssic ⁽⁴⁾. Això no vol dir que no s'empleï també la designació clàssica.

(1) *Atenes en temps dels Catalans*. Barcelona, ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, 1907, p. 232.

(2) En rigor aquest nom prové de les paraules εἰς Ἄθηνας.

(3) Diu GREGOROVIVS: «El primer emplen oficial del nom vulgar l'he trobat en les *Judicum Venetorum Decisiones in causis piratarum* a. 1278. Tafel i Thomas, III, 178; Item *Georgio Dalphino habitatori Satines*. A principis del XIV^èn segle, ja en plena dominació catalana, trobem citat el Pireu com *portus de Sithines*. Arx. de Venècia. *Comm.*, IV, f. 70.» *Geschichte des Stadt Athen*. I, 425, nota 1, i II, 100, nota 3.

(4) Sabut és que En Roger de Llúria, vicari general dels Ducats (1362-1370), posseïa béns mobles i immobles dins de la ciutat d'Atenes, els quals foren cedits més tard per Pere III a Bernat Ballester. Doncs bé; el document que a això fa referència parla de «bona et jura tam mobilia quan immobilia que dictus Rogerius de Loria,

La *Cetines* catalana la coneixem en certa manera mercès al descobriment d'una curiosíssima relació d'un viatger italià, En Nicola de Martoni, que la va visitar en 1395, quan feia sols set anys que'ls Catalans n'acabaven d'ésser expulsats⁽¹⁾. Aquest viatger és el primer europeu que la va veure, no diré amb ulls d'arqueòleg, perquè aquest honor s'ha de concedir a Ciriaco d'Ancona — que copià i dibuixà moltes de ses inscripcions i monuments en 1436 i 1447, — mes sí amb la curiositat d'un turista, i és també el primer que ha consignat les seves impressions. En les seves memories de viatge, plenes d'incidents que's llegeixen amb veritable pler, porta no sols descripcions dels principals monuments antics de la ciutat de Pericles, amb algunes manques de crítica i certes confusions, filles de la seva deficient preparació i de la escassa cultura dels *ciceronis* que l'acompanyaren en sa visita, sinó també algunes notícies molt curioses respecte de la vila moderna, lo qual, per desgracia, no's troba en la obra de Ciriaco d'Ancona que no va tenir la observació desperta sinó per a les antiguitats clàssiques. Mercès a aquesta circumstancia podem avui en dia reconstruir lo que fou Atenes en el XIV^{en} segle, i saber com es conservava i lo que era aproximadament en els temps dels Catalans. Aquesta descripció de 1395 i els capítols d'Atenes de 1380, tantes voltes esmentats, són els dos testimoniats històrics més llargs i importants de la seva migrada existencia social i política durant quasi els primers dos segles mig-evuls de la dominació franca. La ciutat baixa estava edificada, millor dit, arrecerada, al voltant de l'Acròpolis, excepte la banda del sud; *reducta est prope castrum civitas*, i sols tenia aproximadament un milenar de cases: «*Nunc vero ipsa civitas habet focularia unum mille vel circa.*» En el segle XVI la població era encara la mateixa⁽²⁾. S'ha de tenir en compte, no obstant, que la ciutat havia passat en quinze anys, per les tres terribles escomeses dels Navarresos, dels soldats de Rayner Acciajuoli i dels Turcs, i pels horrors de l'epidemia i de la fam. Però la despoblació d'Atenes venia de lluny i es mantingué mentre la governaren nostres paisans. Recordi's lo que en deia el viatger Ludolf de Sudherm, precisament en els dies més favorables de la nostra dominació (1336-1341): «*Hæc civitas quondam fuit nobilissima, sed nunc quasi est deserta*»⁽³⁾. En els darrers anys dels virreis catalans la població catalana havia sofert també una sensible disminució en els Ducats i per tant a Atenes. Cabalment el rei Pere *el Ceremoniós* s'oposà a les pretensions de l'Esglesia d'adquirir béns, perquè en aquells hi havia *poca gent nostrada*; mes no fou així en els primers dies de la conquesta.

quondam, tenebat et possidebat... *intus civitatem Cetinarum.*» Arx. Cor. d'Atagó. Document de 8 maig 1381... D. de P. O. C.

(1) W. JUDEICH: *Athen im Jahre 1395 nach der Beschreibung des Niccolo da Martoni*. Mitteilungen des Kaiserlich-Deutschen Archäologischen Instituts. Athen, 1897, XXII.

(2) Μνημεία τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων..... ὑπὸ Δημ. Γρ. Καμπούρογλου. Ἐν Ἀθήναις. 1889, T. I, p. 88. En dit segle setzè Theodosi Sygomalas escrivia lo següent a l'alemany Martino Krovsio: *Habet nunc urbs οἰκίματα ἕως χίλια. Olivum amplissimum et maximum ita ut unus saepe 1000, 2000, et plures oleas habeat ex quibus vivant, etc.*

(3) *Atenes en temps dels Catalans*. ANUARI MCMVII, p. 240.

En la petita Cetines del XIV^{en} segle la immigració catalana, tant nombrosa, com no'n conegué cap altra de forastera, en tots els temps mig-evuls, tant durant la dominació borgonyona, com sota la florentina, deuría modificar notablement sa fesomía, i donar-li un caient d'allò més abigarrat. La llengua grega i la catalana deurien barrejar continuament per carrers i places llurs sons d'una fonètica tan diferent. S'ha de recordar que l'allau dels conquistadors, compost aproximadament d'uns cinc o sis mil individus de totes edats i condicions, s'establí sobre tot en la Beocia i l'Atica, és a dir, en un territori relativament reduït, i que les ciutats més poblades de Catalans foren Tebes i Atenes. No seria, doncs, aventurat suposar que una tercera part de la població atenesa en aquesta època, fos catalana. El recinte de la Cetines nostrada degué ésser molt petit. No tenim cap descripció del segle XIV, però a mitjans del següent, Ciriaco d'Ancona dóna algunes, encara que ben confoses notícies sobre d'aquesta matèria. Cap a la banda de ponent la ciutat s'estenia tan poc, que'l temple de Theseu quedava fóra d'ella: *in agro Athenarum*. El famós arqueòleg italià parla de murs vells i nous de la ciutat, i d'una nova ciutat: *ad nova mænia: ad portam novæ civitatis: mænia Athenarum antiquissima magnis condita lapidibus*. Aquestes referències a una nova ciutat ¿fan talvegada relació a la *Novæ Athenæ* o siga a la vila d'Adrià, distinta de la vella ciutat de Teseu, o bé com pensa En Gregorovius designen sols un nou clos murat, construït probablement en el segle XV en l'època dels Acciajuoli? En aquest cas, prossegueix el mateix autor, queda incert si aquest nou circuit queia a la banda del mur valerià, envers la Ptoa de Atalus o prop de l'Olympieón ⁽¹⁾. Ciriaco assenyala tres portes d'Atenes; la de ponent, que devia ésser la del Pireu; la del nord i la *porta novæ civitatis*, que ignorem si era la de Adrià ⁽²⁾. Qui sab si en algú d'aquests portals s'hi trobaven esculpides, quan visità Atenes el viatger italià, les barres catalanes, que segons el nostre Turell, historiador del segle XV, es veien encara en el seu temps ⁽³⁾.

Altrament, aquestes muralles no serviren mai a Atenes de gran defensa en l'edat mitjana. Davant d'elles no s'atura cap invasió; l'Acròpolis era la única que ofería llarga i seriosa resistència. Els Navarresos, els Italians, els Turcs hi entraren successivament com en una ciutat oberta. La Cetines catalana era ja ocupada per Rayner Acciajuoli en el janer de 1387, i en canvi l'Acròpolis no fou presa fins al maig de 1388.

Per primera vegada en la seva història política constituí Atenes en l'època catalana una universitat o municipi, format, com és natural, pels pobladors cata-

(1) *Geschichte der Stadt Athen*, II, 349.

(2) ZIEBARTH, *Cyriaci Anconitani Inscriptiones graecae vel ineditae vel emmendatae*, en les *Mitteilungen des Kaiserlich-Deutschen Archäologischen Instituts*, t. XII, 1897, p. 405. Vid. GREGOROVIVS, op. cit., i amb més copioses notes la traducció grega de dita obra per Spyrid. P. LAMBROS, *Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν*. Atenes, 1904, t. II. Llibre IV, cap. 6, dedicat a Ciriaco d'Ancona.

(3) *Recort*, obra feta per Gabriel Turell en l'any 1476. Barcelona, Biblioteca de «L'Avenç», 1894, p. 112.

lans, i pels pocs grecs que compartien la sort privilegiada dels *conquistadors*. El nom d'aquesta ciutat famosa passà a la nostra terra en els dies mig-evuls pel doble record d'haver estat el bressol de l'art i de l'humana saber, i d'haver ressonat en ella la nostra parla arrogant quasi una centuria. No fou sols pels Catalans un mer lloc geogràfic sense cap visió del passat, com ho va ésser per Boccacci en sa *Theseida* i el *Decamerone*, i per tots sos contemporanis d'Italia en la catorzena centuria, sinó com la ciutat que estotjava la més rica joia arquitectònica del món, i d'on era eixida ademés tota l'*elegancia e doctrina dels Grechs* (1). Fins en els llibres de cavalleries catalans va ocupar Atenes un lloc important. El nostre *Curial* després d'haver sortit vencedor de molts combats i passat per innombrables peripecies, s'encén en desitjos de visitar «aquella ciutat antiga, noble e molt famosa, qui donà leys a Roma, e aquell studi famós en la qual la sciencia de coneixer deu se aprenia» (2).

Molta més importancia que la Cetines catalana va atènyer durant la nostra dominació la gloriosa Acròpolis atenesa. En els temps del govern dels ducs sicilians de la casa d'Aragó no se la troba mai anomenada en llengua vulgar. Sempre se la designa en els documents amb el nom de *castrum Athenarum* o *castrum civitatis Athenarum*, amb el qual apareix, que nosaltres sapiguem, l'any 1319 en la cancelleria veneciana (3) i en l'any 1371 en la siciliana (4). Quan pren per primera volta la designació vulgar de *Castell de Cetines* és al posar-se els Ducats en 1379 sota la obediencia directa del casal de Barcelona (5). Després se la troba citada repetides vegades gairebé sols en aquesta forma en els nombrosos registres de la nostra cancelleria reial. Es d'observar que en les lletres de dita cancelleria dirigides a l'universitat d'Atenes és costum que abans es faci menció del castell que de la ciutat. El nom català de *Castell de Cetines* es el que ha triomfat definitivament entre'ls historiadors estrangers de Grecia, àdhuc entre'ls mateixos grecs. Quan anomenen l'Acròpolis en qualsevol de les tres dominacions llatines els sembla que no li escau cap més dictat que aquell (6). En l'època dels ducs florentins de la casa d'Acciajuoli es mantingué la denominació vulgar, però com és natural, en llengua italiana (7).

El nom d'Acròpolis sols el podia tornar a dur el Renaixement. Dit nom i el

L'Acròpolis d'Atenes. — La torre Franca.

(1) COROLEU i PELLA, *Las Cortes Catalanas* (1876), p. 407. Resposta del bisbe d'Elna, En Joàn Margarit, a la proposició de D. Joàn de Navarra en 1451.

(2) *Curial y Guelfa*, novela catalana del segle XVè, publicada a despeses i per encàrrec de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, per Antoni Rubió i Lluch. Barcelona, 1901. Llibre III, p. 382.

(3) Arx. de Venecia, *Libri Commemorativi*, II, 55. Doc. de Negrepont, 9 juny 1319. D. de l'O. C.

(4) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VI, 32. Messina, 24 janer 1371. D. de l'O. C.

(5) Té lloc aquest fet de tant interès en les vicissituds històriques de l'Acròpolis, en un document datat el 7 setembre 1379. «Al amat nostre en Romeu de Bellarbre, castellà o capità del castell e ciutat de Cetines.» Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,265, f. 29.

(6) Així en GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 307, al referir que Antoni I Acciajuoli s'establí de nou en l'Acròpolis, diu lo següent: «L'Acròpolis fou el *Castell Cetines* (sic) dels francs i restà sempre com una fortalesa fins la retirada de la guarnició grega en 1836.»

(7) En un document italià de 9 maig 1388 s'anomena l'Acròpolis *lo chastello de settina*. *Ίστορία της πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας..... ὑπὸ Φερδινάνδου Γρηγοροῦδου..... μεταφρασθεῖσα..... ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου.* — *Ἐν Ἀθήναις*. 1906, t. III, 119.

Fig. 11. — El Partenón (Ecclesia Sanctae Mariae de Cetines)

darrer nom es designen els Propileus ⁽¹⁾. Ciriaco d'Ancona que, com hem vist abans, visità la ciutat immortal il·luminada ja la seva intel·ligència amb els raigs de la ciència antiga, canvià la designació mig-eval amb la clàssica. En 1447 va fer un segon viatge a Atenes. Sobre d'aquesta visita deia lo següent a un amic seu: «Quan vaig anar a veure al florentí Nerio Acciajuoli, l'actual senyor d'Atenes, el vaig trobar damunt de l'enlairada *Acròpolis* de la ciutat, en companyia del seu cosí Nerio.» Ciriaco és el primer escriptor de què tinguem notícia, que hagi fet ús en aquells segles de l'antiga denominació, en lloc de la mig-eval ⁽²⁾.

L'història de l'Acròpolis atenesa en l'època franca, sempre més plena i important, com ja tinguérem ocasió d'observar en altra ocasió ⁽³⁾, que la de la ciutat de què era corona gloriosa, se'ns presenta dividida en certa manera en dos aspectes principals: el religiós i el militar i heroic. Es sintetisa el primer en la magna figura de l'Arquebisbe Acominatas; el segon comença principalment en l'època catalana, durant la qual fou combatuda i assetjada per tota mena d'enemics; francs i florentins, navarresos, grecs i turcs. Des dels temps de Justinià, l'antic Partenón es convertí en església de la Verge cristiana (fig. 11) i la seva anomenada sols va córrer per tot l'Orient, com la d'un dels grans santuaris del món grec. Emperò els conquistadors francs fixaren també els ulls en la fortalesa de murs inexpugnables. Tanta atenció dedicaren els Catalans al *Castell de Cetines*, principalment des del temps d'En Galceràn de Peralta — que durant un decenni havia d'ésser el seu governador quasi constant — que bé es pot afirmar que ell constitueix la principal preocupació dels nostres reis sempre que's dirigeixen a la comunitat política atenesa. Com hem observat abans, se l'anomena sempre amb preferència

seu concepte eren desconeguts als homes d'aquella època. En tota la catorzena centuria subsisteix en llengua vulgar o llatina la idea de la fortalesa. Quan el viatger italià Martoni la va visitar en 1395 durant la seva curta estada a Atenes, en les seves interessants memòries en llengua llatina, destina un llarg passatge a l'Acròpolis, i aquest porta el títol: *de castro Athenarum et aula ipsius*. Amb el

(1) W. JUDEICH, *Athen im Jahre 1395 nach der Beschreibung des Niccolò da Martoni*, *Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, Athenische Abtheilung, Band. XXII, Athen, 1897, p. 427.

(2) «*Eum in Acropoli summa civitatis arce comperimus*», Lletre de Chios de 29 març 1447. GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 339: «So gebrauchte Cyriacus für das «Castell Sethines» den antiken Begriff.»

(3) *La Acròpolis de Atenas en la època catalana*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1908, p. 8.

a la pobre ciutat que sota els seus murs s'arrecerava. El primer document que en aquesta època fa menció expressa de l'Acròpolis ja indica per part dels sobirans dels Ducats una especial cura per a sa conservació i defensa, en algú temps desatesa, de les quals se'n fa com el primer dever de l'ofici de la castellanía. El rei de Sicília recomana an En Galceràn de Peralta que desempeñi amb sol·licitut el seu càrrec, d'aital manera que'l dit castell es mantingui fort i «feelment» per a la corona sota la seva cura i vigilància ⁽¹⁾ (v. figs. 12 i 13).

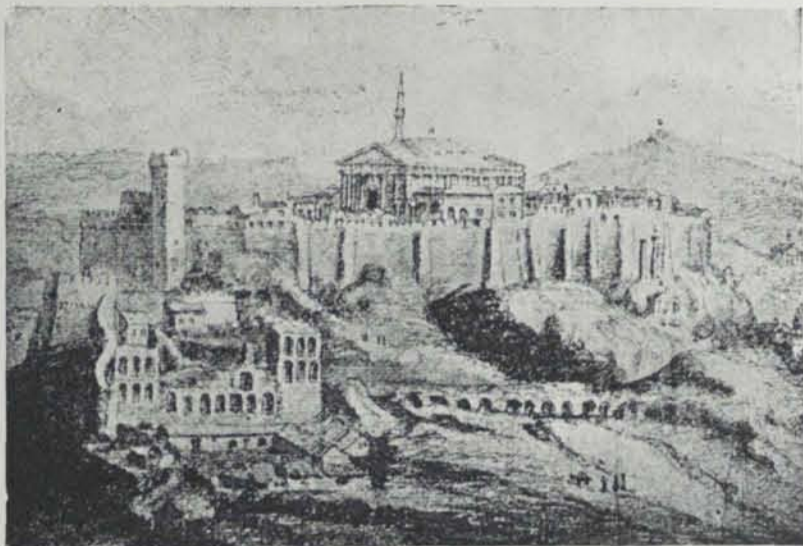

Fig. 12. — L'Acròpolis d'Atenes (Castell de Cetines) en l'any 1670 poc abans de sa destrucció

El seu càrrec, d'aital manera que'l dit castell es mantingui fort i «feelment» per a la corona sota la seva cura i vigilància ⁽¹⁾ (v. figs. 12 i 13).

Els Catalans dels Ducats no sols sentiren estèticament les bel·leses artístiques de l'Acròpolis, de les quals feren un panegíric immortal, sinó que's preocuparen sovint de la seva defensa i refermaren més d'un cop ses fortificacions. Per una donació feta a la família Ses Planes, en els temps dels ducs sicilians d'Atenes Frederic II i Joàn I de Randazzo, o sigui pels anys de 1337 a 1348, queda completament fòra de dubte que l'anomenat *Castell de Cetines* posseïa bens immobles i rendes dedicades exclusivament a sa conservació i enfortiment ⁽²⁾. A més d'aquests bens immobles les rendes dels quals, amb caràcter més o menys permanent, s'aplicaven a l'Acròpolis, també es confiscaven per a utilitat seva les donacions otorgades a Atenes en favor de l'Església ⁽³⁾. Tot fa suposar, doncs, que'ls Catalans van augmentar les seves fortificacions ⁽⁴⁾ i no's comprèn de cap manera la pruija dels moderns arqueòlegs d'atribuir hipotètica i únicament als borgonyons de la Roche o als florentins Acciajuoli, els restes de baluards francs ⁽⁵⁾ que's veien encara en 1821, en l'angle NO. d'aquella

(1) «Quod predictum castrum tuo studio mediante sub fide nostri culminis valeat salubriter conservari.» Messina, 24 janer 1371. Arx. de Palerm, Reg. Canc. VI, 32. D. de l'O. C.

(2) El document parla clarament de «certe possessiones et bona stabilia ad castrum civitatis Athenarum spectantia ac ad eiusdem castri tutelam defensionem et custodiam deputate.» Arx. de Palerm, Reg. Canc. XIII, x. 209 v. Vegi's la meua monografia *La Acròpolis de Atenas en la època catalana*, p. 13.

(3) Un dels capítols especials de la ciutat d'Atenes deïa: «Item si alcun lexera alguns vilans ne possessions a l'esglesia, que dejen tornar en lo Castell de Cetines.» Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,366, f. 49 v. *Los Navarros en Grecia*, Memorias de la Real Academia de Buenas Letras, IV, 407.

(4) El fisc aplicava certes contribucions a la conservació o custodia dels castells dels Ducats. «Item quod excedentias et obventiones ad fiscum nostrum pertinentes... pro custodiis castrorum ac pro aliis supportandis oneribus vobis debeant deputari.» Doc. de Siracusa 16 agost 1363, nomenament de'n Mateu de Moncada. Arx. de Palerm. Prot. Reg. I, 108 v., GREGORIO, *Opere scelte*, 357. D. de l'O. C. — A Sardenya, en la mateixa època, la destinació originària dels fons de les impositcions civiques era en profit de les fortificacions; després se'n va disposar per a usos diversos. PICINELLI, op. cit., p. 14. ¿Per què no podien regir semblants disposicions a Grecia, on els Catalans vivien en continuat estat de guerra?

(5) En Gregorovius deplora que no s'hagi pogut descobrir en l'Acròpolis cap reste de les fortificacions i de les modificacions que'ls Catalans segurament hi feren durant la seva dominació. I amb aquest motiu cita a

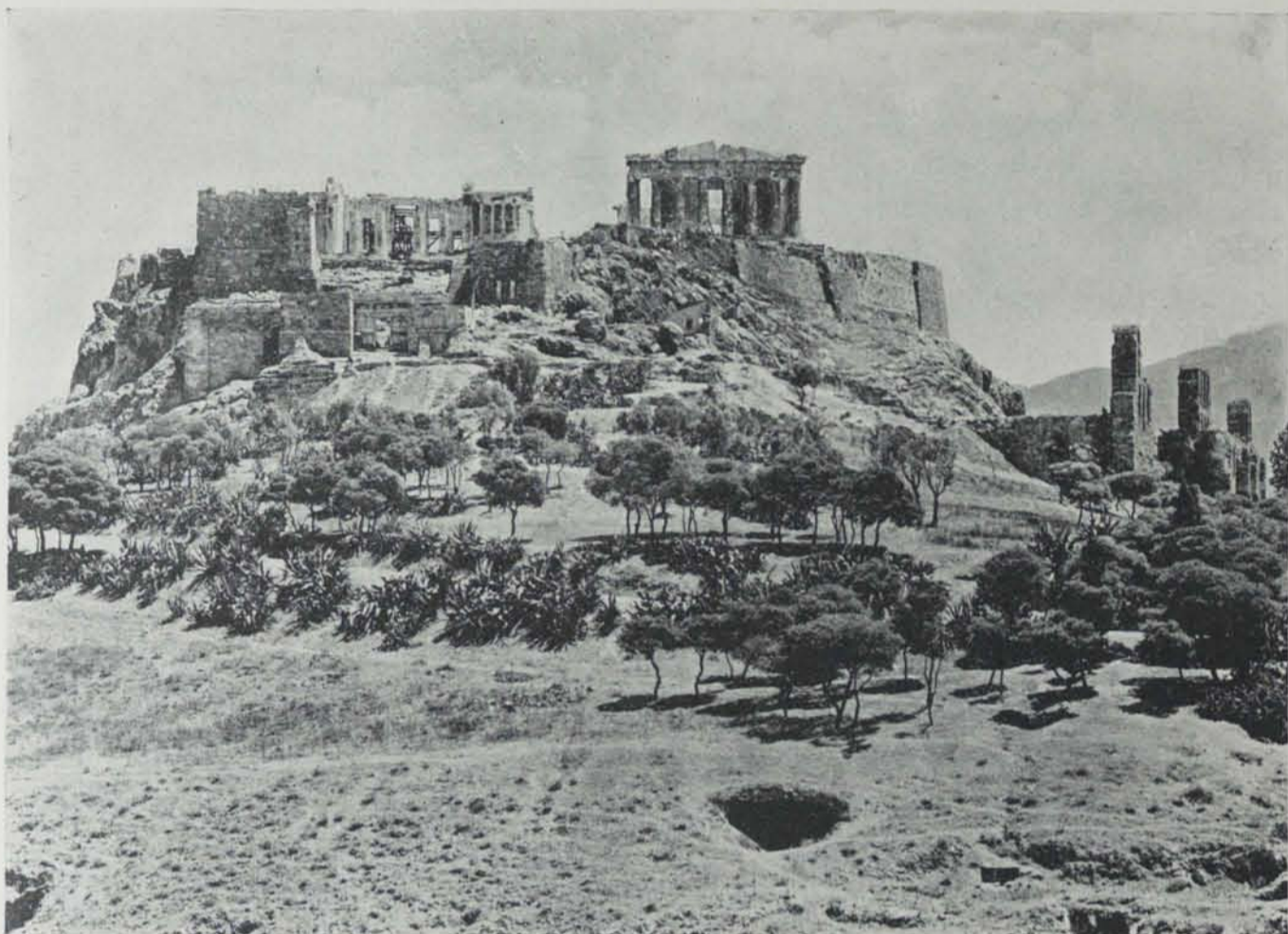

Fig. 13. — L'Acropolis d'Atenes en son estat actual

fortalesa, i sobre tot l'anomenada *torre franca*, destruïda en 1874 per un malentès purisme arqueològic. S'aixecava dita torre en l'ala sur dels Propileus, prop del temple de la Victoria. Era de forma quadrada i de vuit metres d'amplaria, sense cap bellesa, però forta i austera, i d'igual pesada construcció en tota la seva alçada de vint i sis metres. Tenia una sola entrada i una escala de fusta interior, i en sa edificació s'emplearen materials de marbre del costat esquerre dels Propileus. Col·locada en l'angle sudoest del clos fortificat defensava la seva entrada en la única part accessible del rocós montícul, inexpugnable de tots costats, excepte per la banda de ponent (fig. 14).

El nom de la torre franca que'l poble li dóna, no designa pas un origen exclusivament francès. Francs anomenaven els Grecs a tots els pobles occidentals, fins quasi als nostres dies, i la mateixa Companyia catalana que expulsà cabalment als Francesos dels Ducats, es deia amb certa emfàtica arrogancia «host dels francs qui regnen en Romanía». No existint cap document històric que permeti adjudicar dita torre als conquistadors borgonyons, ni tampoc als floren-

BOURNONT, *La ville d'Athènes*, p. 59. *Gesch. der Stadt Athen*, II, 216. En altre lloc diu referint-se a la heroica defensa de l'Acropolis en 1394 contra'ls Turcs: «Sols va poder salvar aleshores el valeros castella, Mateu de Moncada, l'Acropolis atenesa, mercès a les fortificacions fetes pels espanyols durant la seva dominació.» Op. cit., II, 253.

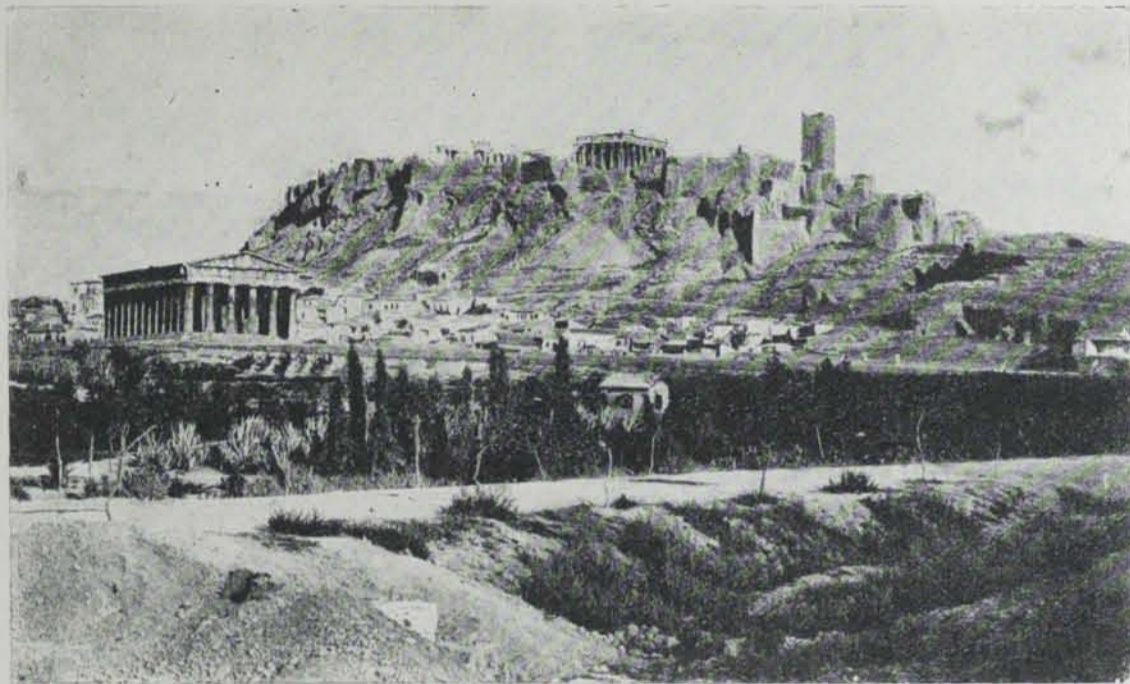

Fig. 14. — L'Acropolis amb la torre franca

tins, ¿per què s'ha de rebutjar en absolut la conjectura del seu origen català, com ho ha sostingut en nostres dies un historiador tan coneixedor de la Grècia mig-aval com l'alemany Carles Hopf? ⁽¹⁾. En aquest punt la seva opinió té tanta autoritat com la dels altres estudiosos dels fets de l'Orient llatí i major encara, perquè han vingut a robustir-la amb plena evidència no sols els testimoniatges documentals aduits, que proven la obsessió i especial cura dels Catalans per a la fortificació i conservació de l'Acropolis, i en general de tots els castells dels Ducats, sinó també sa accidentada història heroica i militar durant tot el XIV^{en} segle i àdhuc la del següent ⁽²⁾.

En aquesta accidentada vida militar es funda cabalment, com hem vist, el més il·lustre i documentat historiador de l'Atenes mig-aval, per a suposar que'ls Catalans augmentaren els medis de defensa de la seva clàssica fortalesa. I ja no solament els Catalans, sinó que ja abans els ducs francs de la Roche és més que probable que haguessin proveït l'Acropolis amb nous atrinxeraments.

(1) *La Acrópolis de Atenas en la época catalana*, p. 18.

(2) Els Propileus i la Pinacoteca fan la seva primera aparició històrica en l'Edat Mitjana en l'època dels Catalans, i en un sol document, que vam tenir la fortuna de trobar en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. (Reg. 1,366, f. 64 v.) Vid. mon discurs ja citat *La Acrópolis de Atenas en la época catalana*, p. 19. Mercès a aquest document coneixem quina era la destinació mig-aval de la Pinacoteca, al menys en el darrer terç del XIV^{en} segle. La Pinacoteca era la capella de Sant Bartomeu del Palau (Propileus) del castell de Cetines (figs. 15 i 16). És probable que aquesta capella hagués estat ja construïda en temps dels bisantins; però documentalment i amb aquella dedicació apareix per primera vegada en 1380. Onze anys més tard, en 1391, el duc italià d'Atenes, Rayner Acciajuoli va ratificar en ella un conveni de reconeixement de sobirania del comte Amadeu de Saboya: *in capella palatii ipsius civitatis*. Encara l'erudit Buchon pogué fer-se càrrec en el primer terç del segle passat de la transformació de la graciosa sala que'ns descriu Pausanias, adornada amb les pintures de Zeuxis i Polygnotos. Col·locada en el costat esquerre sortint dels Propileus, tenia dues antigues finestres i un pòrtic de tres columnes (fig. 16). Un pis se li afegí després al damunt coronat de marlets. Així és representada la Pinacoteca en les reproduccions de l'Acropolis, encara en l'any 1831. W. GELL: *Raccolta delle vedute della Grecia*, Roma, 1831. GREGOROVIVUS, *Gesch. der Stadt Athen*, II, 312-313. Buchon vegé encara els arcs de la capella en volta, que s'apoiaven sobre una columna col·locada en mig de la sala. J. A. BUCHON, *La Grèce continentale et la Morée*. Paris, 1844, p. 127.

Fig. 15.—Els Propileus (Palau del castell de Cetines)

Bastions francs mantingueren cobertes fins l'any 1821 les dèus d'aigua de Klepsidra, prop de la gruta de Pan. Aquestes aigües s'havien introduït també dintre de l'Acropolis per al seu servei ⁽¹⁾.

No cab el menor dubte que el castellà Galceràn de Peralta fou un dels qui més s'interessà en augmentar aquests medis de defensa. Un any després d'haver sigut confirmat en son càrrec de castellà obtingué, ademés, l'acumulació del de veguer o capità, és a dir, el govern civil i militar de la

ciutat, mes no ja a precari com abans, sinó per tota sa vida, amb la facultat d'eleger substituïts trienalment en son ofici de veguer, segons les costums de la ciutat de Barcelona ⁽²⁾. Aleshores, ara fos pel perill en què l'Acropolis s'havia vist exposada, amb motiu de la guerra dels Enghien, o pel desig natural de subvenir a sa tutela i defensa, o ja, per últim, per a donar compliment a una disposició legal desatesa, cercà conseguir del rei de Sicília l'anul·lació de les donacions fetes en èpoques anteriors en favor de la família atenesa dels Ses Planes, en perjudici de la famosa fortalesa.

Aquesta família fou nombrosa en dita ciutat i assolí en poc menys de setanta anys la quarta generació. El primer que d'ella figura en la història d'Atenes és un Guillem de Planes, castellà i vicari de dita ciutat, que indubtablement degué estar emparentat amb els Ses Planes, posseïdors de béns en l'Acropolis, que figuren més tard. Aquesta família va atènyer una influència en l'Àtica que encara conservava en el temps que En Galceràn de Peralta arribà a governar sa capital ⁽³⁾. Certs béns immobles i possessions pertanyents, com hem vist

(1) GREGOROVIVS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 253 i 309.

(2) «Tibi officium vigerie seu capitaneie cum cognitione causarum criminalium civitatis Athenarum, quod officium ad alias commissorias litteras usque ad beneplacitum nostre majestatis exerces.» Aquesta confirmació, que semblava anyal, ara emperò es fa vitalícia: «ex nunc in antea in tota scilicet vita tua graciosè duximus confirmandum et de novo fiducialiter commitendum» amb la facultat «quod possis et valeas in dicto vigerie officio quibuslibet tribus annis prout est et extitit hactenus consuetum secundum mores civitatis Barchinone aliquem statuere loco tui aptum de quo sit merito confidendum...» Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 209. Messina, 7 janer 1372. D. de l'O. C.

(3) Hi ha una gran confusió en els registres de la cancelleria palermitana en lo que pertany a aquesta família i als noms dels seus individus. Unes vegades trobem el cognòm de Planis; altres vegades, Siplanes; altres, Ses Planes; altres, ces Planes, i, per últim, de Splano. Aquestes formes es podrien reduir als llinatges Ses Planes i Desplà; mes és el cas que no's pot intentar aquesta reducció, perquè un mateix personatge és anomenat unes vegades, per exemple, *des Plano* i altres *ces Planes*, com succeeix amb el menor Joannucio de Splano o Joannetus ces Planes. Vid. document de 16 novembre 1368. Reg. Canc. VIII, 249, i Arx. Cor. d'Aragó. Doc. 12 septembre 1380. D. de l'O. C. Els documents ens parlen d'un Guillelmus de Planes (Venecia, Biblioteca de Sant March, 11 maig 1321), castellà i veguer d'Atenes; d'un Jaume Siplanes, mort ab. 1337, posseïdor de béns a l'Acropolis; d'un Joan Ses Planes, fill seu, que degué morir abans de 1348, i que l'heretà en dits béns. Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 209. Messina, 7 janer 1372; d'un Guillem Ses Planes, fill de Joan, que vivia en 1356. Ibid. Reg. Prot. II, 147 (8 febrer), i d'un Arnau Ses Planes (des Planis). Reg. Canc. IV, 131 13 juny 1367. Ademés, figura el Joannucio des Plano, altrament anomenat Johannetus ces Planes, de qui ja s'ha parlat.

anteriorment, al castell de Cetines i a utilitat seva aplicats, foren segregats i alienats d'ell pel rei Frederic II de Sicília, que morí en 1337, i donats per ell a un tal Jaume Ses Planes, català, fins als seus tercers descendents. Aquesta donació fou després confirmada per l'infant Joàn Randazzo, duc d'Atenes, de gloriosa memòria, an Joàn Ses Planes, que sobrevisqué poc temps a son pare, el citat Jaume. Dita concessió fou, per últim, ratificada, sorprenent sa bona fe, pel rei Frederic III, no ja en favor del tercer, sinó del quart hereu⁽¹⁾. Denunciat i conegut l'abús, el mateix rei es donà pressa a ordenar a Galceràn de Peralta que's reintegrés en la possessió de tots els bens pertanyents a l'Acròpolis, al·legant ab molta raó que les gracies concedides als vassalls no ho deuen ésser mai en perjudici de la corona, perquè sempre s'ha d'atendre a la cosa pública amb preferència als interessos particulars.

Tant la família dels Ses Planes com En Galceràn de Peralta foren no solament fincats en l'Acròpolis, sinó habitants seus. Si aquells posseïen immobles i rendes dedicats a la seva conservació, del darrer sabem, com ja hem vist abans, que en certa ocasió, reclamà que li fossin retornats els molts béns, que hi tenia⁽²⁾. Tant el manteniment de la cort ducal, com les necessitats de la guarnició militar, i l'allotjament de l'arquebisbat i del capítol de canonges devien portar a l'Acròpolis una població relativament nombrosa. Es pot admetre que tota l'extensa superfície rocosa del montícul, que en conjunt té uns 310 metres de llarg per 140 d'ample, s'havia cobert de cases on vivien els seus habitants (fig. 12). En els plànols de la ciutat, executats a Atenes, per Spon i l'enginyer Verneda en el segle XVII, es veu tot l'espai entre'l Partenón i els murs del castell ple de petites cases. Encara que aquests plànols es refereixen a l'Acròpolis com fortalesa turca, l'afegiment d'aquests albergs devia ja pertànyer a l'època franca⁽³⁾. De la catalana està ben provat. Un document relatiu al sotscastellà Berenguer de Aranyola indica clarament que aquest oficial habitava dintre de l'extens clos murat del castell⁽⁴⁾.

Es gloriós per a un català veure aparèixer en aquest temps, al costat de l'Acròpolis, un curiós testimoniatge de l'existència de la llengua catalana en

La llengua catalana a Atenes.

(1) Del document en qüestió no se'n treu bé en clar quins són els quatre hereus: «dudum certe possessiones et bona stabilia ad castrum civitatis Athenarum spectantia... per... regem Fridericum avum nostrum... ab ipso castro divisa, segregata et alienata fuissent ac per eiusdem principis concessionem quondam Jaymo Siplanes... donata, sub condicione... quod idem Jaymus et ejus heredes tercii tantum ab eodem Jaymo legitime descensuri, predicta bona... possiderent, et quod dicta concessio subsequenter per... dominum Johannem ducem... patrum nostrum... relecta et confirmata condam Johanni Siplanes filio dicto Jaymo... extitisset; demum cum prefata bona ad quartos heredes, defunctis dictis terciis heredibus pervenissent... ad supplicationem culmini nostre factam, diminuta et tacita veritate, eadem bona ad dictum castrum spectantia, sicut supra, quondam Jaymo patri Johannis Siplanes, ad cuius tenutam dicta bona actualiter sunt perventa, nostra serenitas concessit...», etc. Doc. citat. Messina, 7 janer 1372. Per la repetició, al parèixer equivocada, dels hereus Jaume i Joàn, no's pot reconstruir l'arbre de la família Ses Planes. Nosaltres, emperò, ho intentarem fer conjecturalment en la següent forma: Guillem de Planes, veguer d'Atenes en 1321, Jaume Ses Planes, † ab. 1337. Joàn, fill de Jaume, † ab. 1348, altre Guillem, que vivia en 1356. Joàn, fill de Joàn, menor d'edat, vivia en 1368, † ab. 1380.

(2) Doc. de Tortosa, 26 abril 1383. Arx. Cor. d'Aragó. D. de l'O. C.

(3) GREGOROVIVUS, *Gesch. der Stadt Athen*, II, 315.

(4) «Humili expositione facta nobis reverenter per fidelem nostrum Berengarium Aranyola, habitatorem castri de Cetines...», etc. RUBIÓ I LLUCH, *La Acròpolis de Atenas en la época catalana*. Barcelona, 1908, p. 19 i 32. Doc. de 24 d'octubre 1387. D. de l'O. C.

la vida legal i municipal de la ciutat dels savis i dels herois. En un privilegi d'exempció i franquicia confirmat en 1372 per la cancelleria de Messina a un cert Nicolau Embau, tal vegada Nicolau Pau ⁽¹⁾, batlle d'Atenes, per Novella, muller d'En Jaume Sánchez de Leyda—a la qual, en el concepte d'administrador dels seus béns, estava obligat a prestar algunes servituds, — es fa constar que'l dit privilegi fou atorgat en català, segons l'ús i les costums de la dita ciutat, per Jaume Seraio, notari de la seva curia ⁽²⁾. No és aquesta la única prova de l'aplicació de la nostra llengua en la vida pública i administrativa de l'antiga ciutat de Teseu. Per documents posteriors consta que en català s'escrigueren també els primers estatuts del seu regiment interior pel fur de sa autonomia municipal ⁽³⁾. En els parlaments de la nostra terra s'acostumava a alçar sempre una veu eloqüent que recollia el record de les gestes més glorioses de la nostra historia. No podia mancar en ells el trofeu més honrós amb què s'envaneix nostra parla, i encara tal volta no s'havia esborrat del tot el seu ressò en aquelles llunyanes encontrades, quan en les Corts de 1454 la veu del savi Joàn Margarit ensalçava amb orgull aquella Catalunya «qui aquella vetustíssima Athenes, d'ont és exida tota la elegancia, eloqüencia e doctrina dels Grechs... *havia convertida en sa llengua catalana*» ⁽⁴⁾.

Era, doncs, una tradició històrica admesa i no discutida, la de què la llengua catalana s'era mantinguda en Grecia com idioma cancelleresc — tractant d'aquells temps no's pot emprar sens incórrer en un anacronisme el mot *oficial* — emperò mancaven per complet les proves testimonials d'un fet a la vegada tan gloriós com interessant. La troballa d'aquestes proves és estada per a nosaltres una de les més grans recompenses de les nostres afanyoses recerques en els arxius de Palerm i de Barcelona. De les que aleshores coneixíem donàrem compte en un estudi sobre aquesta materia, presentat al Congrés internacional de la llengua catalana celebrat en 1906 ⁽⁵⁾; mes les investigacions posteriors ens permeten avui afegir algunes noves notícies, precioses sempre per l'escassetat suma que'ns en ofereixen els arxius. Els de Barcelona i Mallorca i la biblioteca de Catania

(1) Es molt probable que'l cognom de Pau, designat a la catalana amb la partícula En, es convertís en Embau en la pronunciació grega, per la llei de l'atenuació de la labial forta *p* en la suau *b* quan va precedida de *m* o *n*, així com avui el mot *ἀμπελος*, *vinya*, fa *ámbelos*. Hem observat en altres documents de la cancelleria palermitana la mateixa incrustació barbaritzada, de la síl·laba *en* al cognom que precedeix; vgr.: Infolguerius per En Folgueres, Infester per En Fuster, Imbaldamar per En Baldomer, Impujal per En Pujal, etc. En la llista dels Catalans compresos en l'excomunicació de 1335 figura un En Poul que no'ns atrevim a dir que fos del mateix llinatge dels Pau o Embau. En canvi podria ésser que pertanyés també a dit llinatge el darrer heroic defensor de l'Acròpolis, Pere de Pau.

(2) Arx. de Palerm. Messina, 7 janer 1372, Reg. Canc. XIII, f. 210: «per tenorem dicti puplici instrumenti scripti manu Johannis Seraio, notari actorum civitatis eiusdem et aliorum testium subscripcionibus roborati in carta videlicet de pappiro et *vulgari catalanorum eloquium secundum usum et mores civitatis eiusdem*.»

(3) En els capitols d'Atenes de 1380, dels que n'hem parlat llargament en altra obra anterior, es cita textualment un d'aquests primers estatuts, del qual es demana la derogació «lo capitol qui fo fet en la dita ciutat de Cetines que diu...», etc. Vid. la meua monografia *Los Navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas*, *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IV, 467.

(4) COROLEU i PELLA: *Las Cortes Catalanas*. Barcelona, 1876, p. 407.

(5) *La llengua catalana a Grecia*, (*Primer Congrés Internacional de la llengua catalana*. Barcelona, 1906, p. 325 a 348).

ens donen un resultat de set documents catalans, datats respectivament a Cassandria, Tebes, Atenes i Salona des de l'any 1307 fins a l'any 1380, nombre molt superior als conservats de les dues dominacions francesa i italiana plegades (1). Els pocs mig-ivals que en la llengua grega o en les tres vulgars, francesa, catalana i italiana, han arribat fins a nosaltres, són veritables perles històriques que cada arxiu deuria conservar amb veneració religiosa. Els salvats en la nostra parla serien, sens dubte, les joies de major preu dintre d'una cressomatia geogràfica mig-ival, que encara està per fer i que donaria una idea vivent de l'extensió dilatada que'l nostre llenguatge va atènyer en l'època més gloriosa de la nostra historia (2). En l'Orient, sobre tot en el XIV^{en} segle, el *bell catalanesch* de què tan enamorat n'estava el nostre Muntaner, era una llengua tan familiar com la italiana, que'ls genovesos i venecians havien divulgat per totes les terres de l'imperi bisantí. A Constantinoble hi havia molts grecs que sabien el català, de la mateixa manera que a Atenes i Tebes trobaven els *conquistadors* notaris grecs que, com els Dimitro Rendi i els Constantí de Mauro Nicola, sabien redactar perfectament els documents catalans que se'ls encomanava. En certa ocasió l'emperador Joàn Cantacuzenos es queixava al rei Pere *el Cerimoniós* que els mercaders catalans de Pera tinguessin un cònsul genovès. A aquesta queixa replicava el nostre rei que efectivament un cònsul d'aquella nació no convenia ni a l'honor de l'imperi, ni al de la corona d'Aragó, i que seria preferible que's nomenés un cònsul català o grec, tant més quant ell estava ben informat que a Constantinoble hi havia molts grecs, suficients i bons que sabien la llengua catalana (3).

Assegurada l'estabilitat del país contra les escomeses dels enemics exteriors, mercès a la pau concertada amb els Enghien per En Mateu de Peralta, i resta-

Pau de Sicília
amb els Angevins
i l'Església.

(1) D'aquests documents corresponen tres a Tebes, dos a Salona i un, respectivament, a Cassandria i Atenes. El de Cassandria és l'únic document en vulgar conservat de la Companyia catalana (Biblioteca Universitaria de Catania, Ms. núm. 92, f. 200), i li correspon la data de 31 agost 1307. Segueixen per ordre cronològic els tres de Tebes, a saber: un datat el 15 abril, sense any (1328-1330), que és l'únic que s'ha conservat de la nostra dominació, no en copia, sinó procedent directament de la cancelleria tebana. Arx. Cor. d'Aragó. Cartes reials d'Anfos III, núm. 3.280; i els altres dos, de 28 desembre de 1360, transcrits en un registre de la cancelleria del regne de Mallorca. Lib. litt. D. de l'O. C. El document d'Atenes el constitueixen els seus capítols tantes voltes citats, el més extens i important en llengua vulgar escrit a Grècia en l'edat mitjana, datat el 20 maig 1380 i publicat en *Los Navarros en Grecia*, IV, 322, i, per últim, els dos de Salona, de 22 abril i 30 maig 1380, són els únics vulgars mig-ivals que's conserven d'aquest lloc, publicats també en dita obra, salvats igualment per haver sigut registrats en el nostre Arxiu.

(2) A aquests documents catalans tan interessants des del punt de vista filològic s'han d'afegir tres testimoniatges més, que per sí sols hagueren ja demostrat l'existència històrica de la llengua catalana en els Ducats, a saber: a) Concessió a Francesc Cremona del casal de Neopleu (Neochorion). Doc. de Messina, 8 juny 1367. Hem tingut notícia d'ell amb posterioritat al nostre estudi, abans esmentat, sobre la *llengua catalana a Grècia*. Ofereix la particularitat curiosíssima d'haver-nos conservat un capítol de la constitució política adoptada per la Companyia catalana a l'establir-se en els Ducats i en rigor per ser belingüe, es podria afegir a la serie dels documents en vulgar. És un fragment mal copiat per la cancelleria palermitana, en un català corrupte i amb algún hel·lenisme. b) Nomenament de jutge d'apel·lacions en favor de Bartomeu Valerio de Tebes. Doc. de Messina, 6 abril 1368: «prout in quodam capitulo per dictos precessores nostros in vulgari Catalano ydiomate constituto». c) Privilegi d'exempció otorgat a Nicolau Embau de què ja hem parlat en el text. Doc. de Messina, 7 janer 1372.

(3) Doc. de Montzó 23 desembre 1383. D. de l'O. C.: «bene quidem placet nobis quod ipsi consulem habeant catalanum, vel in Constantinopoli unum grecum in consulem eligant, quemcumque voluerint, cum plures sint inibi sufficientes et boni litteras et linguam nostram scientes...»

blerta la tranquil·litat interior pels esforços d'En Guillem d'Almenara i d'En Galceràn de Peralta, que esdevingueren els magnats més prestigiosos de Livadia i Atenes i gairebé dels Ducats, vertaders senyors feudals amb l'apariència de veguers o castellans, hem d'apartar ara els ulls de la política interna per a fixar-los especialment en altres factors exteriors que són veritablement els que la expliquen i condicionen. Aquests factors són Sicília, l'Església i el perill turc.

No's pot separar la història dels Ducats de la de Sicília, al menys en l'època en què visqué sota la sobirania dels monarques sicilians, perquè en moltes ocasions n'és una simple extensió o derivació, malgrat la independència substantiva en què es desenrotllà quasi sempre la seva vida política interna. Un fet molt trascendental tingué lloc aleshores en la història de la illa siciliana: la pau definitiva entre ella i la casa de Nàpols, per una banda, i de l'Església per l'altra, les dues abans estretament lligades en contra seva. Feia quasi un segle que damunt seu queia la interdicció religiosa, i altre tant també que la casa angevina de Nàpols, primerament sota'l govern del rei Robert, després sota el de la reina Joana, perseguia amb una tenacitat infatigable la conquesta i incorporació de la illa a la corona de Nàpols. Com que el rei Frederic tenia la possessió d'ella sols per raó del dret de successió del rei Frederic son avi, mes sense'l consentiment de l'Església romana, de la qual mai havien assolit la investidura els sobirans passats del casal de Barcelona, estava aquell reialme en entredit, i en el mateix cas es trobaven els Ducats catalans de Grecia, en primer lloc per ésser dominis seus i segonament per haver-los conquerit a la família ducal francesa de Brienne, protegida del Pontificat. Considerant la difícil situació que això creava a Sicília, els nobles catalans i sicilians, en mans dels quals estava el poder efectiu, a saber: En Guillem de Peralta, comte de Caltabellota, l'Artal d'Alagó, comte de Mistreta,—el puntal més ferm de la facció catalana, mestre justicier del regne—En Mateu de Moncada, que hem vist figurar com a vicari general dels dominis grecs, comte d'Agosta i d'Adorno, En Joan de Chiaramonti i en Francesc de Vintimiglia, caps aquests dos darrers de la facció siciliana, treballaren tots amb ardor per a aconseguir la desitjada pau ⁽¹⁾. Aquestes negociacions no eren d'ara; venien de lluny. En la nostra anterior monografia ⁽²⁾ hem parlat ja de la pau que en 21 d'agost de 1366 fou firmada entre Frederic III de Sicília i la reina Joana de Nàpols (1343-1381). El rei es dirigí aleshores tot seguit a Roger de Llúria i als síndics, procuradors, concells i habitants dels ducats d'Atenes i Neopatria, notificant-los dita pau a fi que la observessin tant envers els súbdits de la reina Joana, com amb els de Felip III de Taràntol, emperador de Constantinoble. Solemniament i per veu del nunci fou divulgada la falaguera nova per totes les viles i llocs dels dominis catalans de Grecia. Penyora n'havia d'ésser el matrimoni de Frederic III —viudo de D.ª Constança d'Aragó, filla del rei Pere *el Cerimoniós*, la

(1) ZURITA, *Anales*. Lib. X, cap. XV.

(2) *Els governs de Mateu de Moncada y Roger de Llúria*, ANUARI MCMXI-XII, p. 54.

qual havia mort pocs anys enrera de la glànola — amb D.ª Margarida d'Anjou-Duraç, neboda de la reina Joana de Nàpols.

Aquest matrimoni, cas de verificar-se, haguera separat la Sicília de la òrbita de la influència catalana dins de la qual l'havia tancada altre cop el polític rei Pere III, per un doble enllaç amb la casa reial insular, a saber: el seu amb la regina Alionor, princesa siciliana, i el de sa filla Constança amb el rei Frederic III, que a la vegada li era cunyat i gendre. Els Catalans de Grecia que havien intentat elegir per sobirana seva una reina d'Aragó, no podien veure amb bons ulls aquelles tinences de matrimoni del seu duc amb una princesa angevina, i en nom de la Companyia fou enviat l'influent noble sicilià En Joàn Bonacolsis de Mantua a la cort del rei per a oposar-se que passés avant ⁽¹⁾. Altres influències més poderoses, la del Pontificat sobre tot, feren fracassar el projecte, i la princesa promesa a un sobirà del casal d'Aragó s'uní poc temps després, per consell del papa Urbà V, a un príncep de la mateixa família, Carles III de Gravina, que fou més tard rei de Nàpols.

Mort Urbà V, el seu successor Gregori XI (1370-1378), home d'esperit cultivat i de noble caràcter, va reprendre les negociacions de pau, a fi d'assegurar de la banda de la illa a la reina Joana de Nàpols, sa protegida, de la qual esperava ajuda per a l'Església contra'l poder cada cop més creixent dels Visconti, de Milà. En Sicília el partit llatí, com així s'anomenava el de la terra, sempre disposat a apoiar-se en amistats italianes per a debilitar l'ascendent del partit català, va afavorir els desitjos del papa, anc que fos al preu de la dignitat del país. La nova pau es confirmà en el mes d'agost de 1372. En ella fou convirgut que restant l'arxipèleg de Lípari sota'l govern de la reina Joana durant la seva vida, Frederic conservés la Sicília, amb l'apel·latiu de *Trinacria*, en fèu no sols del papa, sinó ademés de la mateixa reina, amb certes prestacions de serveis militars i pagament d'una quantitat anyal, per raó del cens que aquella sobirana devia a la sèu apostolical. Com penyora d'una pau tan humiliant, que haguera rebutjat amb altivesa l'avi del dèbil Frederic III, en lloc de la princesa Margarida li fou promesa aquesta vegada la jova princesa Antonia de Baux, filla del duc Francesc d'Andria, i néta, per part de mare, de Caterina de Valois, emperatriu titular de Constantinoble. Les noces foren celebrades a Messina i beneides pel nunci, qui hi va anar a posta per a rebre l'homenatge del rei i deslliurar la Sicília de l'interdicte papal ⁽²⁾.

L'alçament de l'entredit eclesiàstic alcança també als Catalans de Grecia, i molt aviat hem de veure d'això una confirmació palesa. No sabem si la nova pau fou anunciada en els Ducats a sò de tabals com la primera, ni com hi fou rebut el casament de llur sobirà. Certament no tenien motiu per a alegrar-se'n

Relacions dels catalans de Grecia amb l'Església.

(1) Arx. de Palerm, Reg. Canc. VIII, 51. D. de l'O. C.

(2) ZURITA, op. cit. Lib. X, cap. XV. — LA LUMIA, *Storie Siciliane*. Vol. II, 226-227. — R. STARRABBA, *Archivio Storico Napoletano*, XX, 616, 624. — HOPF, *Chroniques*, 470, etc.

ni per capficar-se'n gaire, perquè l'anarquia esclatà de nou a Sicília i no trigà molt temps a passar el mateix en sos dominis grecs. Mes la reconciliació de l'Església amb l'estat català de Grècia prenia ara un caràcter de reconeixement oficial quasi apoteòsic per part del Pontificat, amb la proposta feta per aquest d'un gran congrés o solemnia aplec de tots els prínceps i magnats cristians de l'Orient en la ciutat catalana de Tebes, la capital dels Ducats, per a tractar de posar un remei enèrgic al perill turc, que de jorn en jorn es presentava més a menaçador.

Ab tot no era aquesta la primera vegada que l'Església es veia obligada a acceptar l'estat de coses que la Companyia havia implantat en el cor de la Grècia continental. En els primers temps de la conquesta el Pontificat es presentà irreductible i prengué l'enèrgica defensa de la casa ducal de Brienne, desposseïda del seu domini d'Atenes. Clement V, en la primera excomunió que en 1314 llençà contra la Companyia catalana, considerava al duc Gualter, mort heroïcament en la batalla del Cefis, com un atleta i defensor de la fe: *tamquam Christi verus athleta et fidelis pugio Ecclesie*, i en la nova excomunió en contra els Catalans del seu successor, el papa Joan XXII tan enemic del casal d'Aragó, se'ls anomenava *cismàtics, fills de la perdició i de la iniquitat* (1), que injustament detentaven el ducat d'Atenes, antiga i patrimonial herència dels ducs francs. Una nova excomunió caigué damunt d'ells en 1332 quan la temptativa de Gualter II de Brienne per a reconquerir el seu ducat, a la qual el papa Joan XXII li donà tot el caràcter d'una creuada religiosa. Mes en els pontificats de Clement VI, Innocent VI i Urbà V, les coses canviaren per complet.

El perill sempre creixent dels Turcs va fer comprendre a l'Església de Roma que era més prudent reconèixer la possessió dels Ducats pels Catalans com un fet consumat, que persistir en una hostilitat estèril. Tres anys després de la guerra de Gualter de Brienne, el papa Benet XII (1334-1342) havia ordonat a l'arquebisbe de Patraix que excomunicés de nou els quefes de la Companyia, En Guillem Frederic duc d'Atenes, Nicolau Llança, son vicari general, Anfos Frederic i els seus dos fills, i molts altres. Mes l'arquebisbe Isnard de Tebes, que veia la tendència dels seus sotsmesos a unir-se amb l'església grega, no va fer cap cabal del document papal, celebrant la missa davant de la Companyia, en l'església metropolitana de Santa Maria de Tebes, encara avui anomenada Μεγάλη Παναγία. Més endavant, però, el mateix papa va tractar de fer una gran lliga d'alguns estats cristians contra'ls Turcs, i és en aquesta ocasió quan la curia romana va entrar per primera vegada en relacions amistoses amb els Catalans de Grècia. Després de la mort de Benet XII, son successor Clement VI (1342-1352) encarregà al patriarca llatí de Constantinoble, qui, com és sabut, residia en el Negrepoint, que

(1) «Quod nonnulli scismatici, perdicionis filii et iniquitatis alumpni... ducatum Athenarum qui est antiqua et patrimonialis hereditas dicti ducis... occupant et detinent...» Dat. Avin. 18 Kal. Julii. a. 14. Arxiu del Vaticà. D. de l'O. C.

procurés la pau entre la Companyia i el pretendent Gualter II de Brienne, concedint a aquella una absolució durant tres anys. Hem vist ja que en 1355 el rei Pere III prometé així mateix interessar-se per a obtenir del papa Innocent VI (1352-1362) la derogació de l'entredit eclesiàstic. Ja més d'una vegada se li havia manifestat pels Catalans dels Ducats que, a conseqüència de l'excomunió persistent que damunt d'ells pesava, molts deixaven la fe romana i abraçaven la comunió grega. Això era bastant freqüent per part dels llatins que romanien entre'ls pobles cismàtics. Pel sol fet de viure llargs anys en continuat contacte amb ells, anc en els països no castigats per l'excomunió religiosa i, per tant, no privats del culte catòlic, com succeïa en la mateixa Morea franca, es debilitava l'esperit ortodoxe. Clement VI es queixava amargament a l'arquebisbe de Nicosia a Xipre, en certa ocasió, que pel rei Pere de Lusignan havia arribat a sa notícia que un gran nombre de dones llatines de tota condició freqüentaven les esglésies gregues i seguïen en llurs devocions el ritus dels Grecs ⁽¹⁾.

Les tendències de reconciliació s'accentuaren àdhuc en els jorns més lucuosos per a la religió de la historia de la Companyia. El papa Urbà V, al qual havien impressionat fonament els avenços dels Turcs, ficats imprudentment en el cor de la Grecia continental, exhortava ardentment als dos germans Lluria perquè, tornant pel seu bon nom de cristians, bandegessin de Tebes i dels altres llocs que ocupaven, aquells terribles enemics de la fe catòlica. Comprenent per últim aquell enèrgic pontífex que un dels principals medis d'atènyer tal expulsió era l'atraure's els Catalans, un any després de pujar a la cadira papal (1362-1370), va accedir a la petició que li feren la clerecía i els fidels dels Ducats, aixecant definitivament l'interdicte que continuament pesava sobre d'ells, malgrat les temporals absolucions que havien obtingudes.

La reconciliació de Sicília amb l'Església i el perill turc, posaren altre cop la clemència en el cor del nou papa Gregori XI (1370-78). El nomenament en 1370 d'un prelat català, Antoni Ballester —pertanyent sens dubte a la influent família valenciana establerta a Tebes, des dels primers temps de la conquesta— per a la seu arquebisbal d'Atenes, era ja un símptoma molt favorable ⁽²⁾. No eren freqüents per mor de l'entredit les designacions de prelats catalans a Grecia, sobre tot en l'època siciliana, i els estrangers que eren investits amb alguna diòcesi dels Ducats, molt sovint s'acontentaven amb el títol i els emoluments

(1) MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan* (Paris, 1855), III, 737.

(2) EUBEL, op. cit. I, 116. Antonius Balistarii. O. M. bach. in theologia. Nomenat en 27 març 1370 per Urbà V. Arx. del Vaticà. Avinyó, t. XXII, f. 78. Va retornar a Catalunya després de la presa d'Atenes. La República de Venècia li concedí en 24 març 1377 el privilegi de ciutadà venecià. Arx. de Venècia. Privileggi I, 2 v. Grazie. Vol. XXIV, 82. El papa Urbà VI l'anomenà vicari general seu en el patriarcat llatí de Constantinoble. Abunden en el nostre arxiu de la Corona d'Aragó els documents referents a Antoni Ballester al retornar fugitiu de Grecia. El primer que parla d'ell porta la data de 12 juliol de 1389. L'Acropolis sucumbí el 2 de maig de 1388. Llarga fou, doncs, l'odisea del darrer prelat català d'Atenes per a conseguir son retorn a Catalunya. Pels anys de 1390 a 1391 demanava el rei d'Aragó per a ell el bisbat d'Ax o l'arquebisbat de Caller. Més tard el trobem desempenyant una embaixada a Castella. Fou familiar de Joan I i coronà el rei Martí a Saragossa en 1399.

sense fer residència en elles. De Neopatria, emperò, tenim notícia fins de quatre arquebisbes catalans, a saber: fra Perpinyà, Ferrer d'Abella, que no residí mai en la seva diòcesi, Jaume Mascó, al qual veiem quasi sempre a Catalunya, i Joàn Rius⁽¹⁾. Fòra d'aquests prelats, d'En Joàn Boyl, bisbe de Megara i d'Antoni Ballester, no coneixem cap altre català en les terres gregues. Es veritat que de les series d'ells, conservades en els documents de l'arxiu Vaticà, ens manquen molt sovint els cognoms. A l'arquebisbe Francesc de Neopatria de l'ordre dels Menors (1369-1376), del qual no coneixem el llinatge ni l'origen, li correspongué per aquest temps dur a terme una missió molt trascendental per a la salvació del país ducal. El nom de Neopatria, que tan sovint surt com títol d'honor en el llenguatge cancelleresc, fa la seva primera aparició en la vida civil en el nomenament de Matheu de Peralta, vicari general; ara amb motiu del Congrés de Tebes, li toca fer un paper important en les negociacions diplomàtiques internacionals.

El perill turc.
— Victoria del
Maritza.

Res mostra tant la reconciliació completa entre'l Pontificat i la antiga Companyia catalana, com aquest projecte de la celebració d'una mena de congrés internacional de les potències de l'Orient, en la ciutat de Tebes. Aquesta reconciliació la dugué, ara com sempre, el perill turc, del qual anem a donar una idea. Al parlar en altra ocasió dels governs den Mateu de Moncada i Roger de Llúria⁽²⁾, ja vam veure com l'emprenedor Murad, un dels prínceps més valents dels Osmanlis, els havia introduït en la Tràcia, en 1361, amb la conquesta d'Andrinòpoli, després de Thessalònica, la ciutat més important de la Europa grega. Ella fou des de 1365, en lloc de Prússia, la capital dels soldans i el centre europeu del seu poder, fins a la caiguda de Constantinoble, deixant reduït l'imperi grec, com el turc avui en dia, quasi an aquesta sola ciutat. Ja hem vist també com el mariscal català, En Roger de Llúria, imitant l'exemple dels Francs i Bisantins, cometé l'imprudència de introduir els soldats de Murad en la Beòcia, mostrant i obrint als Turcs per primera volta el camí de la Grècia continental.

La conquesta quasi total de la Tràcia posava als Otomans en contacte directe amb les dues poderoses nacions esclaves de la península, que eren els seus més temibles enemics. En l'interès dels emperadors grecs estava l'unir-se amb aquests dos únics baluards que podien deturar l'avenç dels Turcs a Europa, mes en lloc de fer-ho així, el dèbil Joàn V Paleòleg per un mal entès esperit de conservació cometé la torpesa de al·liar-se amb el soldà, fent-se son tributari. Els historiadors grecs justifiquen aquesta conducta de l'emperador bisantí, al·legant l'abandó en què el va deixar l'Occident, quan va córrer a fer sumissió al papa Urbà V⁽³⁾;

(1) L'Eubel no té notícia de fra Perpinyà, ni d'En Joàn Rius, i desconeix el cognom d'En Jaume Mascó.

(2) ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, MCMXI-XII. Barcelona, 1912, p. 31.

(3) LAMBROS. *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος... ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου τοῦ ἑκτοῦ*. Ἐν Ἀθῆναις. 1906, VI, 643.

emperò es veuen obligats també a reconèixer que la pau firmada en 1370, entre l'autocràtor i el soldà va ésser causa de moltes desgracies que prepararen la tràgica caiguda de Bisanci. Per ella es comprometia el humiliat Paleòleg no sols a no fer jamai armes en contra de Murad, sinó a combatre sempre al seu costat contra tots els seus enemics.

Lluís el Gran rei d'Hongria (1342-82), en el regnat del qual l'imperi de Sant Esteve es convertí en una gran potencia que estengué sa influencia als més llunyans confins d'Europa, des de l'Adriàtic fins al mar Negre, i des dels Càrpats fins als Balcans, era l'únic príncep de l'Orient que podia plantar cara al temible soldà turc. Els interessos permanents de l'Hongria no podien deixar perdre un dels seus puntals més forts; l'hegemonia en la península dels Balcans. Lo que no pogué o no volgué fer l'emperador de Bisanci, ho realitzà aquell príncep angeví: l'unió dels estats balcànics amenaçats. Una lliga es formà entre Lluís d'Anjou, rei d'Hongria, Voukacchine i Ougliccha, prínceps de la Serbia meridional, Trerito de la Bosnia, Sischman, tsar de la Bulgaria, i Mireca, voievoda de la Valachia. Els cristians havien reunit, segons sembla, uns 60,000 combatents. L'exèrcit turc que'ls trobà prop del Maritza, era inferior en nombre, mes una sorpresa ben preparada aprofitant les tenebres de la nit els valgué una esplèndida victoria (1371). La batalla es convertí en un espantós carnatge. Els prínceps serbis s'anegaren en el Maritza. El rei d'Hongria, segons propia confessió, no degué sa salvació sinó a una imatge de la Verge que duia sobre'l seu pit. Aquesta esplendent victoria, anomenada pels turcs *la desfeta dels Serbis* (encara avui en dia designen així els habitants de la Tracia el camp d'aquella batalla), posà en mans dels Osmanlis el reste del quersonès Tràcic, la Bulgaria i una part de la Serbia ⁽¹⁾.

Els Turcs esdevingueren amos de l'Orient eslau i grec: sols els quedava per sotmetre els dèbils restes de l'imperi grec en la Tessalia i l'Epir, i els esmicolats estats francs, insulars i continentals de la Grecia propiament dita. Les seves correrías amenaçadores arribaven fins als límits septentrionals dels Ducats i posaven en perill l'existència de l'estat català de l'Atica i de la Beocia i les baronías franques i italianes de l'antic principat d'Acaya. Res mostra tant l'angoixa continuada en què vivien els països grecs governats pels llatins, com el fet que Venecia es veí obligada a augmentar el sou als funcionaris que tenien d'anar a residir en la seva colonia del Negrepoint ⁽²⁾.

Un clam d'engunia i de terror arribà a la Sèu pontifical per boca de l'arquebisbe Francesc de Neopatria, que davant de l'imminent perill turc, que ell tenia més proper que cap altre prelat dels Ducats, abandonà sa diòcesi per a demanar al papa Gregori XI que alcés sa veu poderosa en favor de la cristiandat amenaçada. En l'exposició del prelat de Neopatria, escrita amb llàgrimes, sembla sen-

Convocatoria
del congrés de
Tebes.

(1) LAVISSE et RAMBAUD, *Histoire générale du IV siècle à nos jours*. Paris, 1912. t. III, p. 708 i 829. — LAMBROS, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος...* Ἐν Ἀθήναις. 1906, VI, 643.

(2) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VII, p. 21.

tir-s'hi el ressò de la victòria del Maritza i s'hi descriu l'espant de la invasió d'innombrables estols turcs, que posen ja en perill l'existència dels Ducats i del principat d'Acaya, trucant a ses portes ⁽¹⁾.

Commogut per aquesta descripció, el papa la va transmetre per mans de l'arquebisbe Francesc al poderós rei d'Hongria, i per escrit a tots els altres prínceps cristians de l'Orient, convocant a tots ells a un gran congrés que's devia reunir a Tebes el primer d'octubre de l'any següent (1373). En ell es devia tractar de fer una lliga de tots els prelats, prínceps i magnats, per a contribuir amb subsidis de diners i de gents d'armes de mar i terra, a organitzar una forta creuada contra la imminent invasió turca. La excitació papal porta la data de 13 de novembre de 1372 i anava dirigida, además del rei Lluís d'Hongria, a l'emperador grec efectiu Joàn Paleòleg, a l'emperador titular de Constantinoble Felip III d'Anjou Taràntol, a les repúbliques de Venècia i de Gènova, als cavallers de l'ordre de Sant Joàn de Jerusalem, al rei Pere II de Xipre, al rei Frederic III de Sicília, al seu vicari general en els Ducats d'Atenes i Neopatria Mateu de Peralta, al duc de l'Arxipèleg Nicolau III dalle Carceri, al duc de Leucadia Leonard Tocco, al senyor de Corent Nerio Acciajuoli, al marquès de Bodonitza Francesc Giorgio, al senyor de Mytilene Francesc Gatilusi, i al senyor de la petita Scriphos Ermolau Minotto ⁽²⁾. Entre aquests dinastes cal que fixem l'atenció en Nerio o Rainer Acciajuoli, que ha de jugar molt aviat un paper tan considerable en l'història dels Catalans de Grècia. Entre ells apareix reconegut com a senyor legal de Corent, i és aquesta la primera vegada que figura entre'ls barons independents de la Grècia llatina ⁽³⁾.

Aquesta enumeració de dinastes del continent grec i de les illes ens presenta l'espectacle de l'antiga sobirania franca esmicolada en ruïnes; una gelosia enemiga dividia aquells restes esbocinats, i era impossible que en surtís cap decisió ferma ni unànimament sentida. La situació de la Grècia franca des de la desaparició de la casa de Villehardouin era semblant a la de l'antiguitat, quan la terra hel·lènica apareix dividida en petits estats, enemics uns dels altres; emperò no alena entre'ls senyors feudals de la catorzena centuria el valor ni la força d'aquells homes dels temps de Nabis, Arato i Filopoemen ⁽⁴⁾.

(1) «Dudum per nos intellecto cum multa amaritudine cordis nostri, quod impii Turchi contra nonnullos magnates et populos partium Græcie, Walachie et regni Rascie obtinuerunt grandem victoriam et terris fidelium nimium apinquinabant, serenitatem tuam... rogamus, quod... ad resistendum eisdem Turchis brachium tue potentie apponere procures. Nuper autem lacrimabili expositione... Francisci archiepiscopi Neopatrensis... dolenter audivimus, quod ipsorum Turchorum tanta copia de suis finibus est egressa... et sic prevaluerunt, quod nonnullos populos dictarum partium... usque prope fines dicti regni Rascie ac Albanie, ac principatus Achaie et ducatus Athenarum... subiugarunt et tenent astrictos sub sua miserabili servitute...» A. THEINIER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Roma, 1860, II, 130.

(2) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VII, 21. — W. MILLER, *The Latins in the Levant. A history of Frankish Greece (1204-1566)*. London, 1908. — A. THEINIER, op. cit. II, 130. BUCHON, *Nouvelles Recherches*, II, 218. — JAUNA, *Histoire générale des royaumes de Chypre*, etc. Amsterdam, 1747, t. II, p. 881. — Arx. de Venècia. *Misti*, XXXIII, f. 34. Arx. del Vaticà, Gregor. XI. Secret. L, an. 2.º t. CCLXVIII, f. 88 v. D. de l'O. C.

(3) Dilecto nobili viro Raynerio de Azaiolis, militi florentino, domino civitatis Corinthiensis... dat. Aven. Idib. Nov. A. II. BUCHON, *Nouvelles Recherches*, II, 218.

(4) GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 166.

Per aquest gran aplec de prínceps cristians fou escollida la ciutat de Tebes, com deia el mateix papa, per la seva situació més cèntrica (1). De totes maneres aquesta decisió prova, no solament que la dominació catalana a Grecia era ja reconeguda, almenys en aquell temps, pel Pontificat, que tan enemic se li havia mostrat sempre i se li devia mostrar encara, sinó que prova també que la situació dels Ducats, no ofería aleshores cap perill, sinó que al contrari fruía s'hi de completa seguretat interna, mercès sens dubte a l'energía dels dos veguers de les dues més fortes ciutats de la terra, Atenes i Livadia. Amb molta raó el més famós historiador nacional del modern hel·lenisme, Paparrigópulos, pren peu d'aquest fet per a suposar que l'estat català de Grecia era en aquella saó considerat per l'Europa occidental com el més poderós de tots els dominis francs de l'Orient (2). Mai havia estat objecte Tebes d'una distinció semblant, ni mai des dels temps d'Epaminondas haguessin vist sos habitants, dintre de sos murs, un aplec de magnats i dinastes tan distingit. Altrament no es verosímil que pensessin treslladar-se allí personalment, — ni ho demanava tampoc el papa Gregori XI — ni l'emperador grec, ni els reis de Xipre i Hongría, ni el dux de Venecia Andreu Contarini, sinó llurs representants o procuradors (3). Tampoc tenim cap confirmació posterior, cap rastre històric que, almenys en aquesta forma, arribés a celebrar-se aquell solemni aplec, i en el cas que així fos estat, ni la lliga contra'ls Osmanlis va atènyer son compliment, ni se'n tragué d'aquell intent el menor resultat pràctic.

Els ràpids avenços dels Turcs i la necessitat de la immediata defensa de l'Hongría feren inútils tots els esforços del papa en favor d'una nova creuada. En la primavera de 1373 les correríes del gran visir Chaireddin, al qual acompanyava el valent Evrenos-beg, — que havia de jugar un paper tan decisiu en els destins de la Grecia catalana, — ambdós els més grans generals de Murad, amenaçaven de nou les seves fronteres, després d'una triomfal excursió per la Tracia i la Macedonia. Per altra banda la situació dels nostres Ducats en l'època en què el congrés devia reunir-se, ja no era tan falaguera com l'any anterior.

Ignorem quina mena de serveis prestà en aquest any de 1372 als Ducats el noble ciutadà de Tebes En Lambert de Dessau. A principis del següent ens trobem amb una estranya concessió de la corona a son favor. El rei li confirma la important pensió de cent unces d'or anyals, i la donació dels béns que foren del traïdor Guillem de Sant Esteve, habitador també de dita ciutat, feta en 1331 pel seu avi Frederic II, al seu pare N'Huc Dessau, amb la condició, emperò, de

(1) En la lletra endreçada per Gregori XI al rei Lluís d'Hongría, ja esmentada, li deia lo següent: «Quare regalem celsitudinem requirimus et hortamur... quatenus ad civitatem Thebarum, que licet sit a tuo regno remota, tamen aliis qui ad hoc convocantur, magis quam aliis locis reputatur accommoda, a kalendas mensis octobris proxime secuturi tuos ambaxiatores et procuratores... tua dignetur sublimitas destinare.» A. THEINIER, op. cit. II, 130.

(2) Κ. Παπαρηγοπούλου, 'Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. 'Εν 'Αθήναις. 'Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1887, T. V, p. 283.

(3) La llista dels assistents que dona Dom JAUNA: *Histoire générale des royaumes de Chypre et de Jerusalem*, II, 882, no és fidedigna. També és equivocada la data de 1376 que assenyala al Congrés.

prestar ell i sos successors un servei militar determinat, consistent en sostenir a ses despeses un cavall armat, el manteniment del qual està fixat en vint unces també anyals. Aquesta obligació la oferí i prometé el mateix noble personalment en sa cort, prestant-li l'acostumat jurament feudal, *manibus et ore*, segons les constitucions del regne de Sicília (1). En Guillem de Sant Esteve, comte de Perula, un dels pocs títols que figuren en l'història dels Ducats, que residí molt temps a Tebes, havia estat procurador general de N'Anfós Frederic d'Aragó, tantes voltes esmentat, vicari general de la Companyia, i firmà com a tal els armistícis acordats entre aquesta i la senyoria de Venècia, el 11 de maig de 1321 i 5 abril 1331. Figurà també després en 29 desembre 1335 entre'ls nobles excomunicats per l'arquebisbe de Patraix, excomunió arrencada pel despitat pretendent Gualter de Brienne al papa Benet XII. La família dels Dessau es distingí sempre per sos serveis a la casa reial de Sicília durant el vicariat del dit Anfós d'Aragó. En la primera donació de 1331, ara de nou renovellada, el rei ho feia en reconeixement no sols dels que N'Huc, pare d'En Lambert, li havia prestat sens dubte a Grècia, sinó a Jerusalem, a Catalunya i a Sicília.

La lluita civil dels càrrecs en els Ducats. — Protesta de la Universitat de Tebes contra'ls nomenaments il·legals.

Després de la guerra civil ocasionada en 1370 per la mort d'En Roger de Llúria, n'esclatà en els Ducats en 1373 una altra encara de més porfiada, que'n podríem dir la lluita civil dels càrrecs, de la qual foren causa els nomenaments il·legals dels veguers i castellans. Aquesta perllongada anarquia, aprofitada per un astut i vigilant enemic exterior, havia de produir ben prompte una desmembració territorial de l'estat català. Els dos veguers de Livadia i Atenes, En Guillem d'Almenara i En Galceràn de Peralta abusaven del prestigi que havien adquirit i dels càrrecs que en les seves mans s'eren acumulats. Ferien ademés en lo més viu l'esperit autonòmic de la Companyia, les concessions vitalícies de dits càrrecs, fins amb poder de delegació, fetes en favor de dos nobles privilegiats. Així veiem que a Galceràn se li permeté, en conformitat, és cert, amb «des *costums de Barcelona*» que pogués nomenar substituïts seus en sa vegueria o capitania (amb els dos noms se la designa en la concessió) cada tres anys, al·legant que devia treballar molts cops personalment per la tutela i defensa dels Ducats, i treslladar-se freqüentment a diversos llocs (2). Tot això indica que la seva activitat s'estenia a alguna cosa més que a la guarda i govern de l'Acròpolis i de la vegueria ateneses. Mes encara que català d'origen, En Galceràn de Peralta no pertanyia a la Companyia com En Guillem d'Almenara, sinó que procedia de Sicília, i sabut és que sempre, totes les terres governades per una metròpoli llunyana han sentit com una certa gelosia i desconfiança contra'ls governants forasters, i aquesta consideració puja de punt quan se considera que la Companyia catalana havia conservat sempre quelcom del seu esperit militar i democràtic, que no tolerava els càrrecs acumulats cons-

(1) Arx. de Palerm. Messina 3 febrer 1373. Reg. Canc. XIII, 72. LAMBROS-RUBIÓ, op. cit. n. 18. D. de P. O. C.

(2) «Et quia pro defensione et tutela nostrorum ducatum predictorum est expediens dictum Calzaranum sepe sepius personaliter laborare et ad diversa loca multociens se transferre...» Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 209.

tantment en les mateixes mans, sinó que desitjava que en el torn del poder fossin molts els afavorits. Malgrat això es cometien veritables abusos en els nomenaments, i, com hem dit ja alguna altra vegada, en la Grecia catalana com a Sicília s'aixecava freqüentment una oligarquia nobiliària que feia dels feus, sobirania independent, i dels oficis de castellans o de veguers, prebendes particulars d'algunes persones o famílies privilegiades. Així ho veiem respecte del govern de les ciutats de Grecia amb els Ardoyno a Tebes, els Almenara a Livadia, els Planes i Peraltas a Atenes i els Savalls a Neopatria. La gelosia dels nobles i de les ciutats, que cada dia anaven mostrant més tendència a la disgregació política, s'accentuaren, i durant tot aquest any de 1373 tornà a aixecar el cap la anarquia.

En Guillem d'Almenara, fill d'un dels membres més influents de la gran Companyia, es trobava en un cas diferent d'En Galceràn en quant al seu origen, però idèntic en quant a l'infracció dels estatuts de la Companyia. Per la sanció reial unes voltes, altres per sa pròpia ambició o per son prestigi, s'anava convertint en regidor perpetu de la forta ciutat de Livadia, que governada per ell anà adquirint una certa importància, que abans no tenia, en l'història política dels Ducats. Aquest fet indica una debilitació creixent de l'autoritat del seu suprem governant i lloctinent reial, el vicari Mateu de Peralta, que forma un contrast complet amb el seu antecessor, En Roger de Llúria, de personalitat tan marcada i vigorosa. Tot això mostra ademés una tendència a les autonomia locals, — que amb el temps s'havia d'exagerar per part d'Atenes — que la ciutat de Tebes, el cap i casal de la terra, i el nucli català més poderós de la vella Companyia, naturalment no havia de veure amb bons ulls. No és, doncs, gens estrany que l'universitat de Tebes, mal avinguda amb el paper secundari que li pertocava desempenyar, fos en mig del general descontent la que alcés la protesta més enèrgica (1). Les seves queixes anaren en el fons particularment endreçades contra l'Almenara i En Galceràn de Peralta, que de fet sembla que havien acaparat la direcció política del país. Tebes, portant aleshores la veu de la Companyia contra la oligarquia nobiliària, no sols tractà d'apaivagar les dissensions de certs nobles influents, els noms dels quals, no'ns ha conservat la cancelleria, sinó que's cregué en el dever de vetllar per l'estat pacífic de la terra, i per la conservació de sos estatuts fonamentals.

Per això demanà la remoció dels veguers vitalicis invocant els capítols de la Companyia que ordenaven expressament que'ls veguers o capitans dels Ducats, sols podien durar per tres anys en llurs càrrecs (2). L'universitat es dirigí al rei Frederic de Sicília amb sengles lletres, que segons costum foren segellades

(1) Arx. de Palerm, Reg. Canc. XII, 111. Doc. de Messina 4 octubre 1373. «Tam ex serie litterarum universitatis civitatis Thebarum nostre excellencie directarum quam ex fidedigna informatione percepimus nonnullas dissensiones atque discordias inter certos nobiles ditorum nostrorum Ducatum ortas fore...»

(2) Arx. de Palerm, Reg. Canc. XII, 111. Així es llegeix, entre altres, en dit document de 4 octubre de 1373: «Volentes etiam capitula ditorum Ducatum observare que dictant expresse vigerios seu capitaneos ipsorum Ducatum per triennios in eodem officio duraturos...» Rosario GREGORIO, op. cit. p. 356. D. de l'O. C.

amb el segell de Sant Jordi, que des de la constitució de la Companyia era el seu segell oficial. El rei va atendre les justes reclamacions de l'universitat de Tebes, i amb data de 4 d'octubre de 1373 va escriure a la d'Atenes — és el primer document conservat en la cancelleria siciliana dirigit a dita universitat ⁽¹⁾ — manant-li que així que En Galceràn de Peralta hagués terminat el trienni legal de son ofici, lo que s'esqueia aleshores, fos substituït en ell per un habitant de dita ciutat. Igual comunicació i advertència va ésser feta després personalment al veguer de Livadia ⁽²⁾, tot lo qual prova que la ciutat de Tebes insistí molt en la necessitat que per als càrrecs de veguers i castellans fossin preferits els veïns de les mateixes ciutats. El rei excitava ademés molt especialment a l'universitat d'Atenes que obeís en tot al vicari general, En Mateu de Peralta, i que li donés compte de la elecció recaiguda. Terminava recomanant que ho fos en una persona a la qual no manqués la simpatia dels principals nobles de la terra ⁽³⁾. Manava per últim que, per un enviat especial o per escrit, l'informessin d'aquesta persona per ells elegida, per a confirmar-la amb la sanció reial.

Rebuda la ordre del rei sobre la conveniència de la remoció dels dos veguers, i concedit a les universitats de Livadia i Atenes, respectivament, el dret de nomenar naturals seus per a substituir-los, com una satisfacció a l'esperit autòmic de la Companyia, que encara donava senyals de vida orgànica, contra lo que era d'esperar no feren ús immediat les universitats esmentades de la sobirana concessió, sens dubte per no haver-se pogut posar d'acord les distintes faccions o parcialitats en la elecció de les persones a les quals devien confiar-se aquells importants càrrecs. En vista d'aquest retard, perjudicial a la cosa pública, el vicari general, En Mateu de Peralta, envià a la cort reial, com era de costum en semblants casos, un procurador especial, que fou aquesta vegada el ciutadà de Tebes, N'Andreu d'Antoni, i li encomanà la missatgeria de fer present al rei la situació, i de pregar-li que, usant de sa reial prerrogativa, designés els successors de l'Almenara i d'En Galceràn de Peralta. A principis de janer de 1374 es trobava el procurador del vicari a Sicília gestionant els afers dels Ducats. Era generalment a principis de cada any quan donava més senyals de vida la cancelleria reial, almenys en lo que als dominis grecs es referia. D'aquesta activitat desgraciadament sols ens queden documents de caràcter purament administratiu. En aquesta ocasió el dèbil monarca desplegà una activitat desacostumada ⁽⁴⁾. A últims de janer eren ja fets els nous nomenaments, que va enviar, per la més ràpida execució dels seus desitjos, per medi del seu porter Felip de Luliari ⁽⁵⁾.

(1) «Scriptum est universitati hominum civitatis Athenarum fidelibus suis gratiam suam et bonam voluntatem». Arx. de Palerm. Reg. Canc. XII, 111.

(2) Arx. de Palerm. Reg. Canc. XII, 111 v.

(3) Arx. de Palerm. Reg. Canc. XII, 111. Document citat: «qui affectum aliquorum nobilium non declinet».

(4) Tot es va resoldre des de l'octubre 1373 al janer de 1374. En 4 octubre 1373 va escriure el rei a l'universitat d'Atenes, manant-li observar els capítols dels Ducats, a conseqüència de les reclamacions de Tebes i indicant-li la conveniència de la remoció den G. de Peralta i Almenara. El 19 janer 1374 estaven ja expedits tots els nomenaments, de què es parla més endavant.

(5) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VI, f. 61 v. Document dat a Messina el 18 janer 1374. D. de l'O. C.

Això prova que les circumstàncies havien canviat a Sicília, per cert per molt curt temps, després de la pau política i religiosa i del casament del rei. Com era de preveure, el sobirà sicilià es va decidir a atendre en tot les reclamacions presentades per la universitat principal de la terra. No solament s'elegí pels càrrecs naturals dels Ducats, sobre tot d'origen català, sinó que per a evitar l'abús de poder de l'acumulació, se separaren aquesta volta els oficis de veguer i capità, dels de castellà. Per a la castellanía de Livadia fou designat En Francesc Lunel o Lunell de Tebes, i per a la veguería o capitania En Gilbert Vidal ⁽¹⁾; per a la veguería d'Atenes En Bernat de Vich i per a la castellanía En Guillem Pujal ⁽²⁾. D'aquests personatges que apareixen per primera vegada en la escena política dels Ducats, sols és conegut En Francesc Lunell, originari de Tebes, que jugà un paper important en els darrers anys de la dominació siciliana, ja en la vida interna, ja en la externa de la terra ⁽³⁾. Ni d'En Guillem Pujal, ni d'En Bernat de Vich habitants d'Atenes, se'n torna a parlar més en la seva història; ni tampoc d'En Gilbert Vidal de Livadia, que es designa també amb el nom de Imbalistat, per una inexplicable corrupció de son cognom.

Els documents d'aquesta època arriben a dir que aquesta sorollosa qüestió dels nomenaments posà en perill l'existència dels Ducats catalans ⁽⁴⁾. Si bé és cert que les agitacions de la Companyia se repetien per motius molt diversos, no cab el menor dubte que la major part de les vegades foren causades per mor d'aquells nomenaments tan cobejats. Tant els nobles del país com els de Sicília, i fins alguns per les venes dels quals corria sang reial com En Guillem d'Aragó a Grècia i Sanxo d'Aragó a Sicília, se'ls disputaven amb freqüència, i se'ls arrencaven de les mans d'uns als altres, i fins, si podien, acaparaven càrrecs al mateix temps en distints llocs i ciutats. Els nomenaments vitalicis abunden més en aquesta època que'ls triennals prescrits per la llei, i n'hi haurà prou amb recordar ara els noms de Joan Bonacolsis de Mantua, de Guillem Frederic d'Aragó, de Nicolau de Sosa, de Guillem d'Almenara i de Galceràn de Peralta. Feia emperò irrisoria aquesta concessió la mateixa cobdícia dels magnats, i així

(1) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VI, ff. 62 v. 63 i 63 v. Messina 19 janer 1374, XII ind. Tres documents de la mateixa data. El darrer conté la carta del rei al vicari general En Mateu de Peralta, acusant-li rebut de les enviades de sa part per son procurador N'Andreu de Antonio, i notificant-li la remoció d'En Guillem d'Almenara i En Galceràn de Peralta, i els quatre nomenaments indicats en el text. El primer i segon contenen dues lletres dirigides a Guillem d'Almenara, manifestant-li que en compliment dels estatuts dels Ducats, relatius a la provisió i duració dels càrrecs, ha nomenat pels que ell desempenyava les persones a dalt esmentades. És curiós el document de remoció de la castellanía, perquè indica detalladament les solemnitats amb què es feia l'entrega dels castells. Vid. ma monografia: *Els castells catalans en la Grècia continental*. En els dos oficis el veguer o castellà remogut, devia rebre del entrant el jurament de fidelitat. LAMBROS-RUBIÓ, op. cit. n. 77, 78 i 79. D. de l'O. C.

(2) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VI, f. 71. Sols s'ha conservat l'ofici del nomenament de veguer en favor de Bernat de Vich. Falta o no sabérem trobar en els registres de la cancelleria palermitana en 1896 i 1907, el del castellà de l'Acròpolis, En Guillem Pujal. LAMBROS-RUBIÓ, op. cit. n. 80. D. de l'O. C.

(3) Lunell és també cognom català. En la cancelleria siciliana se'l designa indistintament amb el nom de Lunel o Leonello de Tebes. En el XIV.^{en} segle figurà a Catalunya un Mestre Guillem Lunell, autor d'obres d'astrologia. Arx. Cor. Aragó, Reg. 1955, f. 86, i 1074, f. 106 v. Vid. *Documents per a la història de la cultura catalana medieval* publicats per Antoni RUBIÓ i LLUCH. Barcelona, 1908. Vol. I, Doc. CCCLXXXII, CCCXCVI, p. 342, 343, 354.

(4) Vid. Doc. ja citat dirigit a la Universitat d'Atenes. Messina 4 octubre 1373. «...ex fidedigna informatione percepimus nonnullas... discordias... ortas fore, ex quo fidelibus nostris Ducatum eorundem multifaria damna et gravamina inferuntur, et tam ipsi quam per consequens dicti nostri Ducatus periculo subjacent evidenti...»

se donava el cas que àdhuc els veguers o castellans vitalicis, apenes tinguessin temps d'encetar llurs càrrecs, i era també freqüent veure dos i fins tres coetanis, perquè no és de creure que poguessin tenir la categoria de substituïts, personatges tan influents com el sicilià Joàn Bonacolsis ⁽¹⁾ o el català Guillem Frederic, els dos emparentats amb la corona. Lo que passava en els Ducats no era més que una repetició de lo que succeïa a Sicília, on també els nobles més influents se disputaven les capitaniaes de la illa, com aus de rapinya. A vegades, són els mateixos personatges que figuren a Grècia. Així l'Albert Bonacolsis de Mantua que prengué part en favor den Roger de Llúria en el tabustol de Tebes, i al qual en pagament dels seus serveis se li donà la vegueria d'aquesta ciutat, havia desempenyat anys abans (1355) la capitania siciliana d'Asara. Així també el noble Mateu de Moncada, capità de Sciacca (1356) passà a exercir pocs anys després el més alt càrrec de la jerarquia administrativa dels Ducats ⁽²⁾.

Els Veguers i els Capitans dels Ducats. — Llurs atribucions.

Més d'una vegada hem tractat de la difícil qüestió de les atribucions d'aquests càrrecs, i de sa jurisdicció administrativa ⁽³⁾. La matèria, no obstant, no és agotada, i creiem prestar un servei i contribuir a son esclariment, aportant materials a la tasca d'aquells que respecte d'ella han de dir la última paraula. Les qüestions i discordies promogudes en els Ducats, pels nomenaments d'aquests càrrecs, en fa ara del seu estudi un oportunitíssim comentari.

Com ja s'haurà tingut ocasió d'observar per la molta freqüència amb què hem parlat dels canvis dels regidors de la cosa pública en les universitats dels Ducats grecs, apareixen freqüentment els càrrecs de veguers o capitans i castellans com els més alts i importants. Aquests càrrecs molt sovint es presenten reunits en una persona: algunes vegades, ja no tant nombroses, els veiem desdriats. Mes cal advertir que la separació sols es presenta en quant a la vegueria i castellanía, la funció de les quals és del tot distinta, mes no en quant a la capitania i vegueria, que molt sovint són en el fons una mateixa cosa, designada amb dos noms diferents ⁽⁴⁾.

(1) Deu anys abans i en el curt transcurs de set a vuit mesos el veiem desempenyar a Sicília les castellanies i capitaniaes d'Asara, Paterno i Francavilla. Era fill de Frederic Bonacolsis, i germà de l'Albert Bonacolsis, qui prengué una part activa en els trastorns de Tebes, i en la guerra civil que esclatà quan l'anexió dels Ducats a la corona aragonesa de la qual fou enemic irreconciliable. Vid. COSENTINO. *Codice diplomatico Federico III de Aragona*, vol. I, n. 57, 231 i 245. Anys 1355 i 1356. La família dels Bonacolsis es degué treslladar a Grècia després d'aquesta època.

(2) COSENTINO, op. cit. Vid. n. 29, 58, 67, 119, 342. Figuren en ells nomenaments referents a Jordi Grapheo, Sanxo d'Aragó, Mateu de Moncada, Guillem de Peralta, i Albert Bonacolsis de Mantua, personatges tots més o menys relacionats amb la història dels Ducats catalans.

(3) *Los Navarros en Grècia y el Ducado catalán de Grècia en la época de su invasión*, loc. cit., T. IV, 275 i 276. *Els governs de Matheu de Moncada i de Roger de Llúria en la Grècia catalana*. ANUARI 1911-1912, 43.

(4) Citarèm alguns exemples que no deixaran lloc a cap dubte. «...officium capitaneie seu vigerie civitatis Thebarum». (Document 5-X-1366). «Scriptum est... capitaneis sive vigeriis... civitatum, terrarum etc. dictorum, ducatum» (Doc. 14-V-1367). «Capitaneo seu vigerio... civitatis Athenarum» (31-V-1370). «Scriptum est capitaneo sive vigerio... civitatis Thebarum» (31-V-1370). «Item capitaneo seu vigerio... civitatis Neopatrie» (31-V-1370). «Guillelmum de Almenara, castellanum et vigerium sive capitaneum» (19-I-1374). «Officium vigerie seu capitaneie dicte civitatis Athenarum» (20-I-1374). A Bernat de Vich se li concedeix l'ofici *vigerie seu capitaneie* (19-I-1374). No creiem haver agotat les cites. Algunes vegades, molt poques, no apareix aquesta distinció en quant al càrrec. Així veiem al rei dirigir-se a Galceràn de Peralta, *capitaneum, vigerium et castellanum* (4-IX-1374) i a Guillem d'Almenara, *capitaneo, vigerio et castellano* (4-XI-1373). Es parla també del *vicarius et capitaneus* de Tebes, del

El càrrec de veguer a Grecia fou d'importació essencialment catalana, mes son origen ve de més lluny. En l'època carolingia en la jerarquia administrativa, el *vicarius* o *veguer* venia immediatament després del comte i estava encarregat, en una circumscripció territorial determinada, de tenir els plets de justícia, de desempenyar, en un mot, funcions anàlogues a les del comte. Primerament tingué aquest càrrec un caràcter feudal i hereditari; després, en les principals viles del mig-dia de França, vers la fi del XI^{en} segle, li correspongueren solament funcions purament administratives. Aleshores era immovible i nomenat directament pel senyor. Ses funcions eren múltiples i molt diverses; venia a ésser el lloctinent del senyor i rebia els homenatges en son nom i administrava el domini. Exercia també funcions militars. Tenia, en fi, atribucions judicials. En el mig-dia de França a aquest ofici de veguer corresponien divisions territorials netament indicades, que s'anomenaven *vegueríes*, divisions que's conservaren llarg temps i que esdenvigueren el fonament de les circumscripcions administratives de la monarquia francesa al XIII^{en} segle (1).

Tal fou la institució que s'estengué a la nostra Marca d'Espanya, i que en el XIV^{en} segle, especialment, fou objecte per part dels monarques catalans de multitud de pragmàtiques i privilegis. Eren aquests, moltes voltes, tants com els llocs, a què s'estenien aquells càrrecs, però en lo fonamental presentaven una fesomia comuna i característica que'ls diferenciava d'altres institucions semblants, com per exemple de la Batllia, amb la qual es confonen molt sovint en quant a les atribucions, no en quant a la extensió jurisdiccional. Les batllies eren tantes com són els pobles; les vegueríes catalanes foren ja establertes en temps de Pere II, en nombre de disset, i augmentades després fins al de vint i u. Aquesta divisió administrativa de la terra catalana arribà quasi íntegra fins als començos del segle passat. A més de la jurisdicció ordinària usaven els veguers, en molts casos, de l'extraordinària, en virtut de privilegis especials, concedits pels reis. Aquesta jurisdicció s'estenia tant a lo civil com a lo criminal, sense poder-se eximir ningú, ni les causes eixir de la *cort del veguer*, sinó en casos excepcionals, determinats per altres privilegis i concessions. A la vegueria passaven també les causes desmembrades de la jurisdicció dels *batlles*. Sota la seva jurisdicció queien ademés dels batlles, jutges, i altres oficials, les universitats, els síndics i procuradors. Fins els cavallers, nobles i homes de paratge que de primer eren sols de la jurisdicció del rei, passaren amb el temps sota la del veguer. Exercien ses atribucions en totes aquelles terres on els barons no'n tenien, i quan sols les tenien de l'ordre civil, les funcions de lo criminal els hi eren comeses. Podien convocar la host, proveir a totes ses necessitats i revistar-la i vetllar per

castellà o capità de Siderocastron; del *officium vigerie et capitane* en Livadia (Reg. Canc. IX, 109; VI, 62 v.; IX, 104 etc.) Altres cops al veguer se l'anomena sol: «Scriptum est vicario, *vigerio* et aliis officialibus civitatis Thebarum» (29-VII-1366). En els nomenaments de Nicolau d'Ardoino sols es parla del ofici *vigerie* (12-IV-1375).

(1) August MOLINIER, *Étude sur l'administration féodale dans le Languedoc. Histoire du Languedoc*. Edició Privat, t. VIII, p. 46.

la guarda dels castells, i per la seguretat pública, perseguir els lladres, desterrats i malfactors i fer observar les ordenances de pau i treva. Per últim en l'administració de la justícia, en la qual estaven compreses, com hem dit, tant les causes civils com les criminals, havia d'estar assessorat pels jutges ordinaris de la Vegueria, com jutges de batlle, d'apel·lacions i advocats fiscals, devent estendre un notari les actes i escriptures (1).

Així ens descriuen poc més o menys, les atribucions de la *vegueria*, una de les institucions catalanes més importants, els autors que fins ara se n'han ocupat, sens arribar a donar-ne una fórmula precisa i definitiva, perquè en l'edat mitjana el regisme de la varietat era llei suprema de la vida. L'esperit local, els privilegis de classes, l'individualisme imprimien a les institucions un caràcter caòtic i contradictori, del tot oposat a l'uniformitat i a la cristallització burocràtica amb que avui comprem els càrrecs públics.

La vegueria catalana de les darreríes del XIII^{en} segle i del començament de la catorzena centuria, completament distinta de la feudal i hereditaria de la època carlovingia, és la que implantà a Grecia la nostra gran Companyia. Era la vegueria reglamentada per les *Costums* de Barcelona, a semblança de la qual fou creada la de Perpinyà, que estudià l'Andreu Bosch, i tantes altres. Lo mateix els Ducats catalans d'Atenes i Neopatria, que'ls regnes de Sardenya i de Sicília foren estats autònoms dintre de la gran confederació, que portava el nom impropri d'aragonesa, en la qual una estreta unitat federativa no feia incompatible la més amplia varietat d'autonomies municipals i poders feudals, encunyant-la dins el motlle de l'esperit català, ànima i nirvi d'una confederació composta d'elements heterogenis.

L'institució de la vegueria amb el mateix caràcter que a Catalunya, s'establí així a Grecia, com a Sardenya (2), allí on radicaven els nuclis més poderosos de població nostrada, i on no existia un organisme feudal. Vegueries, des de la conquesta catalana, ho foren Tebes, Atenes i Livadia, els grans centres de la Companyia, com més tard Caller i l'Alguer en aquella illa. No tenim notícia de cap altra vegueria més en els Ducats, ni coneixem l'extensió territorial que abraçaven. A Siderocastron, Neopatria i Salona ja no trobem el nom de veguer, sinó l'italià de *capità* (3). La justícia civil i criminal era administrada pel veguer, qui la exercia amb el concurs del jutge, assessors i notari de nomenament reial (4).

(1) *Sumari, index o epitome dels admirables y nobilissims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya...*, compost per lo Doctor Andreu Bosch... Any 1628. Estampat en la fidelissima vila de Perpinyà per Pere Lacavalleria, estamper; p. 181 a 185. Vid. també *Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge*, per Jean Auguste BRUTAILS. París, 1891, p. 275. — *Llibertats y antich govern de Catalunya*. Conferències de D. Josep PELLA i FORGAS (Estudis Universitaris Catalans). Barcelona, 1905, p. 222 i 223.

(2) Josep O. ANGUERA DE SOJO, *El dret català a la illa de Sardenya*. Barcelona, 1914 (*Publicacions del Col·legi d'Advocats de Barcelona*).

(3) Ho foren en aquesta època i en la de l'anexió catalana, a Siderocastron, Nicolau de Sosa; a Salona, Jofre Zarrovira, i a Neopatria, Andreu Zavall.

(4) Doc. de Messina de 16 septembre 1366. Arx. de Palerm. Reg. Canc. IX, 65. GREGORIO, *Opere scelte*, 359. D. de l'O. C.: «...de consilio iudicis, et assessoris ac actorum notarii per nostram curiam tibi datorum.»

No tenim prous indicis per a conèixer exactament la jurisdicció i atribucions particulars de les vegueries de Grecia, mes és probable que estiguessin inspirades en l'esperit de varietat de les de Catalunya, perquè ens consta que Atenes i Tebes tenien sos particulars estatuts o constitució civil. L'*assessura* d'origen romà és una institució essencialment catalana que s'establí a Grecia probablement per ministeri de la llei, o sigui en virtut dels capítols que la Companyia es donà a si mateixa, com organisme de sa vida jurídica i política, no consuetudinàriament com a Sardenya (1).

Simultaniament amb els *veguers* d'origen català, trobem en els Ducats d'Atenes i Neopatria, els *capitans*, d'origen italià. Els capitans eren a Sicília uns regidors locals amb atribucions semblants als veguers. Exercien la jurisdicció civil i criminal, i de vegades, solament aquesta darrera. Així com a Sardenya trobem el nom català de veguer, italianitzat en el de *Veghieri*, conservat després de la dominació catalana fins als temps del rei Carles Fèlix, o sia fins a 1827 (2), a Sicília sols s'aplicava a aquest oficial el nom de capità, que d'allí passà a la Grecia catalana, durant el govern dels ducs sicilians. Quan hi apareix el nom de capità hem observat que en el document es determina sempre com atribució seva especial, la jurisdicció criminal. Ben palesament es veu, per a no citar més que un exemple, amb la concessió vitalícia feta en 1367 a Nicolau de Sosa dels oficis *castellanie castris et capitane cum cognitione causarum criminalium terre Siderocastron* (3). En els documents de la cancelleria siciliana on abunden tant els nomenaments de capitans, se'n troben alguns designats amb els noms de capitans de guerra, amb el coneixement també de les causes criminals (4). Ni una sola vegada hem trobat aquesta denominació en els documents referents als Ducats. Les atribucions del càrrec de capità en els Ducats es veuen minuciosament determinades en la concessió vitalícia de l'ofici de la capitania de la terra de Livadia a Joà Bonacolsis de Mantua. Per a convence'ns de l'identitat fonamental dels dos oficis de veguer i capità, i de les diferències que de vegades els separaven, bastarà que posem ací de costat el nomenament de capità en favor d'En Joà Bonacolsis, expedit per la cancelleria siciliana el 18 març 1366 (5), i el de veguer otorgat a Nicolau Ardoyno, el 10 abril 1375 (6). Les formalitats de la presa de possessió eren les mateixes. El veguer i el capità devien prestar el jurament de fidelitat i d'exercir bé el seu càrrec, davant del duc sobirà, personalment o per medi de procurador, i repetir després aquest mateix jurament sobre'ls quatre evangelis davant dels síndics

(1) A Sardenya la justícia l'administraven també els veguers. Tots els magistrats als quals era encomanada aquella funció porten aquest títol, excepte a Casteliardo on es conservà el títol de Potestat (Podestà), i a Iglesias on trobem el capità de justícia, com a Sicília. ANGUERA, op. cit., p. 52.

(2) ANGUERA, op. cit. Vid. Llibre II, títol 2 del còdic Carolí, *Dei Veghieri, Assessori, e degli altri Giudici o Ministri di Giustizia delle città o ville si Reali che Baroniali*, etc.

(3) Arx. de Palerm. Messina, 11 juny 1367. Reg. Canc. IX, 110 v. i IV, 136. D. de l'O. C.

(4) COSENTINO, *Codice diplomatico di Federico di Aragona*. Vid. doc. LXVIII, CXXXI i altres.

(5) Arx. de Palerm. Reg. Canc. IX, 19 v.

(6) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 131 i Reg. Prot. I, 134 v.

de l'universitat respectiva ⁽¹⁾. Idèntiques eren també les formalitats de l'administració de justícia. No obstant sembla que a la *capitanía*, quan es feia el nomenament apart, anava unit exclusivament el coneixement de causes criminals, mentre que a la vegueria el de les causes civils i criminals a la vegada. Com a Catalunya, en la cort del veguer de Grecia es devien també tramitar indistintament les causes civils i criminals. No hem de creure que a Tebes, on sols es fa menció de l'ofici de veguer, estigués aquest privat del coneixement de les segones. El veguer i capità havien d'administrar justícia oint abans el parer del jutge i assessor, i amb el concurs del notari ⁽²⁾ assignat a cada curia local, sense decantar-se a cap parcialitat, ni injustícia, per cap raó de prec, preu, temor, odi o amor ⁽³⁾. De les sentències proferides pel dit veguer o capità se'n podia apel·lar a la *magna curia ducal* o al vicari general dels Ducats, per ésser el llur coneixement i decisió reservat a la corona, i el veguer o capità devia oir aquelles apel·lacions i donar-los curs legal ⁽⁴⁾.

(1) Doc. 10 abril 1375. Nomenament de *veguer*: «recepto prius a Francisco Lunel nomine tuo fidelitatis et ipsius vigerie officii bene... exercendi... ad sancta dei evangelia juramento...; ...prestito prius per te in manibus... dicti Francisci nec non *sindicorum* universitatis ipsius simili juramento...» Doc. 18 març 1366. Nomenament de *capità*: «...recepto prius a te fidelitatis et predicti capitane officii bene, fideliter et legaliter exercendi et debito ad sancta dei evangelia juramento...»

(2) Ens són coneguts molts noms no sols dels veguers i castellans dels Ducats, sinó àdhuc dels jutges, assessors, notaris, procuradors i fins els de modestos algtzils de la cort del veguer. Jutge i assessor de la cort del veguer de Tebes fou Ramón Franch (1360). Jutge d'apelacions, Bartomeu de Valeri (1365). Assessor de la magna curia ducal de Tebes, Mateu Castelló de Mallorca (1362). Batlle d'Atenes, Nicolau Embau (1372). Es la única vegada en què surt designat aquest càrrec. En quant als notaris locals de la vegueria o capitanía, coneixem els següents: de Salona, Periulli de Ripoll (1380); de Livadia, el grec Constantí de Mauro Nicola (1366) i l'albanès Cosme de Duraix; de Tebes, Bernat Oller (1321); d'Atenes, Joàn Seraio (1372). Algtzil de la cort d'Atenes, Joanot de Plaça i Joàn Clarença (1368). No citem ací, per no allargar massa aquesta nota, els cancellers locals i els notaris generals de la cancelleria ducal.

(3) Doc. de Catania de 10 abril 1375. Nomenament de *veguer*: «singulis autem civibus civitatis eiusdem eorum te conquerentibus vel causantibus, de *consilio iudicis et assessoris ac actorum notarii* tecum per nostram curiam deputandorum vel eorum defectu per te *iterum assumendorum* sine debito nemine deferendo precio, prece, timore, odio vel amore, ymmo Deum habendo pro oculis prout ad ipsum *vigerie officium iusticiam* administres...» Doc. de Messina 18 març 1366. Nomenament de *capità*: «*predictum capitane officium... cum cognicione... causarum criminalium... exerceas et studeas cum diligencia exercere singulis autem fidelibus nostris conquerentibus eorum te de consilio iudicis et assessoris ac actorum notarii tibi per curiam nostram datorum vel dandorum et in ipsorum defectu per te interim assumendorum nemine deferendo prece, precio, odio vel amore*», etc.

Aquests són els dos únics documents en que es detallen les atribucions dels oficis de veguer i capità. En el relatiu a la concessió a Guillem Frederic d'Aragó de la castellanía, vegueria o capitanía de Livadia, es comença per enumerar al plegat els càrrecs: «*officia castellanie castri, vigerie et capitane cum cognicione causarum criminalium*», per venir després a parlar sols de la capitanía. Així es llegeix més endavant dintre'l mateix document: «*ac predictum Capitane officium... cum cognicione dictarum causarum criminalium... exercens singulis eorum te conquerentibus de consilio iudicis, et assessoris ac actorum notarii per nostram curiam tibi datorum*», etc. Tot lo que segueix en quant a l'administració de justícia és igual als dos documents abans extractats. És interessant i nou en aquest document tot lo que's refereix a l'entrega i governació del castell. Arx. de Palerm. Messina, 17 setembre 1366. En el document relatiu a la concessió de la vegueria o capitanía de Tebes en 1366 a Nicolau Ardoyno la confusió i identificació dels dos càrrecs es manifesta: *officium capitane seu vigerie*, diu al principi, emperò després, referint-se als mateixos els anomena una vegada *capitane officium* i altra *vigerie officium*. Arx. de Palerm. Messina, 6 octubre 1366. Sobre la identificació que's fa sovint en els nomenaments, recordi's, ademés, lo que s'ha dit abans. En la concessió de la vegueria o capitanía d'Atenes a Bernat de Vich no's fa esment de cap atribució. Arx. de Palerm, Messina 20 janer 1374. Lo mateix pot dir-se del nomenament d'En Gilbert Vidal per a la vegueria o capitanía de Livadia. Aquests són tots els documents referents al càrrec de veguer i capità que s'han salvat de la cancelleria ducal. La fórmula amb què comencen dits nomenaments és sempre igual: «*De fide, sufficiencia et legalitate tuis nostra excellencia confidente tibi officium*», etc.

(4) Doc. de Catania 10 abril 1375. Nomenament de *veguer*: «*appellaciones vero quas per quoscumque fideles nostros ad magnam nostram curiam seu ad vicarium nostrum in eisdem deputatum ducatus de sentenciis per te proferendis fieri contingent, quorum cognicionem et decisionem eidem magne curie volumus reservari, prout de jure fuerit, audias et admittas*» Doc. de Messina 18 març 1366. Nomenament de *capità*: «*appellaciones vero faciendas per quoscumque litigantes eorum te a sentenciis per te proferendis, quarum cognicionem et decisionem magne nostre curie reservamus, prout iustum fuerit more solito audeas et admictes*...»

La duració de l'ofici de veguer o capità, lo mateix que la del de castellà i, en general, la de tots els oficis de jurisdicció havia d'ésser de tres anys, a l'igual que a Catalunya, i ja hem vist quantes complicacions polítiques i desordres públics portà la infracció, tan comú per part de la corona de Sicília, d'aquest estatut de la Companyia catalana, que no era més que l'aplicació d'un capítol de la tercera cort de Barcelona de 1311⁽¹⁾, cabalment del mateix any en què els catalans conquistaren el Ducat d'Atenes.

Elegia els veguers o capitans les més vegades el sobirà o duc immediatament; altres el seu vicari o lloctinent, i en algunes, com acabem de veure, es donava aquesta facultat, com penyora reial de benevolença i prudència, a les mateixes universitats de la terra, mes en tal cas devia ésser confirmada l'elecció pel príncep sobirà.

La tinença dels castells era de grandíssima importància en els Ducats, perquè representaven la força militar en un país en què la dominació s'apoiava principalment en el dret de conquesta. El càrrec de castellà ho era de gran confiança i tant les universitats com la corona cuidaven que recaigués en persones de prestigi militar i arrelades en la terra. La possessió d'un castell podia donar-se a títol de feu hereditari, com la donació del castell de l'Estir a Guillem Frederic d'Aragó⁽²⁾, la del de Castri en la Thessalia (de l'Estanyol) a la família de Noveles, o la dels castells de Lidoriki, Citó i Salona, que foren patrimoni del vicari general Anfós Frederic d'Aragó i de la seva família.

Emperò els castells, que eren considerats com les fortaleses principals del país i defensa de les ciutats més importants, sols s'entregaren als castellans com una procuració militar a precari. Aquests castells foren els d'Atenes, Livadia, Neopatria i Siderocastron, considerats com claus mestres de l'estat i possessions inalienables de la corona. El de Siderocastron sobre tot, col·locat en la frontera, era tingut com la clau del ducat d'Atenes, i ell i son territori foren poblats principalment per gents de la Companyia⁽³⁾.

Els castellans eren en els llocs fortificats i en els castells, com els veguers

Els castellans.—
Ses atribucions.

El nomenament de capità de Joàn Bonacolsis és l'únic, com hem dit, en el qual s'especificuen les atribucions de la capitania. En el fet a favor de Nicolau de Sora ja no estan aquestes tan detallades, per anar involucrada la capitania amb el càrrec de castellà.

(1) *Constitucions y altres drets de Catalunya compilats en virtut del capítol de cort XXVIII de les corts per la S. C. y reyal Majestat del rey don Philip nostre senyor, celebrades en la vila de Montzò any M.D.LXXXV.* En Barcelona. Any M.D.LXXVIII. En casa d'Hubert Gotart. Tit. 46, llib. I, v. I. «...E semblantment nos remogam de officis, tots e sengles oficials demunt dits, veguers, sots veguers, balles, sots balles, corts, loctinents de corts, assessors, jutges ordinaris, e tots altres oficials nostres qui usen de jurisdicció de tres en tres anys.» Compari's ara aquesta disposició amb el document de Messina 4 octubre 1373. Reg. Canc. XII, 111 v., en el qual es llegeix: «volentes etiam capitulis dictorum ducatum qui dictantur expresse *vigerios seu capitaneos* ipsorum ducatum tantum per triennium in eodem officio duraturos.» El record d'aquest capítol es renova més tard en el nomenament d'En Guillem Vidal per la vegueria de Livadia. Messina, 19 janer 1374. Reg. Canc. VI, 63. Sobre la duració triennial dels càrrecs a Catalunya, vid. Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,880, f. 6 v.

(2) Arx. de Palerm. Catania, 6 juny 1366. Reg. Canc. IX, 43.

(3) «Nam castra que sunt manifeste claves dictorum ducatum in potestate regia et ducali debent omni tempore permanere...» «Quod castrum Siderocastri existens in frontera populatum est cum villis propriis hominum dictarum universitatum et quod clavis Athenarum ducatus noscitur et habetur.» Arx. de Palerm. Reg. Canc. IX, 107. Doc. de Tebes 2 janer 1367. V. ind. D. de l'O. C. Publicat per Francesco GUARDIONE, *Sul dominio dei ducati d'Atene e Neopatria dei Re di Sicilia*. Palermo, 1895, p. 24.

en les vegueries, els representants del sobirà. L'ur ofici podia ésser objecte d'una concessió vitalícia. Aleshores entre aquesta castellanía i un fèu ordinari no hi havia més diferència que l'herència: la castellanía era en tal cas com un fèu militar no hereditari. Algunes vegades sa autoritat s'estenia no sols al govern militar, sinó al civil. En el Rosselló tenim el cas que el castellà era al mateix temps el batlle de la ciutat ⁽¹⁾. En els Ducats catalans era freqüent, com hem vist, la reunió en una sola persona de la castellanía i de la veguería. Era també cosa no del tot infreqüent que'ls oficials es fessin independents del vicari per medi d'usurpacions, ja originades per ressabis feudals, ja per ambicions personals, ja per gelosies locals, i és probable que tingués molt d'aquest darrer caràcter l'autonomia que del regidor dels Ducats, En Lluís Frederic d'Aragó, va arribar a aconseguir En Galceràn de Peralta en la veguería i castellanía d'Atenes.

En les ciutats coronades per les inexpugnables acrópolis de l'època antiga o mig-eval, la concessió de les castellanies tenia una importància tan gran com la de les vegueries. Res d'estrany té que tant la corona com la Companyia miressin amb especial gelosia la cura i custodia dels castells, i que reparessin molt en les persones a les quals s'entregaven. Quan N'Anfós Frederic d'Aragó hagué conquistada la forta terra de la Blaquia que'ls Catalans erigiren en ducat de Neopatria, intentà debades del seu pare el rei Frederic de Sicília, i més endavant del rei d'Aragó, N'Anfós III, la obtenció feudal del castell anomenat de la Patria ⁽²⁾. I som ben certs que la negativa dels dos sobirans fou la única causa de la dimissió que del seu càrrec de vicari general presentà l'ambiciós i poderós magnat. En altra ocasió no fou ja la corona sinó la Companyia la qui s'oposà que es convertís en patrimoni feudal del seu nét En Lluís Frederic d'Aragó, el castell de Siderocastro, malgrat les recomanacions reials ⁽³⁾.

Per aquesta mateixa gelosia es produïren alguna volta entre'l rei i les universitats conflictes de competència de jurisdicció que foren objecte d'una especial reclamació per part de dites universitats en l'aplec o reunió magna celebrada a Tebes en 1367. El rei accedia que els castells de Livadia, Neopatria i Siderocastro romanguessin sota llur poder i custodia en nom de la corona, mes a precari, és a dir, al seu beneplàcit, a lo qual els Catalans s'oposaren, manifestant llurs temors que els dits castells, de la conservació dels quals cuidaven amb tanta diligència, podrien ésser amb tal facultat enagenats de la llur tutela si per beneplàcit reial eren entregats a un particular, afegint els perills que se'n seguirien. Ells proveïen amb sol·licitud de tot lo necessari a llur custodia i manteniment i, com manifestaven a llur sobirà amb arrogància, en cap persona, per alta o poderosa que fos, *quecumque sit splendida sive quevis sit alta,*

(1) BRUTAILS. *Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge*. Paris, 1891.

(2) Arx. Cor. d'Aragó. Cartes reials d'Anfós III, D. de l'O. C.

(3) Arx. de Palerm. Reg. Canc. IX, 110 i IV, 137. Doc. Messina 17 de juny 1367. D. de l'O. C.

podia comptar més que amb ells en aquest punt ⁽¹⁾. El rei accedí aleshores a continuar confiant a precari a les universitats la custòdia dels castells de Livadia i Neopatria, reservant-se sempre la facultat de l'elecció de llurs castellans, negant-se, emperò, a treure del poder d'En Lluís Frederic d'Aragó el castell de Siderocastro ⁽²⁾. Ja hem vist com també a l'últim tingué de transigir respecte d'aquest amb els desitjos de les universitats dels Ducats. El vicari general era el que devia rebre i entregar els castells i fortaleses del domini reial, en nom de la corona, als castellans per aquesta designats. Alguna vegada es concedia a les universitats la facultat de nomenar-los. El vicari era també el que devia cobrar les rendes i tributs reservats al fisc, tant per a aplicar-los a la custòdia i reparació dels castells com a les altres necessitats del públic govern ⁽³⁾. La cerimònia de l'entrega es feia amb algunes formalitats. El castellà remogut o cessant per ministeri de la llei havia de rebre del castellà entrant l'acostumat jurament de fidelitat a la Corona i, ademés, aixecar un inventari o acta d'assignació, de la qual s'havien de fer tres tresllats, dels quals un devia remetre's a la cancelleria dels Ducats per a ésser-hi arxivat, i els altres dos quedar en poder dels interessats per a llur satisfacció ⁽⁴⁾.

El conflicte de jurisdicció respecte de la conservació i guarda dels castells que's plantejà en els capítols de Tebes és una curiosa pàgina de la història del dret català en l'edat mitjana, en la qual la reglamentació militar de les fortaleses adquirí una gran importància. Un hom, a l'estudiar-la, creu transplantada a la Grècia catalana la lluita que esclatà a Catalunya entre'l poder reial i el popular, en el mateix segle XIV. Aquí el poder reial, per a robustir-se i disminuir cada dia més la força de la noblesa, s'apoià, en quant al regiment dels castells, en l'esperit de la legislació de Castella, que augmentava les atribucions de la corona, posant en les seves mans les fortaleses del regne. Això és lo que intentà el rei Pere III en la primera meitat del XIV^{en} segle, amb la introducció en les nostres lleis del títol XVIII de la segona Partida, conegut amb el nom de *Consuetudo Hispanie*. El dret castellà enaltia el poder del rei, única autoritat en l'aplicació dels seus principis, mentre que amb el dret català podien ésser possibles les

(1) Arx. de Palerm. Reg. Canc. IX, f. 107. Capítols de Tebes 2 janer 1367. V, indic. (1366 de l'Encarnació). Document publicat per Francesco GUARDIONE, *Sul dominio dei ducati di Atene e Neopatria*. Vid., ademés, monografia *Els castells catalans de la Grècia continental*.

(2) Arx. de Palerm. Capítols de Tebes 2 janer 1367.

(3) Arx. de Palerm. Prot. Reg. I, 108 v. «Item quod castra et fortalicia nostri demani pro parte nostra recipiatis... Item quod excedentias et obventiones ad fiscum nostrum pertinentes... pro custodiis castrorum ac pro aliis supportandis oneribus vobis debeant deputari...» GREGORIO, *Opere scelte*, p. 357 i 358. Doc. de Siracusa de 10 agost 1363. D. de l'O. C. Vid. *Els castells catalans de la Grècia continental*.

(4) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VI, 62 v. Doc. de Messina 19 janer 1374. D. de l'O. C. Tres documents relatius exclusivament al nomenament de castellà es guarden en l'Arxiu de Palerm: 1.er Concessió vitalícia a Joan Bonacolsis de Mantua del castell de Livadia. Messina, 18 març 1366. 2.^{on} Confirmació a Galceràn de Peralta del càrrec de castellà d'Atenes. Messina, 24 janer 1371. 3.er Nomenament d'En Francesc Lunell per a la castellanía de Livadia. Messina, 13 janer 1374. Aquest darrer és el més interessant per a conèixer les formalitats de l'entrega d'un castell. Conté també detalls molt curiosos sobre aquest particular l'ofici de concessió vitalícia a Guillem Frederic d'Aragó de la capitania, vegueria i castellanía de Livadia. Messina, 16 setembre 1366. La fórmula de concessió és la mateixa que la de la vegueria: *De fide, sufficiencia et legalitate tuis nostra excellencia confidente tibi officium castellanie*, etc.

prerrogatives feudals i municipals. Si en els castells del Rosselló, Sardenya i Sicília dominà la costum espanyola, es deuen als esforços dels reis de la nostra corona, que aprofitaven totes les ocasions favorables per a obtenir la llur extensió ⁽¹⁾. En la Grècia catalana probablement no va arribar a temps d'introduir-se la *Consuetudo Ispanie*; mes al provocar el duc i rei de Sicília, amb l'abús de la seva autoritat, un conflicte semblant, l'instint de conservació del poble català d'aquelles encontrades s'hi oposà amb tanta energia com la demostrada pels nobles catalans de la mare patria. Allí no's conegué mai la institució de l'*alcayde*, sinó la del castlà o castellà. Segons la distinció del jurisconsult Jaume de Vallseca, el castlà «habet jus in castro»; l'*alcayde* «est custos castri et qui nullum jus habet in castro». Aquesta és la diferència fonamental que la *Consuetudo Ispanie* havia de portar en el regiment dels castells de la nostra terra ⁽²⁾. Les universitats catalanes dels Ducats mantingueren sempre amb energia el llur dret als castells, invocant la llei, i, quan aquesta no bastava, la força material.

Tenim notícia de castellans d'Atenes, Livadia, Siderocastron, Neopatria, Salona i Vitrinitza. A Tebes, durant la dominació catalana, no figura mai el castellà, sinó solament el veguer, sens dubte per haver sigut destruït el famós castell de Saint-Omer. El nom de *castrum Destives* no l'hem vist aparèixer en el registre de les cancelleries palermitana i barcelonina fins al temps del rei Martí I, vint anys després d'haver-lo perdut els Catalans i d'haver passat per diverses dominacions ⁽³⁾.

La custòdia dels castells es confiava generalment als Catalans del país, membres significats de la Companyia. En la llista dels castellans de les fortaleses indicades figuren els cognoms més coneguts en la història dels Ducats: els Ses Planes, Ballester, Terrades, Almenara, Savalls, Puig, Sardà, Falguera, Vich, Soler, Pujal, Vidal, i els més coneguts encara dels Llúries o Frederics d'Aragó. Algunes vegades, molt poques, es donaven a forasters de Sicília, de les dues fraccions, la llatina i la catalana, com els Bonacolsis o els Peralta, emparentats amb la família reial. Sols un cop, en l'època de la invasió navarra, veiem confiada a la rassa grega la guarda del castell de Salona, que no era de jurisdicció reial. En certes ocasions els castellans, com ja hem observat, amb l'acumulació en llurs mans del càrrec de veguer, esdevingueren els regidors quasi perpetuats de la ciutat, com els Savalls, Almenara i Peralta, mes no's donaren mai, que sapiguem, a un castellà pel sol fet d'ésser-ho, totes les atribucions governatives, com alguna volta ho hem sorprès per exemple a Menorca en la història de la confederació catalano-aragonesa ⁽⁴⁾, sens dubte per esperit de simplificació i

(1) *Les «Partides» a Catalunya durant l'Edat Mitja*. Tesi doctoral per Ramon d'ABADAL I VINYALS. Barcelona, 1914, p. 50. Extret dels volums VI-VII de la revista *Estudis Universitaris Catalans*.

(2) ABADAL I VINYALS, op. cit., p. 49.

(3) ARX. COR. d'Aragó. Doc. de 26 octubre 1400. D. de l'O. C.

(4) «Noverint universi quod nos Alfonsus, etc., volumus, constituimus et ordinamus vobis dilecto militi P.º de Garcesii... quod sitis castellanus castri nostri vocati de Santa Agata insule Minorice et quod sitis procurator et locum nostrum tenens in tota insula supradicta. Ita quod vos geratis vices nostras in ipsa insula et deffen-

d'economia, i perquè lo reduït del territori no comportava tota una complicada jerarquia burocràtica. Les nostres institucions foren molt flexibles, i en sa implantació es cercava sempre l'adaptar-les a l'esperit i a les necessitats del país governat. Per últim, al costat del càrrec de castellà trobem a Grecia també, si bé amb molt poca freqüència, el de sotscastellà (1).

Els nous nomenaments de veguers i castellans no conseguiren retornar la pau als Ducats. Poc temps després d'haver-se expedit, la vida política del país es vegé tota trasbalsada, mercès a grans complicacions interiors i externes. Es pot ben dir que en aquest any de 1374 començà la dissolució orgànica i la desintegració territorial, que ja res endavant podrà deturar, en els dominis de l'antigua Companyia. Primer la destitució de fet i la mort després del vicari, En Mateu de Peralta; l'anarquia civil; la invasió del florentí Rayner Acciajuoli, aprofitant-se d'ella, la proclamació de governadors interins dels dos Frederics d'Aragó, Bonifaci i Lluís, la lluita probable entre un i altre per a atènyer la suprema hegemonia; la també probable enèrgica defensa dels Ducats contra l'enemic exterior per part del segon, i la seva elecció unànima i unipersonal per les universitats de la terra, com nou vicari i regidor seu, que, com anys abans En Roger de Llúria, havia ara sabut salvar el país; tals són els successos més importants que's realitzen en el curt espai que va des del janer de 1374, en què el duc sobirà destituí els dos veguers de Livadia i Atenes, fins a l'abril de 1375, en què confirmà la proclamació plebiscitaria del comte de Salona. Tots aquests fets, que procurarem descapdellar lo més ordenadament que'ns sigui possible, estàn entre si íntimament entrelligats, però desgraciadament per manca de notícies cronològiques no podem establir entre ells tota aquella necessària relació de temps, que tant contribueix a la claretat de la narració històrica.

La cancelleria siciliana emmudeix ara, com en quasi totes les greus crisis dels Ducats. Un sol document, datat el 18 d'Agost de l'any 1374, després de vuit mesos de silenci (2), posa en nostre coneixement, i encara d'una manera indirecta, la desaparició de l'escena del vicari general, En Mateu de Peralta. Quan aleshores torna a parlar la cort ducal per a concedir un benifet eclesiàstic de l'església de Sant Jordi de Livadia a favor del clergue de Catania, Felip de Scalciato (3),

Segueix la guerra civil.—Els dos governants interins de la casa de Salona.—Desordres a Tebes.—Nicolau d'Ardoino, veguer.—Mort d'En Mateu de Peralta.

*datis castrum et villam et totam insulam supradictam et cognoscatis de causis tam civilibus quam criminalibus... et reos puniri in penas corporales... retinemus tamen nobis quod de processibus vestris et a sententiis quas tuleritis possit ad nos appellari... Dat. Ciutadelle. Kal. martii anno domini M.CCLXXXVI.» Vid. *La Conquesta de Menorca*, per D. Cosme PAPPALÀ Y MARQUÉS Barcelona, 1901. Doc. XL.*

(1) En 1383 era sotscastellà del castell de Cetines en Berenguer d'Orniola o Aranyola. Doc. de 20 juny de 1383. D. de l'O. C. En canvi, no tenim notícia de cap nomenament de sotseguer, encara que's parla més d'una vegada en els documents sicilians de substituïts de l'ofici de la vegueria.

(2) Sols quatre documents ens ha conservat l'arxiu de Palerm d'aquest any 1374, comptant entre ells el de 18 agost que citem en el text. Els altres tres són del 19 janer, i fan referència als nomenaments dels nous veguers de Livadia i Atenes, de què més endavant hem de parlar.

(3) Aquest benifet era de concessió reial i estava vacant per la mort d'En Bartomeu Regina. «Cum ad humilem supplicacionem noviter excellencie nostre factam per Philippum Scalciatum... sibi beneficium Sancti Georgii de Livadia vacans ad presens per obitum... Bartholomei de Regina, qui illud ex collacione curie nostre tenebat.» Arx. de Palerm, Reg. Canc. V, 114. D. de l'O. C.

l'ofici de nomenament no és ja endreçat al vicari sicilià, sinó a D. Bonifaci i D. Lluís d'Aragó, els dos personatges aleshores més prestigiosos i de més alt llinatge de la terra. Els Catalans, davant del perill, havien cercat en si mateixos sa propia defensa. Ells sabien per experiència, com ja ho havia reconegut la reina Alionor, que en aquelles circumstàncies no podien ésser ajudats ni socorreguts pel seu sobirà i duc titular. En sa propia constitució i en el vell esperit autonòmic trobaren sa salvació, i enfront de l'anarquía i d'una invasió estrangera la Companyia catalana retornà a revivre amb sa plena unitat i son esperit militar. En Peralta no era de la fusta dels Moncades, ni dels Lluries. Per això elegí la Companyia son capdill en la nissaga més gloriosa del país, que duia en ses venes la sang del conquistador de Neopatria. El rei Frederic acceptà l'elecció espontania dels seus vassalls, i es dirigí des de Castrogiovanni en el document esmentat no solament als nobles Bonifaci i Lluís d'Aragó, sinó a la Companyia entera, sota'l nom tradicional de *Societat dels Franchs existent en els Ducats* (1). Es la darrera vegada que en la historia de la Grecia mig-eval apareix corporativament en l'escena política la famosa Companyia catalana (2).

Aquest important canvi en la direcció de la cosa pública mostra que havia esclatat en els Ducats una forta guerra civil, i qui sab si a conseqüència d'ella s'havia presentat en ses fronteres l'astut i temut enemic estranger. Molt poques notícies tenim també respecte de l'estat anàrquic que aleshores degué produir-se. Mes àdhuc dintre de la vaguetat de les al·lusions que'ns proporcionen els documents de la cancelleria ducal, reduïts quasi a consignar actes de caràcter pura-

(1) «Fidelibus etc. nobilibus Bonifacio et Don Auloysio de Aragonia, dilectis consiliariis, familiaribus, totique societati Francorum in eisdem ducatus sistens fidelibus suis», etc. Castrogiovanni, 18 agost 1374. Arx. de Palerm. Reg. Canc. V, 114. D. de l'O. C.

(2) Es curiós seguir la persistència d'aquesta denominació corporativa, amb formes més o menys semblants, des de la constitució de la Companyia fins a l'any 1374 en distintes cancelleries de la època. La primera vegada que prengué una denominació oficial, o al menys la primera de què tenim notícia, és després de la mort d'En Roger de Flor en 1305. En Muntaner ens conta que aleshores la *companya*, com vulgarment se l'anomenava, féu fer un gran segell en què era figurat *lo beneuyrat sent Jordi*, amb la inscripció següent: *sagell de la host dels Franchs que regnen lo regne de Macedonia* (cap. CCXXV). En la butlla que Clement V dirigí el 2 maig 1312, exhortant als Templers i al príncep d'Acaia a expulsar els Catalans, l'anomena *societas Catalanorum commorantium in partibus Romanie* D. de l'O. C. La lletra de concessió del regne de Salònica per la Companyia a Guiu Delfi, diu que és feta per *universitatem exercitus Francorum in partibus Romanie tunc existentis*. Tebes, 26 març 1314. MAS LATRIE, *Mélanges historiques*, III, 26. En document datat a Messina el 8 octubre 1316, s'anomena, com hem vist, a Pere Ardoyno canceller *felicitis Francorum exercitus in Ducatu Athenarum morantis*. D. de l'O. C. El vicari Anfós Frederic d'Aragó s'anomenava *felicitis Francorum exercitui existenti in ducatu Athenarum et in aliis partibus Imperii Romanie presidens*. Atenes, 18 juny 1318. Arx. de Venecia. *Comm.*, II, 32. El 4 setembre 1318 escriu el cardenal d'Ostia al dux: *quod illa gentium dissimilitudo que compagna vocatur plurimum invalescit*. Arx. de Venecia. *Comm.*, II, 35. El papa Benet XIII parla el 10 febrer 1341 d'un projecte de reconciliació *ex parte illorum qui de magna societate se faciunt nominari*. Benoit XII. *Lettres closes*, 1902, n. 810. En un document de Vilanova de França de 17 juliol 1346 el papa Clement VI es refereix als Catalans de Grecia dient: *illos de magna societate catalanorum in ducatu Athenarum existentes*. D. de l'O. C. El rei Pere el Cerimoniós el 5 desembre 1354 es dirigeix a Roger de Llúria, *marescallo hostium de la compagna in partibus Romanie*, i en document datat a Caller el 17 març 1355 es llegeix: *als nobles e prohomens de la companyia naturals del dit senyor habitants en los ducats d'Atenes e de la Patria*. Arx. Cor. d'Aragó. D. de l'O. C. Frederic III de Sicília, en el privilegi al grec Mauro Nicola es refereix a la *felicitatem Francorum nostrorum fidelium*. Doc. de 29 juliol 1366. Reg. Canc. VIII, 27 v. Els capitols de Tebes de 2 janer 1367 acaben amb la següent subscripció: *Datis Thebis per Valentinum Ferrandum societatis Francorum in dictis ducatus sistens cancellarium*. D. de l'O. C. En 10 març 1367 el rei recomana l'arquebisbe de Tebes a Roger de Llúria *marescalco societatis Francorum sistencium in partibus ducatum Athenarum et Neopatrie*. Reg. Canc. IX, 89 v. D. de l'O. C. Per últim, per a no multiplicar les cites, en el document de 8 juny 1367 es parla dels *capitulorum editorum inter felicitatem societatis Francorum ducatum eorundem*. Reg. Canc. XII, 306 v. D. de l'O. C.

ment administratiu, alguns dels datats en els primers dies d'abril de 1375 ens enteren d'un estat de capgirament total de la vida política i legal del país; d'insurreccions, de lluites i discordies suscitées entre'ls pobles i els nobles més influents de la terra ⁽¹⁾.

Entre aquestes lluites ens consta que ressorgiren encara una vegada més les motivades per l'ambició del monopoli dels càrrecs públics. Al castellà de Livadia En Francesc Lunell, en el qual la Companyia tenia depositada tan gran confiança, la necessitat de defensar els Ducats atacats en sa frontera més dèbil, la de l'istme de Corent, l'havia obligat a abandonar son castell per a córrer en defensa del de Megara. Tenim indicis per a suposar que no desaprovà ocasió tan propícia l'antic veguer i castellà En Guillem d'Almenara, per a tornar a fer-se amo d'aquests cobejats càrrecs. Quan cinc anys després els Navarresos atacaren el castell livadès, el d'Almenara era de nou el seu governant i en ell trobà una mort heroica. Es probable que altre tant fes En Galceràn de Peralta amb l'Acròpolis atenesa, de la qual el veiem de nou castellà en 1379.

No's deslliurà tampoc del general desordre la ciutat de Tebes, després d'haver fet tants i tants esforços pel manteniment i restabliment de la pau pública. Allí també la batalladora qüestió dels càrrecs fou causa de turbacions locals. No sabem si per mort del veguer, el nom del qual no ha arribat a nostra notícia, o per vacant legal de la vegueria, es promogueren series dissensions ⁽²⁾. L'intervenció del noble Nicolau d'Ardoyno contribuí a apaivagar-les, i l'universitat tebana per aclamació general posà en ses mans sos destins. El rei de Sicilia informat de la seva bona administració i que sols l'havia dut a l'acceptació del regiment de la ciutat son zel pel bé comunal, malgrat no haver-li sigut comunicat el nomenament plebiscitari, el confirmà en forma honrosa pel nou veguer ⁽³⁾. La confirmació, altrament, sols se féu a precari, per l'any de la catorzena indicció ⁽⁴⁾, és a dir, des del setembre de 1375 fins a igual més del 1376.

En Nicolau d'Ardoyno no era a Tebes un desconegut. Son pare el messinès Pere d'Ardoyno arràn de la conquesta catalana, en 1316, fou investit pel rei

(1) Arx. de Palerm. Catania, 7 abril 1375. Reg. Canc. VIII, 130. Prot. Reg. I, 133. LAMBROS-RUBIÓ, "Εγγραφα, núms. 51 i 51 v. Confirmació i nomenament de D. Lluís d'Aragó: «quod licet olim insurgentibus et suscitatis in eisdem nostris ducatus aliquibus erroribus, cum scissionibus seu discordiis, in quibus cultus justicie, statusque pacificus et tranquillus nostrorum fidelium ducatum predictorum diversimode violabatur.» Vid. també el doc. de Catania, 10 abril 1375. Reg. Canc. VIII, 130 v. Prot. Reg. I, 155. Confirmació de Nicolau Ardoyno.

(2) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 130. Prot. Reg. I, 133. Catania, 10 abril 1375. «Quod licet olim vacante vigerie officio nostre civitatis Thebarum propter aliquales discordias in civitate ipsa operante patre zizanie suscitatas». D. de l'O. C.

(3) Arx. de Palerm. Doc. abans citat. «Nicholachus Ardoyni familiaris noster pocius pro bono regimine... civitatis... quam vicio ambicionis honoris et officii, se tanquam vigerium dicte civit. ad... electionem et instanciam universitatis prudenciorum virorum... ipsum ad id tamquam ydoneum eligencium... gesserit colendo justiciam... nullis sibi preiis nostre serenitati commissionibus inde factis, tamen... omnia et singula facta per dictum Nichol. pro eodem vigerie officio a retroactis temporibus usque nunc... confirmamus», etc.

(4) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 131. Catania, 10 abril 1375. XIII ind. «Universis hominibus civitatis Thebarum... Cum de fide... et legalitate Nicholachi de Ardoyno plenarie confidentes cum in vigerium civitatis eiusdem... ex nunc in antea per totum annum quaterdecime indictionis proxime future... duximus statuendum», etc. D. de l'O. C.

Frederic II amb el càrrec honorós de canceller general de la gran Companyia⁽¹⁾, en la qual ja havia exercit abans el de notari durant el govern de Cepoy⁽²⁾. Pels anys de 1360 a 1365 prengué En Nicolau una part molt activa en els esdeveniments polítics de sa patria, i fou aleshores desterrat de Tebes, essent-li confiscats tots sos bens⁽³⁾. Quan En Roger de Llúria fou reconegut com a vicari legítim pel sobirà de Sicília, i la vida legal reprengué tot son imperi, En Nicolau d'Ardoyno fou un dels tebens perseguits per les faccions polítiques, al qual arribà més plenerament l'hora de la reparació. No solament recobrà tots sos béns indègudament entregats a acreedors, reals o suposats, sinó que el rei en recompensa de sos serveis i com a indemnització dels danys soferts, li concedí per un any les rendes dels béns confiscats per la curia al difunt Armengol de Novelles, i en propietat tots els que aquell noble, abans tan poderós, posseïa en el territori del Citó (Zeitun)⁽⁴⁾. Heretat a Tebes, a Neopatria i en aquella última regió, afavorit del rei, fill de un dels homes que més confiança havia assolit en la Companyia, no es d'estranyar que En Nicolau d'Ardoyno, hagués tal prestigi, i fos més endavant al costat del comte de Salona, una de les figures més importants en la escena política d'aquesta època. Per últim més endavant el rei Frederic III li va completar el termini triennal que les Costums de Barcelona concedien de durada a les funcions del veguer, afegint els dos anys que li mancaven, per concessió especial datada el 7 juny 1376⁽⁵⁾.

No sabem quan va tenir lloc la desaparició del de Peralta: de fet feia ja temps que no era vicari general. Hi ha historiador qui afirma que va trobar la mort en mig de les violentes escenes de sang de les dissensions promogudes per la invasió estrangera i afegeix que'l seu germà, el comte Guillem de Caltabellota se'n dugué a Sicília els seus fills, en galeres venecianes⁽⁶⁾.

(1) Biblioteca Comunal de Palerm. Messina, 8 octubre 1316. «Hoc est translatum commissionis facte notario Petro de Ardoyno de Messina de officio cancellerie felicis francorum exercitus in Ducatu Athenarum morantibus...» D. de l'O. C.

La filiació d'En Nicolau Ardoyno és comprovada per un curiós document, molt posterior a la mort del seu pare. Es una ordre del rei Frederic III al vicari, Roger de Llúria, expedida en 1366, perquè posés en execució la sentència dictada per En Ramón Franch, jutge i assessor de la cort del veguer de Tebes, en un plet sostingut per En Pere d'Ardoyno contra Na Blanca, esposa d'En Bonanat de Clariana, habitador també de dita ciutat, sobre la possessió d'uns bens immobles indègudament ocupats per aquesta: «vertenti questione in curia nostra officii vigerie... inter quondam Petrum de Ardoyno patrem dicti Nicholachi actorem ex una parte...», etc. Arx. de Palerm. Reg. Canc. X, 10 v. D. de l'O. C.

(2) GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 93, nota 2. En els comptes de Cepoy (Du Cange, II, 335) és anomenat «notaire Pierre de Meschine», nom idèntic al del notari Pere Ardoyno de Messina.

(3) Cinc anys o més romangué durant el seu exil a Sicília. Trobant-se allí s'agregà als enviats d'algunes de les universitats de la terra, juntament amb altres exilats i fugitius de la invasió turca, tots els quals presidits per l'arquebisbe Paulus de Tebes, es constituïren en solemnia embaixada per a demanar al rei la reposició del noble En Mateu de Moncada.

(4) Arx. de Palerm. Reg. Canc. X, 11. Messina, 5 octubre 1366. D. de l'O. C.

(5) Arx. de Palerm. Reg. Canc. XIII, 177. LAMBROS-RUBIÓ, op. cit., núm. 26. D. de l'O. C.: «Tibi dictum officium vigerie prefate civitatis Thebarum quod ad alias litteras concessum fuit tantum pro anno presenti et pro annis proxime futurorum quinq[ue]decime et prime indiccionum... duximus committendum». La concessió de la vegueria es perllonga ara des del setembre de 1376 al de 1378, que són els anys que comprenen la XV i I indiccions. El període de les indiccions és de quinze anys. Es cosa difícil determinar amb exactitut l'ús dels diversos països i cancelleries en materia d'indiccions, a causa de les nombroses variacions i dels freqüents errors de càlcul. La indicció més generalitzada fou la introduïda per Beda, que començava el 24 setembre. Aquest sistema es va estendre per tota l'Europa occidental. GIRY, *Manuel de Diplomatie*. París, 1894, pp. 96 a 101.

(6) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VII, 27. Arx. de Venècia, *Misti*, XXXVI, 191 i 192.

En mig d'aquestes complicacions apareix ja en escena el factor més poderós de la ruina del poder català a Grecia; Nerio o Rayner Acciajuoli. Amb aquest darrer nom se'l troba designat en els documents catalans. En una monografia anterior ⁽¹⁾ hem parlat ja de l'origen d'aquesta família i del seu afortunat establiment en la Morea. No fou un poderiu militar, ni una allau errant d'homes de guerra, lo que produí l'aparició d'una dominació florentina en l'història mig-eval grega, com les conquestes dels Villehardouin, dels de la Roche, o de la Companyia catalana. Florencia apartada del mar, sols amb vaixells estrangers i amb els seus cabals podia pendre part en la lluita entaulada per les repúbliques italianes per a fer-se mestresses del comerç de l'Orient. En l'intervenció política de la ciutat gloriosa en els destins de la Morea i de l'Àtica, al costat de la força dels diners, hi juga un gran paper la destresa diplomàtica, i una i altra es combinen més endavant amb una fervorosa protecció de les arts i de les lletres. En dues famílies principals encarnà Florencia aquesta ditxosa unió de la riquesa i de la cultura, del comerç i de l'esperit del Renaixement; els Acciajuoli i els Mèdicis. Altrament, l'escena de l'activitat d'aquells no fou per als primers la ciutat de l'Arno, sinó de primer antuvi Nàpols i després la Grecia; els Mèdicis, florentins de soca arrel, restaren en sa patria de la qual feren el teatre més brillant de la cultura italiana. Ja hem vist també com Nicolau Acciajuoli (1310-1365) fou el fundador afortunat de la grandesa de sa casa. La sorprenent figura d'aquest home, ja del tot modern ⁽²⁾ de pregona experiència del món i d'hàbil activitat, no'n té quasi una altra de pariona en aquella centuria, en la qual li tocà la fortuna d'ésser contemporani de Colà di Rienza, del Cardenal Albornoz, del gran Mestre Fernández d'Heredia, i dels primers artistes i humanistes italians. Boccacci el saludava com un segon Ulises i el Petrarca li endreçava sa famosa *Lletra de reials costums*.

Nicolau Acciajuoli lligà sa fortuna amb la casa d'Anjou-Taràntol, que havia hereditat el buit títol de l'imperi de Constantinoble, i les desferres territorials de l'antic principat de l'Acaya. Això li va donar ocasió d'adquirir possessions en el Peloponès, fins a arribar a ésser el més poderós senyor feudatari dels Angevins en l'Acaya i batlle de la Morea ⁽³⁾. El papa Clement VI veient que'l principat corria risc de perdre's, va demanar la mediació d'En Nicolau Acciajuoli per a salvar-lo. Es aleshores (1358) que va rebre de l'emperador titular de Constantinoble i príncep de la Morea, Robert d'Anjou, la concessió a títol hereditari de la castellanía de Corent, amb altres vuit castells. En el document de la concessió de la castellanía se li feia a saber que estava exposada a les escomeses de tres forts enemics: dels Turcs, dels Grecs i dels Catalans. Després de la mort d'En Nicolau

Creixent prosperitat dels Acciajuolis a Grecia. — Rayner s'apodera de Megara.

(1) *Els governs de Matheu de Moncada y Roger de Llúria en la Grecia catalana*. ANUARI MCMXI-XII, p. 3.

(2) GREGOROVIVS, *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*, II, 143.

(3) HOPF, *Chroniques*, 471, suposa que fou batlle de la Morea sols un any (1340-41). GREGOROVIVS, *Geschichte der Stadt Athen*, II, 126 diu que ho va ésser tres anys, sense dir en quina època. Hi ha en això un malentès, perquè després fa retornar a Nicolau al Peloponès en 1340 i permanèixer allí fins a 1341.

Acciajuoli l'emperador titular Felip d'Anjou-Taràntol, va cedir de nou la ciutat de Corent i les altres baronies d'ella dependents, a l'hereu del poderós dinasta florentí, Angel Acciajuoli, qui obligat pels seus quefers a retornar a Itàlia, va anomenar lloctinent seu a Grècia son cosí Rayner, fill adoptiu de Nicolau ⁽¹⁾. D'aquesta manera vingué a establir-se en la castellanía feudal de la famosa Corent, — que comprenia ademés les terres de les antigues Pallene i Phliunte i part de l'Argòlida — una branca lateral dels Acciajuoli, que va arribar a major fortuna política que la tija originària de Florença. Rayner obtingué de l'emperatriu titular de Constantinoble, Maria de Borbó, princesa de la Morea, les baronies de Vostitza i de Nivelet. Com son oncle Nicolau, el gran senescal de Sicília, va deure també Rayner tota sa fortuna a una emperadriu titular de Bisanci. Després son cosí Angel li cedí la castellanía de Corent i els vuit castells anexas, per una quantitat que mai tingué de pagar. Aquesta ciutat li serví de punt d'apoi per a llençar-se contra'ls Catalans dels Ducats grecs.

Veritablement era aleshores Rayner Acciajuoli el més poderós senyor franc de la Morea. Des de l'istme de Corent fins a Clarença es veia quasi l'amo de les costes septentrionals de la península grega. Amb son castell d'Angelokastron tocava quasi les fronteres del diminut fèu dels Enghien en l'Argòlida, únic reste de l'antic ducat franc d'Atenes. Dominava junt a Patraix, la vila de Vostiça la hel·lènica Aegion, anterior fèu dels Charpigny. En el senyoriu de Patraix, fèu eclesiàstic que depenia sols del Papa, i que era la més poderosa baronía feudal de l'Acaya, i la única que li podia fer ombra, hi havien governat durant deu anys dos arquebisbes de la seva familia: Joàn II i Angel I Acciajuoli. Seva era també la baronía de Nivelet, la qual va regir algun temps el català Bertràn Gauselm, un antic company de l'infant Ferràn de Mallorca, casat en 1316 amb la viuda d'un dels seus senyors, caigut en la batalla del Cefis. Dels nombrosos feudataris que s'havien abans repartida la Morea, sols quedaven ja al costat de Rayner, els Zaccarias, senyors de Velligosti, Damala i Chalandriça i Erard III baró d'Arcadia. La major partida dels dominis francs havien sigut conquistats per els *dès-potes* grecs de Misithra, que esdevingueren els amos de la part central i oriental de la Morea fins al cap Tenaron o de Matapà. Per últim estaven també en poder dels Acciajuoli, Andravida, prop de Clarença, i Calamata, veïna a Misithra en l'encisadora vall en la qual el senescal Nicolau havia alçat a ses propies despeses un fort castell. Tals eren els dominis del jove Rayner, quan ell cregué que havia arribat el moment d'intervenir directament en el veí estat català, damunt del qual feia temps que havia posat sos ulls cobdiciosos.

No feia encara un any que havia sigut invitat pel papa a una cordial unió dels senyors llatins, i entre ells, els Catalans dels Ducats, en el congrés de Tebes, per a plantar cara al perill turc, quan ell s'encarregà de posar de manifest l'inu-

(1) *Els governs de Matheu de Moncada y Roger de Lluvia*. ANUARI MCMXI-XII, p. 5.

tilitat d'aquells esforços. L'estat de descomposició de la Companyia li presentava una ocasió favorable i decidí aprofitar-la. Rayner s'havia casat de poc — després d'haver vist fracassat son projecte de matrimoni amb l'hereua del duc de l'Arxipèleg — amb Agnès Sarracino, filla de Sarracino de l'Eubea, home de gran influència en aquesta illa ⁽¹⁾, que va assistir com a testimoni en 1359, al primer contracte de venda per part del noble català, don Bonifaci d'Aragó, del seu castell de Karystos. El batlle de l'illa veneciana protegí de tal manera a Rayner que contra'ls devers del seu càrrec, i malgrat l'armistici pendent amb la Companyia, posà a sa disposició sis galeres amb les quals pogué perseguir als seus vassalls rebels de Corent. Com trobessin aquests un refugi en la veïna jurisdicció de la Companyia, Rayner reclamà, i es promogué un conflicte ⁽²⁾. Sense més espera perseguí als seus vassalls fugitius fins a l'Atica, i posà aleshores setge a la propera ciutat de Megara. El castell no s'entregà sinó després d'una forta resistència. Acudiren a defensar-lo des de Livadia el seu castellà, En Francesc Lunell ⁽³⁾, que en aquell mateix any de 1374 havia pres possessió de son càrrec. Però el que més se distingí en aquesta defensa fou el notari atenès Dimitri Rendi ⁽⁴⁾, que després havia d'arribar a figurar com una de les personalitats més importants en l'història del Ducat, i a ésser pels vincles naturals de la sang, ja que no pels legals, el sogre del mateix afortunat dinasta florentí, contra'l qual ara combatia. Sa filla Maria fou més tard l'amistançada de Rayner, i la mare del segon duc italià d'Atenes, Antoni Acciajuoli (1405-1435). Rendi havia sigut distingit ja vuit anys abans pel rei Frederic III de Sicília amb el privilegi de ciutadania franca ⁽⁵⁾. Per aquesta època també podia trobar-se lluitant en aquella ciutat el que fou més endavant castellà i valent defensor de l'Acropolis atenesa, En Romeu de Bellarbre. Per un document posterior, sabem que estigué unit amb una serviciala grega per nom Zoy, nadiua de Megara, de la qual tingué alguns fills naturals, els quals el rei d'Aragó legitimà, per privilegi otorgat a la dita Zoy en el qual se la considerava ademés com franca, llibera i quitia persona. Confirma més aquella presumpció el que el català Bellarbre en l'època de l'anexió a la corona aragonesa, no hagués béns ni possessions en la ciutat de Cetines, lo qual no s'explicaria tan fàcilment,

(1) «Vir circumspectus et prudens... nostre civitatis Nigropontis burgensis originarius, civis prefate civitatis». Arx. de Venècia. Comm. VII, 139 v. Document de 25 agost 1370. Sembla que la família dels Sarraceni provenia de Siena, aón encara avui en dia conserva un bell palau. GREGOROVIVS, *Geschichte der Stadt Athen*. II, 210.

(2) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VII, 22. Arx. de Venècia, *Misti* XXXVI, 191 i 192.

(3) Arx. de Palerm. Catania 9 abril 1375. XIII ind. Reg. Canc. VIII, f. 18. Prot. Reg. I, 134. LAMBROS-RUBIÓ, *Ἐγγράφα* n. 53 i 57.

(4) La família dels Rendi es conserva encara a Atenes i Corent. Vid. *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννησεως μέχρι τοῦ ἔτους, 1821... ὑπὸ Γεωργίου Κωνσταντινίδου*. Ἐν Ἀθῆναις, 1894, p. 410. (2.ª edició). Els serveis d'En Dimitri Rendi a Megara els reconegué el rei Pere III d'Aragó, en 1380, amb aquestes paraules: «Com lo dit notari Dimitri Rendi haja sostingut treball e afany en lo castell de la Megara, pres per los enemics.» Vid. *Los Navarros en Grecia*, Barcelona, 1886, p. 244. Se li confirmà el privilegi de ciutadania franca, de què ja fruí per anterior concessió de Frederic III, i la possessió dels béns que va obtenir d'aquest rei, que foren del difunt Constantí Calochini. Qui sab si la última concessió datava d'aquesta època. No seria inverosímil suposar que al retornar a Atenes, fugitiu de Megara, el rei li premiés amb ella sa fidelitat.

(5) Arx. de Palerm. Messina 29 juliol 1366. Reg. Canc. VIII, 29. *Ἐγγράφα*. n. 94. «Pro parte Dimitri Riendi notarii de Athenis... etc.»

Fig. 16. — La Pinacoteca (Capella de Sant Bartomeu)

si fos estat habitador seu ⁽¹⁾. En Francesc Lunell caigué presoner en poder de Rayner, després d'haver combatut varonívolment. En pagament de sos serveis el rei Frederic li concedí a perpetuitat, quinze unces d'or, en pes de plata de la moneda del regne de Sicília ⁽²⁾, pagadores dels drets dels censals de cera cobrats tots els anys en les cases de la curia ducal de Tebes, així pels Armenis que vivien en dita ciutat, com pels altres habitants ⁽³⁾. En la veïna Atenes es refugiaren, sens dubte, altres Catalans que habitaven a Megara. Fou un d'ells En Joàn Boyl, son darrer bisbe ⁽⁴⁾. Allí romangué durant alguns anys en el palau metropolità dels arquebisbes llatins, edificat junt als magnífics Propileus de l'Acropolis, aón aleshores residia son venerable germà i compatriota, fra Antoni Ballester, treslladat des de 1370 a aquesta arxidiòcesi. Sis anys més tard el rei Pere III d'Aragó li concedí en compensació de sos serveis una pensió de XXIV ducats d'or de les rendes que anyalment es devien pagar per raó de la *capella de Sant Bertomeu del palau del castell de Cetines*. Ocupava aquesta capella el lloc on estigué en l'antigüetat grega la Pinacoteca, i formava part del palau en què s'havien transformat — tal volta des de l'època dels bisantins — els esplèndids Propileus (fig. 16). Ademés s'assignà pel rei al mencionat Joàn Boyl, la ració que per si i dos servidors seus havia acostumat de rebre fins aleshores ⁽⁵⁾.

Com que Rayner no tenia forces italianes, ja que no degué guanyar sos dominis amb les armes, és probable que realitzés la presa de Megara amb alguns forts escamots grecs i sobre tot albanesos, allistats entre'ls molts emigrants de l'Èpirus i l'Acarnania, que ja en aquella època s'havien treslladat a la Morea. La con-

(1) Arx. Cor. Aragó. Reg. 1366, f. 49 v. Atenes 20 maig 1380. *Los Navarros en Grecia*, doc. n. XXXII. En els capítols d'Atenes es demana al rei Pere, que *per no tenir bens ni possessions* el dit Bellarbre en la ciutat, se li concedeixin els que pertanyeren al difunt Jaume Coromines i a Jaumet Coromines, i ademés a Albert de Mantua, sens dubte l'abans citat Bonacolsis, rebels a la corona. D. de l'O. C.

(2) L'unça de Sicília tenia el valor de 12'50 francs actuals. Es veu per aquest indici que l'or escassejava en els Ducats.

(3) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VIII, 18. Catania 8 abril 1375. Ademés dels serveis es parla en el document «*damnorum plurimorum que ipse pro nostra serenitate diversimode est peressus, maxime in carceribus castri megre (Megara) quod hostes nostri detinent occupatum*». Vid. també Reg. Proton. I, 134. D. de l'O. C.

(4) No diu l'EUBEL, *Hierarchia catholica mediæ-ævi*, I, 348, en quin any fou nomenat bisbe de Megara. La data de la seva mort la posa en 1400.

(5) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1366, f. 66 v. *Los Navarros en Grecia*, loc. cit. p. 253. Document n. 36.

questa de Megara fou per part de l'Acciajuoli un gran pas endavant en el camí d'Atenes, de la qual sols el separava ja la ampla badia de Salamina. El seu castell era clau de l'istme i del ducat català. En els registres figura amb el nom de *castrum Megri*, castell de la *Maguara* o la *Maguera*. De les seves dues Acròpolis antigues, la Karia i l'Alkothoos, aquesta és l'única que conserva restes de torres mig-evals, i seria probablement la que serví de defensa als Catalans.

Sembla que l'astut senyor de Corent havia guanyat per a si algunes persones influents, perquè la separació del notari Francesc de Cremona de la Companyia i la seva mort en l'exil, son coincidències que estàn en completa relació amb la seva empresa conquistadora. No cal dubtar que aquesta havia d'augmentar la pregona anarquía que ja regnava en els Ducats. Com en tots els casos semblants, que hem ja assenyalat, i com tindrem ocasió de veure en altres més endavant, en el decurs d'aquesta història, els descontents s'aprofitaven de totes les complicacions interiors i exteriors, per a destruir l'ordre de coses existents. Els documents d'aquesta època no sols ens parlen d'enemics, sinó de rebels ⁽¹⁾, i com a tal és anomenat el de Cremona. El rei Frederic III concedí a Mateu de Juvenio per tota sa vida la notaria de la curia ducal de Tebes que des-empenyava des de 1366 en Francesc de Cremona natural de la ciutat de Catania i que feia molt temps que havia deixat vacant ⁽²⁾. En l'origen netament sicilià del dit Cremona, i en el predomini que en aquests darrers anys tornaven a reprendre els conquistadors propiament dits dels Ducats, trobarem tal vegada l'explicació del seu decantament envers la causa del dinasta florentí, ja que anteriorment havia desempenyat a Grecia càrrecs de la més alta confiança. Ja abans de la confirmació reial de la escrivania general dels Ducats, l'havia desempenyada durant algún temps ⁽³⁾. En 1367 fou l'encarregat per les universitats del país de presentar al rei els capítols acordats en l'aplec general de Tebes ⁽⁴⁾, i en el mateix any li foren concedides a perpetuitat les possessions i béns del casal de Neopleu, en el territori de la vegueria de Tebes ⁽⁵⁾.

(1) Arx. de Palerm. Catania 7 abril 1375. Doc. ja abans citat. «Quod licet olim *insurgentibus*.» El doc. que anem tot seguit a citar parla no sols de *hostibus*, sinó de *rebellibus nostris*.

(2) Ibid. Reg. Prot. I, 139 v. Catania 2 abril 1375. XII ind. *Εγγραφα n. 59. D. de l'O. C. «Cum propter *crimen rebellionis* comisse contra majestatem nostram per Franciskinum de Cremona, qui nostra fidelitate pretermissa, *hostibus et rebellibus nostris proditorie se adhesit* et in ipsa rebellionem perseverando diem clausisse asseritur ultimum vite sue...» GREGORIO, *Opere scelte*, 327, parla d'un Perronus de Joenio de Thermis, jutge de la magna curia reial i administrador de justícia del duc d'Atenes, l'infant Frederic II Randazzo (1348-1355), que tal vegada seria el pare de Mateu de Juvenio.

(3) Ibid. Reg. Canc. VIII, 28 v. Document ja citat de 29 juliol 1366.

(4) Ibid. Reg. Canc. XIII, 123, Tebes, 2 janer i Messina 18 maig 1367.

(5) Ibid. Reg. Canc. XII, 306 v. Messina, 8 juny 1367.

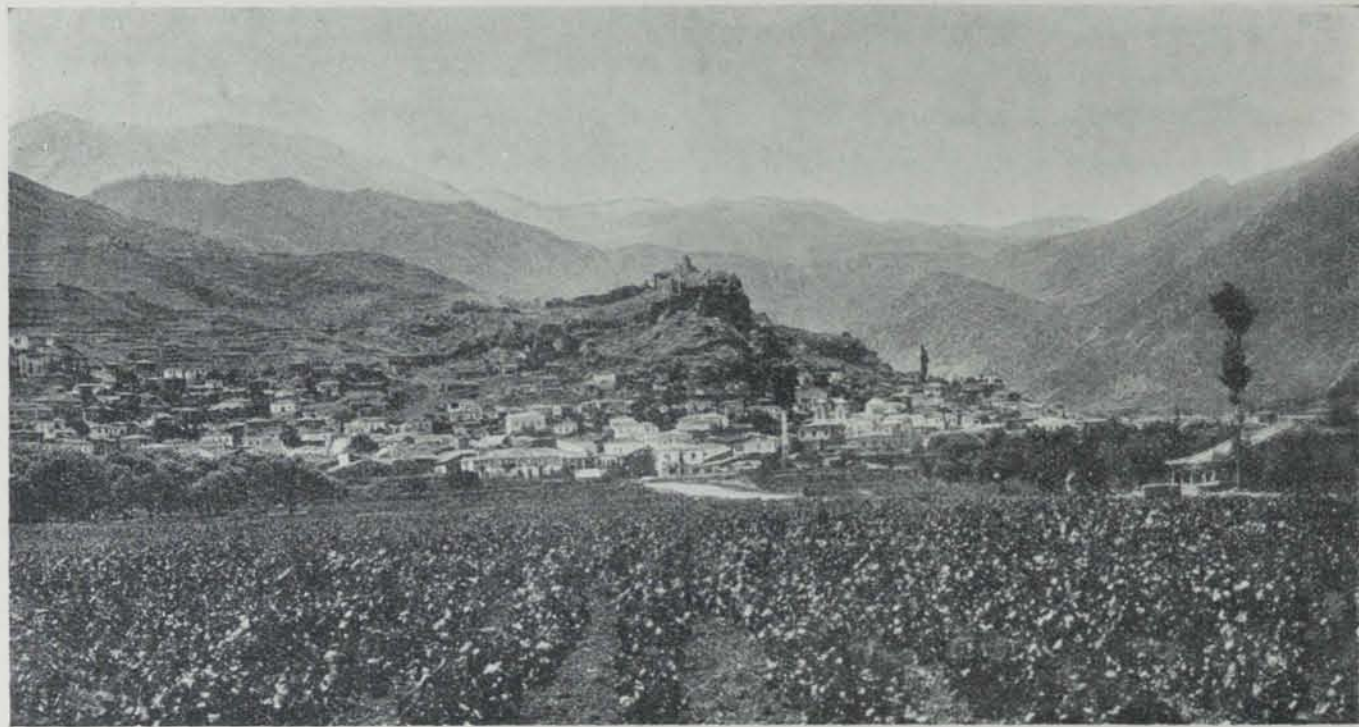

Fig. 17. — Vista d'Amphyssa (La Sola) amb el seu castell

III

LLUÍS FREDERIC D'ARAGÓ, VICARI GENERAL (1374-1380). — LA FAMÍLIA DELS COMTES DE SALONA. — MALESTRUGANÇA DEL CASAL D'ARAGÓ DE GRECIA. — DESCRIPCIÓ DEL COMTAT DE SALONA. — ELECCIÓ POPULAR DE LLUÍS FREDERIC. — CONFIRMACIÓ REIAL (1375). — DESAPAREIX DE L'ESCENA POLÍTICA DON BONIFACI D'ARAGÓ. — CONFIRMACIÓ DELS PRIVILEGIS DE TEBES PER FREDERIC III (1376). — TEBES EN L'ÈPOCA CATALANA. — MORT DE FREDERIC III, DARRER DUC SICILIÀ D'ATENES I NEOPÀTRIA (1377).

Lluís Frederic de Aragó, vicari general (1374-1380). — La família dels comtes de Salona. — Malastrugança del casal d'Aragó de Grecia.

Com hem dit abans, en mig de l'anarquia que posava en perill l'existència del país, els Catalans de Grecia, entregats a si mateixos, giraren els ulls, com a l'única àncora de salvació que'ls quedava, a la línia reial borda dels Frederics d'Aragó del casal de Salona, la qual durant mig segle havia estat la veritable mestressa de llurs destins. Del esplèndid antic castell dels Stromoncourt, construït pels Francs sobre'ls colossals murs polígonals de l'antiga Acròpolis d'Amphyssa, havia sortit ara el jove comte Lluís Frederic a posar-se al front de tot quant d'estable i organitzat quedava en la terra, i amb el prestigi de sa nissaga retornar a la Companyia la unitat i la energia desaparegudes. Cap altre domini feudal dels Ducats, mercès al mateix prestigi del seu origen reial, presentava l'apariència d'un poder tan arrelat i tan fort com el del comte de Salona, en el qual semblava reviure la gloria i el valor de son il·lustre avi. Aquesta casa havia ja donat als Ducats dos vicaris generals: no és d'estranyar, doncs, que'ls Catalans n'esperessin encara un tercer que'ls sabés portar a la victòria. Tota la gloria militar de la Companyia, després de son establiment en Grecia, anava íntimament lligada amb la històrica dinastia de Salona, la única del llinatge dels

Fig. 18. — Vista d'Amphyssa (La Sola) i camí d'Itea vers el golf de Corent

antics conquistadors que havia sigut capaç de constituir un estat feudal, com el dels sobirans borgonyons de la Roche. Aquest estat es mantingué tan vigorós que gaire bé salvà el país de l'invasió dels Navarresos, i a la caiguda dels Ducats d'Atenes i Neopatria, fou l'únic que aguantà ferm encara per algú temps les escomeses dels Turcs i dels Florentins. Una sort tràgica, emperò, planava damunt d'aquesta família que haguera pogut sostenir per molts anys més la dominació catalana a Grecia. La mort i la dissort s'hi rabejaren, i els darrers dies de sa existencia foren plens ademés d'espantosos episodis, que ompliren de sang i de crims la caiguda del fort castell dels Stromoncourt i dels Frederic d'Aragó, les ruïnes del qual, com ha dit l'erudit historiador anglès Guillem Miller, són tal vegada el més bell record franc de la Grecia mig-aval ⁽¹⁾. Tots els dinastes d'aquell casal moriren joves. En el curt espai de tres quarts de segle,

(1) *The Latins in the Levant*, p. 33 (Vid. figs. 17 i 18). De la caiguda del comtat català de la Sola o Salona ens parlen l'historiador bisanti Chalcocondylas, i el viatger italià Martoni. Alguns passatges de l'historiador esmentat són equivocats. (Lib. II, p. 67 i s.). Anomena expressament Don Lluís com senyor de Sula, i marit de Helena. Lo que conta la Crònica del Galaxidi de la fi dels últims comtes de Salona, és completament fals, però denota sempre el record d'una terrible tragedia, la heroïna de la qual va ésser una dona criminal. RUBIÓ I LLUCH. *La expedición y dominación de los Catalanes en Oriente juzgadas por los griegos*. Monografía leída... en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona (1883). Cap. III. — *Revista de ciencias históricas*. Estudios sobre los historiadores griegos... I. Nicolás Chalcocondylas. Núm. de abril y mayo, 1881, p. 57 y s.

Fig. 19. — Murs mig-evuls del castell prop de Ledorix (Velouchos)
Torre de ponent

que s'estén des de l'aparició d'Anfós d'Aragó, en 1316, fins a la mort de Maria, la darrera comtesa sacrificada en 1396 a la lascivia i crueltat de Bayacet, apareixen cinc comtes de Salona. Joves moriren Anfós Frederic, el fundador del Ducat de Neopatria, son hereu Pere i el germà d'aquest, Jaume Frederic, que l'heretà per no haver deixat legítima successió; jove En Lluís Frederic, el nét del primer comte, i en la flor de l'edat també

sa dissortada filla, la pubilla Maria, la Cava o la Helena de la destrucció del darrer reste de la poixança catalana a Grecia, en l'amor de la qual s'encengueren nobles italians, servis i catalans.

Descripció del
comtat de Salona.

I no obstant, repetim, el comtat de Salona era no sols per la família que'l regia, sinó per sa situació i extensió geogràfiques, el puntal més ferm d'aquesta dominació, i l'únic capaç de contenir la dissolució interna i la disgregació territorial, que d'una banda l'anarquia, i de l'altra les invasions exteriors anaven a consumir. Anfós Frederic d'Aragó havia dividit sos dilatats dominis entre sos fills Pere i Bonifaci, deixant al primer el comtat de Salona, amb la baronía de Gardiki, etc., és a dir, els dominis continentals, i a Bonifaci, els insulars, a saber: els castells de Karystos i Larmena en l'Eubea, i la illa d'Eguena (Egina), amb altres terres i possessions situades en el ducat d'Atenes. Per haver mort En Pere d'Aragó sense descendents legítims, el succeí per dret de substitució, son germà segon Jaume d'Aragó, que, com hem dit, arrencà als Novelles el castell de Side-rocastro, veí al del Citó. Més tard, a causa de la rebel·lió de la branca d'Aragó,

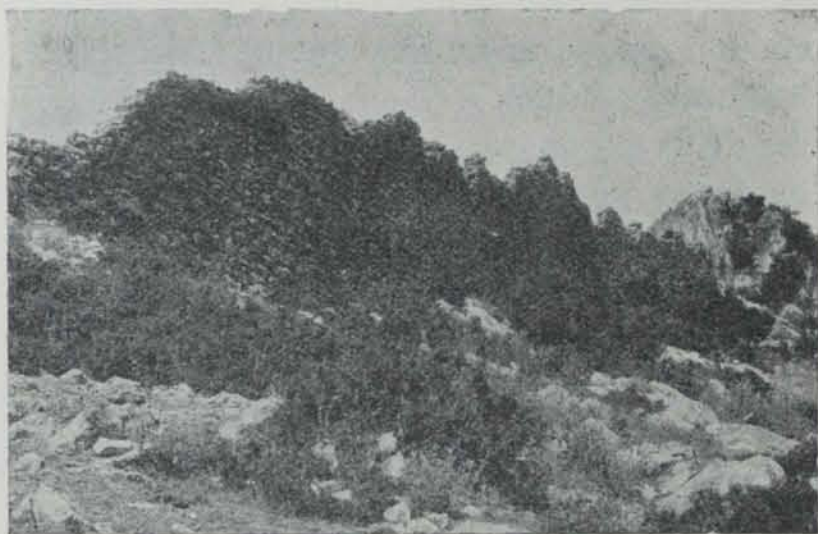

Fig. 20. — Murs mig-evuls del castell prop de Ledorix (Velouchos)
des de ponent

Fig. 21. — Murs mig-evais del castell prop de Ledorix (Velouchos) des del N.

de la illa de l'Eguena, passà aquesta també al poder de la casa de Salona. En els darrers anys de la vida d'En Lluís d'Aragó, el comtat d'aquest nom era el més dilatat i el més important domini feudal dels Ducats. Ostentaven ademés els senyors de Salona des del temps d'Anfós Frederic, el títol nominal de comtes de les illes de Malta i de Goy (Gozzo), prop de Sicília, per la donació feta a aquell, en 1330, per En Guillem Frederic, duc d'Atenes.

Constituïen el comtat de Salona, la *Sula* o la *Sola* dels Francs i dels Catalans, no sols la ciutat i el castell d'aquest nom, dels quals hem parlat extensament en altre estudi nostre ⁽¹⁾ — poblat per la més pura rassa grega, i regit aleshores també per una princesa bisantina, Helena Cantacuzeno, neboda de l'autocrator Joàn VI (1341-1376), la qual uní sos destins als del jove comte Lluís, — sinó el veí castell del Ledorix (Loidorikion) darrera del mont Elato, defensat pels temuts muntanyesos d'aquella regió, que feren recular més d'una vegada als Catalans i als Turcs. Quan aquells invadiren el Ducat i s'estengueren per la Fòcida i la Dòrida, el valent general grec Chandrenos que'ls volia barrar el pas convocà als

(1) *Els castells catalans de la Grècia continental*. ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Any MCMVIII p. 413.

Fig. 22. — Murs i torre mig-ivals del castell prop de Ledorix (Velouchos) del costat S.

pobles de Ledorix i Galaxidi, a unir-se en contra d'ells sota sa bandera. No deixa d'ésser un indici del valor militar i de l'audacia dels nostres compatriotes el que arribessin a establir sa dominació en una regió de muntanyes inaccessibles, en el cor més farreny i escabrós de la Grecia continental ⁽¹⁾.

(1) L'anomenat castell del Ledorix estava situat en un lloc el més aspre i de més difícil accés de la montuosa Dòrida, no precisament junt al poble d'aquell nom, sinó al del actual Veluchos, a una hora i mitja de distància d'aquell. Queden encara de la època franca, tal vegada de la dels Stromoncourt, o dels Catalans, les ruïnes d'una església, anomenada encara per aquells muntanyesos *πραγκολησία* i les de la torre i murs mig-ivals de dit castell (figs. 19, 20, 21 i 22). El castell està separat del poble del Ledorix pel riu Mornos, i l'envolten els monts Vardusios que s'aixequen majestuosos i amenaçadors a l'occident del Kiona, el cim més alt del Parnàs. La més enlairada d'aquestes muntanyes té uns 2,500 metres.

El *domos* o partit al qual pertany Ledorix està constituït per set llogarets, tots pobríssims i tan despoblats, que'l major d'ells, el cap de partit que'n diríem, té sols 1,148 habitants. El de Ledorix en té uns 1,200. La torre i els altres restes que representen els gravats adjunts, pertanyen a l'antic castell del poble de Ledorix, que en l'edat mitjana li donà son nom. Prop d'aquest castell s'ha establert després el modern poble de Velouchos.

No havent-nos atrevit en mig de les ardors caniculars de l'estiu de 1909, única època en què el ministre d'Instrucció Pública ens consentí realitzar l'expedició a Grecia, subvencionada per l'Ajuntament d'aquesta capital, a penetrar en el nus intrincat de aquelles muntanyes, les més altes del país grec, comanàrem a l'eminent fotògraf de l'Institut germànic d'Atenes, Mr. Gustau Röhrer, el difícil viatge a aquelles encontrades. Els viaranys del muntanyam de la Dòrida, sols són accessibles cavalcant damunt de muls o d'ases. El Sr. Röhrer complí sa missió amb la consciència que acostuma, mes a l'embarcar-se en el port de Galaxidi amb un fill seu, a mitja nit, tingué la dissort que'l vapor es posés en moviment abans d'arribar a bordo, i que una embranzida de l'èlix tombés la llanxa, en la qual s'acostaven els dos expedicionaris, caient els dos a l'aigua. Afortunadament pogueren salvar-se, emperò perdent una rica col·lecció de fotografies fetes per compte nostre, amb tots els aparells i demés equipatge. Això fou en l'estiu passat de 1913. El Sr. Röhrer portat d'un sentiment de delicadesa, que mai podrem agrair-li prou, ha repetit aquesta primavera (1914) el seu viatge, encara que amb més rapidesa, i fruit del seu tre-

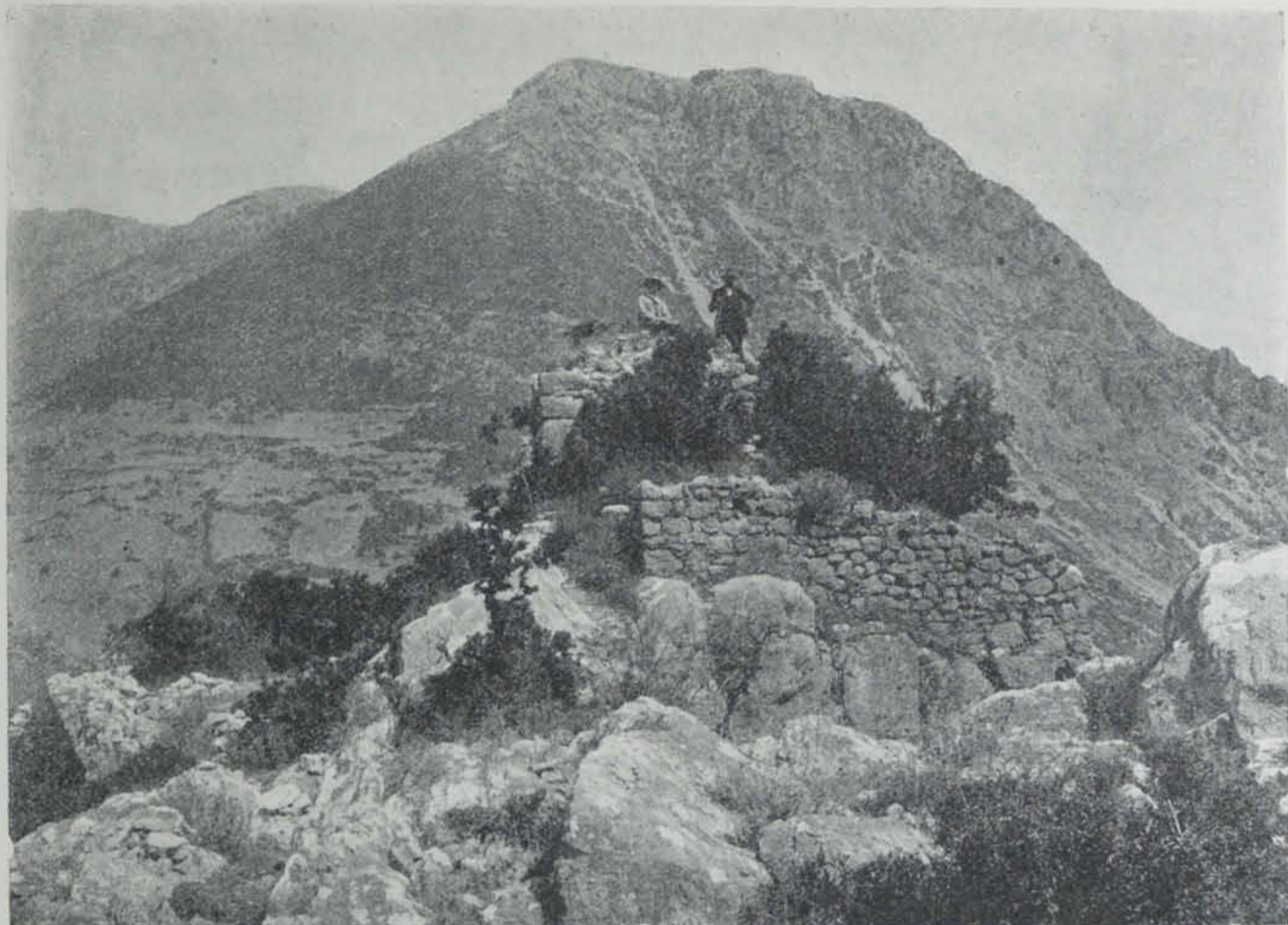

Fig. 23. — Cim i torre mig-aval del castell prop de Ledorix (Velouchos), darrera'l mont Koray

Un altre castell hi havia en els dominis del comte de Salona, més cap al sud i ja prop del mar, del qual tenim més notícies històriques que del de Ledorix, si bé no figura en els títols de la categoria feudal: ens referim al castell i al lloc de Vitrintza o de la Veteraniça, com li deien els Catalans⁽¹⁾. Pertany a l'actual eparchia de la Dòrida, no gaire lluny de Itea, junt al golf Trisaic, en la bella badia, avui anomenada de Salona. Era el port d'aquest comtat—com el de Ripadostria (Livadostro), ho fou del Ducat d'Atenes—molt freqüentat en l'època catalana, perquè la seva situació arrecerada dintre del golf de Corent el posava a cobert de les escomeses dels pirates i de les invasions enemigues. Ademés la Veteraniça estava situada en un punt estratègic, així per mar com per terra. D'ella arrancava la ruta que anava a les Termòpiles, passant per Salona, es a dir, el camí seguit pels dorians en la conquesta de la Grecia i pels francs, i fou ademés aquell

ball peritíssim són la major partida de les magnífiques fotografies, amb què il·lustrem avui la present monografia. Rebi avui, des de aquestes planes, mon antic company d'excursió a Grecia, en l'estiu de 1909, i mon abnegat col·laborador, l'expressió del meu més pregón agraïment. He de manifestar ací igualment ma gratitud, per les notícies que m'han proporcionat, al meu distingit amic atenès, En Jordi N. Maurakis, el més infatigable i zelós col·laborador grec d'aquests estudis, i al advocat de Vitrintza N'Andreu Kournias, que s'ha interessat també molt per aquest treball.

(1) Arx. de Palerm, Reg. Canc. VII, 194, «castrum veteranisse».

Vid. els adjunts gravats 24, 25 i 26. Vista de Vitrintza i del seu castell. Prop del port hi ha la interessant església mig-aval de Paleoporta, en la construcció de la qual s'aprofitaren bells carreus de l'època clàssica.

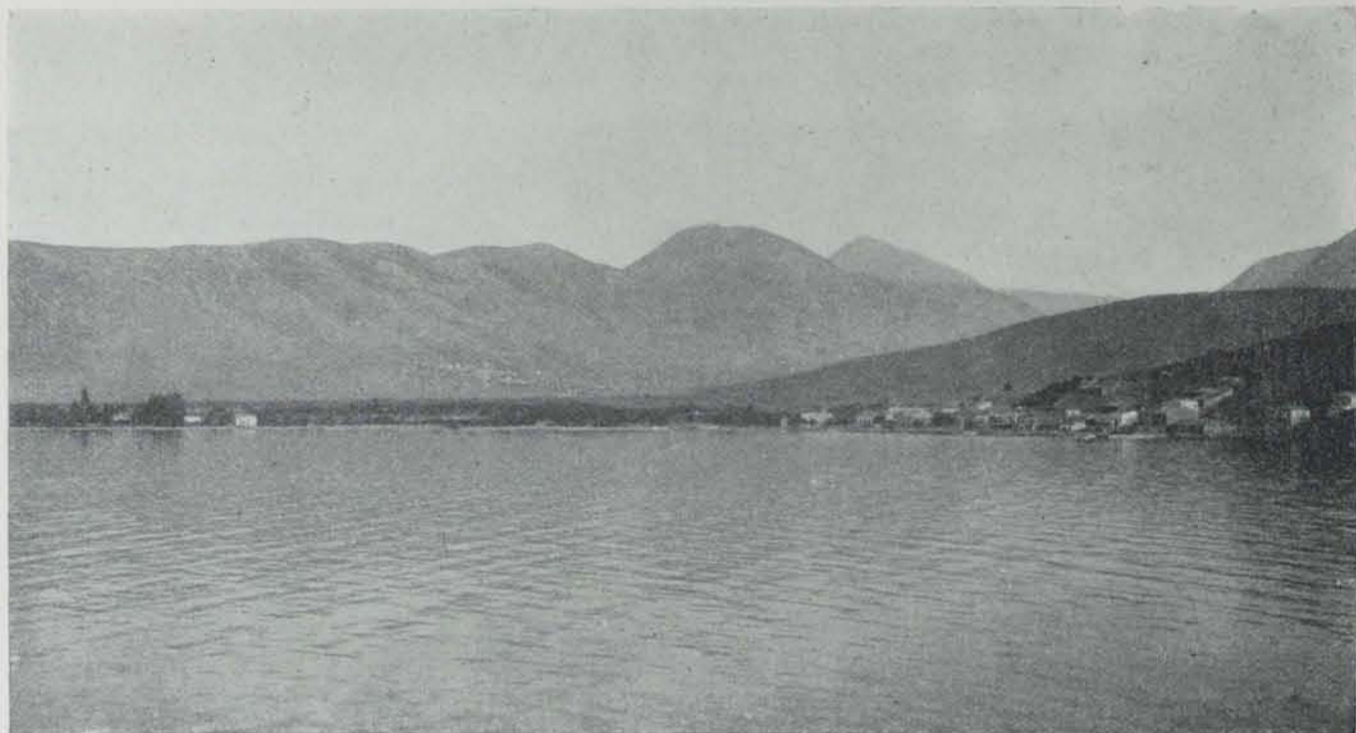

Fig. 24. — Vista de Vitrinitza des de l'E.

port, el punt d'enllaç de la via directa de Salònica o Thessalònica a Andravida. La seva situació marítima és també immillorable, com escala directa de la Vostica (Vostitza, l'antiga Egión), vila situada front per front en la Morea, a l'altra banda del golf de Corent. La Veteraniça era també l'escala obligada de totes les naus que de Catalunya, Mallorca o Sicília es dirigien als Ducats. Un altre port del comtat de Salona fou el de Galaxidi, l'antiga Oeanthea, de més anomenada que'l de Veteraniça pels seus hàbils mariners, però son nom no apareix ni una sola volta en les cancelleries palermitana i catalana. En els dominis del comtat de Salona se conservaven les sagrades ruïnes del famós santuari de Delfos, que fins avui no han estat totalment desenterrades.

L'anarquía produïda en els Ducats per la lluita civil i per la rebel·lió i la invasió estrangera sembla que va arribar al punt més àlgid des del mes d'agost de l'any 1374, en què ja havien pres les regnes del govern els dos dinastes de la casa d'Aragó, En Bonifaci i En Lluís Frederic, fins als primers mesos de l'any següent, en què, restablerta la normalitat, els fou possible a les universitats de la terra enviar a la cort ducal al castellà de Livadia, En Francesc Lunell, per a demanar al sobirà la confirmació del nou vicari, En Lluís Frederic, i, al mateix temps, la del nou veguer de Tebes, En Nicolau d'Ardoyno, ambdós enlairats en els seus càrrecs, si bé en distintes èpoques, per unànim aclamació popular. En Lunell ostentava a la vegada el caràcter de procurador dels Ducats i de nunci especial del comte de Salona ⁽¹⁾. La presència d'En Lunell a Catania en la primavera

Restabliment de la normalitat. — Elecció popular com a vicari general de Lluís Frederic. — Confirmació reial.

(1) Arx. de Palerm. Catania 9 abril 1375. Prot. Reg. L, 133. Reg. Canc. VIII, 119. LAMBROS-RUBIÓ, "Εγγράφα n. 50 i 50 bis «per Franciscum Lunelli nuncii dicti nobilis ad id serie destinatum.»

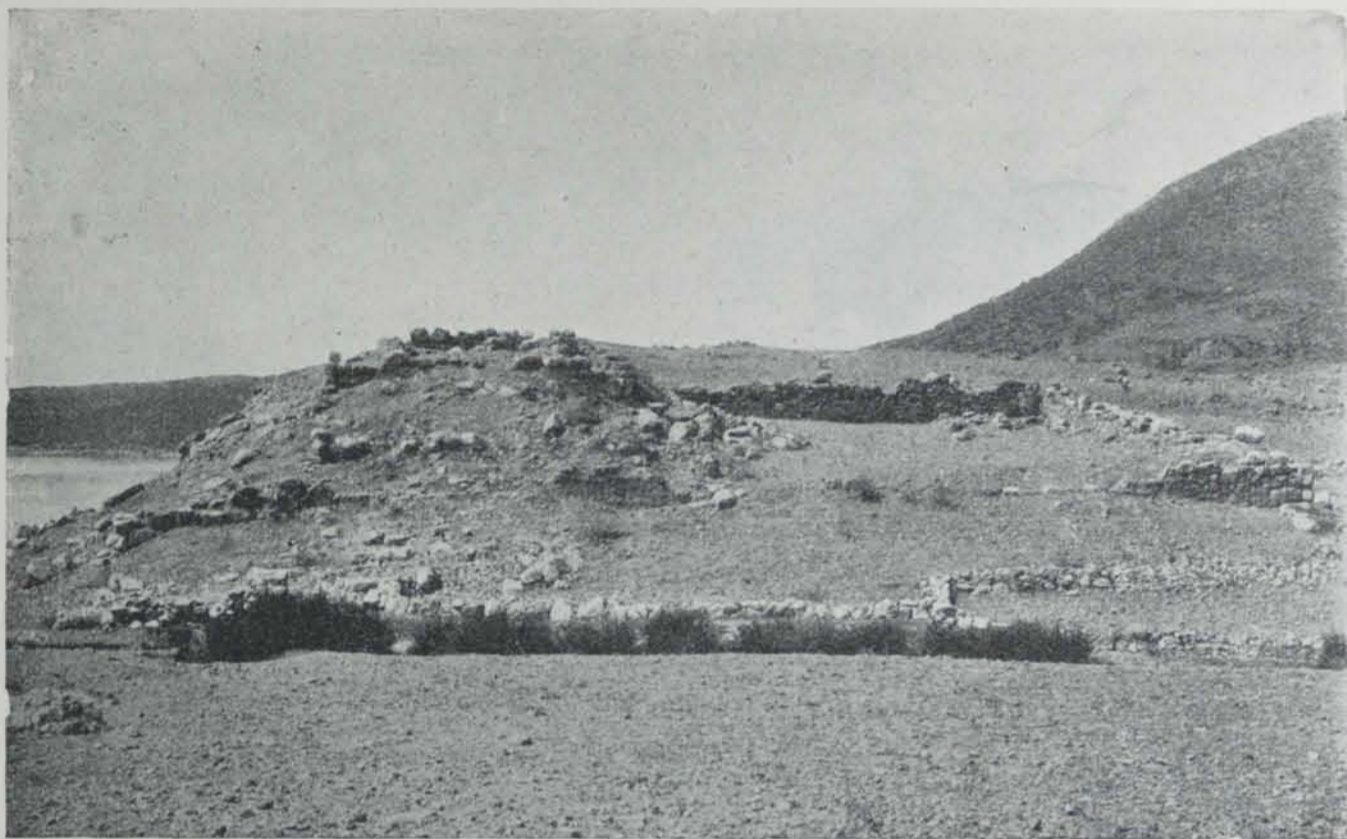

Fig. 25.—Petita altura fortificada (tal volta el castell) prop de Vitrintza

de 1375 prova que la invasió de Rayner havia estat ja deturada pels Catalans, sense que per altra banda els fos estat possible recobrar la ciutat megaresa. Després de la venda de Karystos i de l'abandó de gran part de la Tessalia, imposat per les conquestes dels Serbis i dels Albanesos, era aquesta la desmembració més forta de la terra, perquè ficava l'enemic dins del cor mateix de's Ducats, gairebé a la mateixa vista d'Atenes. Ignorem si En Lunell s'escapà de la presó o fou deslliurat al fer-se la pau, mitjançant un rescat. Lo que si sabem és que en aquesta ocasió crítica el jove comte de Salona salvà l'estat català, guanyant-se amb son valor la dignitat de suprem regidor seu. L'elecció fou unànim i espontània. Totes les universitats, ciutats, terres i llocs dels Ducats, redreçades per l'instint de conservació, després de la general anarquía i salvades de l'enemic exterior, proclamaren vicari general al comte Lluís Frederic, digne de portar el cognom il·lustre del seu avi. De la lletra del document es desprèn que, com en les altres grans crisis de la Companyia, les universitats i llocs tots de la terra degueren enviar a Tebes llurs síndics i procuradors, i allí, en germà-nívol aplec, en un vertader *parlament general* de la terra, es féu la proclamació plebiscitaria, solemnia i entusiasta ⁽¹⁾. Conseguida l'elecció popular, tot seguit el nou vicari envià, com hem dit, a Catania al síndic tebà, Francesc Lunell,

(1) Segons el document de la cancelleria reial en què es confirma la elecció, fou proclamat «tamquam vicarium eorundem ducatum ad petitionem et instantiam universitatum, civitatum, terrarum ducatum predictorum ad id univoce eligencium.» Arxiu de Palerm. Reg. Prot. I, 133. Reg. Canc. VIII, 130. Catania 9 abril 1375. D. de l'O. C.

Fig. 26. — Esglesia mig-eval, anomenada Paleoportu, prop de Vitrinitza

com a representant seu i de les universitats per a prestar l'acostumat jurament d'homenatge i lleialtat i obtenir la sanció reial. Allí es trobava, malalt i abatut, el desgraciat Frederic III, que, apenes casat amb la noble Antonia de Baux, vegé torbada la felicitat de ses noces per la formidable rebel·lió del comte Enric Rosso, que atacà una nit amb forces navals superiors la galera reial. La regina Antonia caigué a l'aigua i, recollida dels mariners i portada expirant a la platja, morí als sis jorns ⁽¹⁾. En tan tràgiques circumstancies obtingué el comte Lluís d'Aragó la ratificació sobirana del seu nomenament popular. La cancelleria siciliana expedí d'esma les lletres de rigor en semblants casos, participant dit nomenament als interessats i a les universitats de la terra ⁽²⁾, lo

(1) LA LUMIA, *Storie Siciliane*, II, 229.

(2) Hi ha sis documents iguals, *mutatis mutandis* sobre'l nomenament d'En Lluís Frederic, expedits tots quasi a Catania el 9 abril 1375. XIII, indic. Arx. de Palerm.

- I. Reg. Prot. I, 133 recto (*Ἐγγράφα*, p. 285, n. 49). Participació directa del nomenament a Lluís Frederic; és el més extens, i forma amb els tres següents un boldró.
- II. Reg. Canc. VIII, 129 recto (*Ἐγγράφα*, p. 323, n. 81). Participació directa a Lluís Frederic. Hi ha alguna diferència en la construcció, respecte al n. I.
- III. Reg. Canc. VIII, 129 verso. (*Ἐγγράφα*, p. 287, n. 50). Participació general als Ducats. És més curt que'ls dos anteriors.
- IV. Reg. Prot. I, 133 verso. (*Ἐγγράφα*, p. 288, n. 50). És igual a l'anterior.
Els dos nomenaments que segueixen formen un altre boldró. Són la confirmació del nomenament d'En Lluís Frederic, i fan al·lusió a la guerra i a l'elecció per aclamació. Comencen: *Quod licet olim insurgentibus...*
- V. Reg. Prot. I, 133 verso. (*Ἐγγράφα*, p. 289, n. 51) Confirmació del càrrec a Lluís Frederic.
- VI. Reg. Canc. VIII, 50 recto. (*Ἐγγράφα*, p. 290, n. 51). Idem. Del tot igual a l'anterior.

mateix que les relatives a l'elecció de l'Ardoyno i a les gracies concedides a En Lunell i a En Mateo de Juvenio, de què s'ha parlat abans. La important concessió feta a aquest darrer prova que's distingí també com En Lunell, al costat del vicari general, en la tasca de restablir la normalitat en els Ducats.

Entre'ls magnats de la quasi extingida Companyia catalana, desapareguts els Novelles, dels quals sols quedava el mig hel·lenitzat Missili en son llunyadà castell de l'Estanyol (Castri), en la Tessalia, a la vora del gran llac de Boibeis, i anul·lada la influencia dels Lluries, únicament restava un noble en els Ducats que pogués encara fer ombra al jove comte de Salona. Era aquest son oncle En Bonifaci d'Aragó, que conservava l'energía turbulenta dels seus anys juvenívols, de la qual havia fet tanta mostra a Sicília i Grecia. Imposible li haguera estat al nou vicari seguir en el poder sense desembarçar-se abans del que havia estat per algú temps interinament son company en el comandament de la terra durant els passats trastorns. Bonifaci conservava encara el seu fèu insular de l'Eguena i algú vell castell, com el de Gittina, en el Ducat d'Atenes. Era aleshores l'únic supervivent dels fills del famós Anfós Frederic. Una fatídica malestrugança, com hem dit, pesava sobre'l noble casal dels Aragó de Grecia. No fou sols la nissaga comtal de Salona la que fou d'ella perseguida, sinó tota la familia, en totes ses branques. Dels sis fills que va deixar el cap i tronc d'ella, n'Anfós, no'n quedava ja cap en aquest temps. En Pere d'Aragó, segon comte de Salona; En Jaume, son germà, que'l succeí en son fèu; En Guillem, senyor de l'Estir, del qual no es torna a saber res des de 1366; En Joàn, tal vegada el menor, que desaparegué també abans d'aquest any; Na Simona, la única filla, casada en 1327 amb Jordi II Ghisi, senyor de Sant Omer en Tebes, tots cinc moriren amb anterioritat a la proclamació d'En Lluís Frederic ⁽¹⁾.

Quedaven ara, doncs, únicament front a front les dues cases de la Sola i de l'Eguena, representades respectivament per En Lluís d'Aragó i son oncle Bonifaci, amb sos dos fills Pere ⁽²⁾ i Joàn. Pel silenci dels documents de l'arxiu de Palerm, des de 1374, respecte d'En Bonifaci d'Aragó, i per les al·lusions a confiscacions de béns i rebel·lions anteriors de què ens parlen els registres posteriors de la cancelleria d'Aragó, discordies prosseguides després de sa mort per sa esposa D.ª Dolça i el seu fill Pere ⁽³⁾, no'ns cab el menor dubte que existí una pregona rivalitat entre En Lluís Frederic i son oncle, que degué acabar probablement amb una lluita enverinada de la qual resultà vencedor el comte de Salona. En l'època en què va atènyer aquest sa confirmació de vicari pel poder reial, és de suposar que no tenia ja davant d'ell ningú que li disputés l'autoritat.

(1) HOPF, *Chroniques greco-romanes*, p. 474. Na Simona morí vers 1358.

(2) L'existència d'aquest fill d'En Bonifaci d'Aragó, desconeguda d'En Hopf, ens ha sigut revelada per un document de l'Arx. Cor. d'Aragó de 17 setembre 1380. D. de l'O. C.

(3) Arx. Cor. Aragó. Doc. de 30 setembre 1379; 17 setembre 1380 i altres dos de 8 maig 1381. D. de l'O. C.

Desapareix de
l'escena política
D. Bonifaci d'A-
ragó.

En Bonifaci d'Aragó s'havia educat en la cort del seu oncle, el rei Pere II de Sicília, i feia administrar pels seus procuradors els quantiosos béns que posseïa a Grècia. Pel seu naixement i origen pertanyia naturalment a la facció catalana de la illa i, portat del seu natural inquiet, que no'l deixà mai, prengué una part activa en la guerra civil que esclatà en la illa entre En Blasco d'Aragó i Mateu Palizzi, representants dels dos grans partits que's disputaven la supremacia del poder; el català i el sicilià. Perseguit i despullat dels seus béns de Sicília, es treslladà a Grècia, aón, per a refer-se, intentà en 1359 la venda de son important castell de Karystos. Al mateix temps conseguí del seu germà En Jaume Frederic la illa de l'Eguena i algú altre feu territorial, com el ja esmentat de la Gittina. En 1366 ja era casat amb D.ª Dolça la qual, després de la mort de son marit, continuà en oberta oposició contra'l vicari legítim. Dels dos fills que d'ella tingué, En Pere i En Joan, aquest darrer no degué seguir al seu pare ni a sa mare en llur rebel·lió, car a principis de 1376 el veiem nomenat per al càrrec de la capitania de Malta ⁽¹⁾, sobre la qual, com hem vist, la branca dels Aragó de Salona tenia drets de sobirania. Tal volta succeí en dita capitania al distingit membre de la Companyia, En Jaume Peregrí, que per dues vegades va governar les illes de Malta i Goy a saber: en 1356 ⁽²⁾ i en 1370 ⁽³⁾. En Jaume Peregrí era descendent d'una família catalana de Tebes ⁽⁴⁾.

Confirmació
dels privilegis de
Tebes per Frederic
III.

Des que'l nou vicari va atènyer el restabliment de la normalitat en els Ducats fins a la mort del rei Frederic III de Sicília, que no trigà a sobrevenir, molt poques són les notícies històriques que d'ells ens són arribades. La cancelleria palermitana jamai gaire abundosa en tals clarícies, apenes dóna ara senyals de vida. En l'espai d'un any i mig, és a dir, des de 1376 fins al juliol de 1377, en què passà d'aquesta vida el sobirà sicilià, sols dos documents ens han guardat els registres de l'època, i els dos referents solament a Tebes. Del primer ja n'hem parlat. És la concessió triennal en favor del tebà Nicolau Ardoyno de la vegueria de dita ciutat.

L'altre document ja té més importància; és una confirmació solemniat per part de Frederic III a la universitat de Tebes de tots sos privilegis i costums ⁽⁵⁾.

(1) Arx. de Palerm. Catania, 31 juny 1376. Reg. Canc. XIII, 147. Conté dos documents, el de nomenament dirigit a D. Joan Frederic i el de participació del mateix als habitants de la illa de Malta. Podria explicar-se també aquesta concessió d'una altra manera. Tal vegada morí aleshores En Bonifaci d'Aragó. Aixó degué moure a son fill Joan, que no era l'hereu de la illa d'Eguena, a cercar medis de sustentació fóra dels Ducats. Dos fets posteriors mostren que En Joan d'Aragó seguí una conducta distinta del seu germà Pere, senyor de l'Eguena, de la qual fou desposseït per sa rebeldia. En l'època de l'anexió a la corona aragonesa, dit noble Pere era presoner en poder del vicari, Lluís Frederic. El rei Pere III va aprovar sa presó, mentre que retornava (1381) a sa mare D.ª Dolça i a son germà En Joan d'Aragó, el capità de Malta, els béns de què havien estat desposseïts, i otorgava ensemps a aquest darrer el mantell blanc de la ordre de Sant Jordi, distinció que sols conseguiren aleshores els nobles D. Lluís Frederic i mossèn Jofre Sarrovira. Arx. Cor. d'Aragó. Saragossa, 8 maig 1381. *Los Navarros en Grecia*. Doc. XLI i XLVI.

(2) Catania, 16 setembre 1356. Ind. X. COSENTINO, *Codice diplomatico di Federico III d'Aragona*. Vol. I. doc. CCCC.

(3) Arx. Cor. d'Aragó. Reg. 1,579, f. 34 v. Doc. de 6 juny 1370.

(4) Son pare Ramón Peregrí figurà en els successos que seguiren a l'establiment dels Catalans en el Ducat d'Atenes, i sa firma apareix en l'important armistici de 1321, amb la República de Venècia.

(5) Arx. de Palerm. Reg. Canc. XIII, 176. Montalbano, 6 juny 1376. XIV ind. D. de l'O C.

L'anterior època d'anarquia havia portat com a natural conseqüència que les lleis i furs de la terra fossin més d'una vegada desconeguts i violats. Es aleshores també que's va pensar per la ciutat de Tebes, la única que donava senyals de vida en semblants casos, a posar terme a tals abusos. El 13 de Febrer de 1376 s'expediren per la seva cancelleria lletres al sobirà per a reclamar en contra d'ells i obtenir el regiment normal dels afers públics. La universitat elegí un procurador seu per a dur-les a la cort, i fou designat per a tal missió el ciutadà català de Tebes, En Ramón Estrany, com ho havien estat abans en semblants casos, N'Andreu d'Antonio i En Francesc Lunell. El rei Frederic ja havia tingut esment d'aquest estat de coses i s'havia anticipat als desitjos de la universitat, mostrant ses favorables intencions per medi del dit Lunell, quan aquest retornà a sa patria a les darrerries de l'any anterior. Però la universitat de Tebes no quedava satisfeta amb això, sinó que desitjava quelcom més. Ella volia una confirmació solemnia, *ad futuram rei memoriam*, per part de la majestat reial, de les seves franqueses i llibertats, usos i costums i privilegis, concedits pels predecessors del rei Frederic III i pel rei mateix, a ells i a llurs avantpassats, i ensems l'anul·lació de tota gracia, ofici o benefici otorgats en contra d'ells (1). Aquesta confirmació fou otorgada el 6 de juny d'aquest any pel rei, que's trobava a la saó a Montalba, a la banda de Messina, en lluita amb els rebels del regne i en mig d'altres preocupacions, entre les quals no era la menor les negociacions d'un tercer matrimoni per raons d'estat.

Es veritablement interessant que la última aparició que fa la Tebes catalana en la historia mig-aval sigui per a afirmar en front de la oligarquia nobiliaria, son esperit, sa propia constitució tradicional, de la qual rebia tota la força i la substancia de la seva vida autònoma. Després de seixanta cinc anys s'afirmava vigorós el sentiment de la patria d'origen, la solidaritat de la nissaga, en una generació no ja trasplantada, sinó en sa major part nascuda en el bell cor de la terra grega. Aquells Catalans fills del sol sagrat dels hèrois i dels dèus no havien res perdut dels llurs antics caràcter i costums. Diu amb molta raó un escriptor anglès, peritíssim en la historia de l'Orient llatí, que'ls estudiants de dret comparat del seu país remarcarien més d'una semblança entre'ls Ducats catalans de la XIV^{na} centuria i el *self-government* de les colonies angleses (2).

Tots els reis del casal de Barcelona, tant els d'Aragó com els de Sicilia, sentien l'amor a les llibertats i als furs de llurs sotsmesos. Frederic III s'avençava a fer amb la universitat de Tebes lo que'l rei Pere III més tard (1382) amb la d'Atenes, i aquest sols tenia de recordar, al confirmar-les, l'exemple dels seus

(1) Arx. de Palerm. Doc. ja citat de 6 juny 1376: «intencionis nostre est dicta privilegia, libertates, franchicias, et consuetudines vestras per dictos precessores nostros et nos, precessoribus vestris et vobis concessas et juramento firmatas, rata, firma et illibata teneri, observare et facere observari, et si quodam processu temporis contra ea per majestatem nostram scriptum aut mandatum (fuerit), illud ex nunc prout ex tunc... irritamus et execucionis viribus evacuamus.»

(2) *The Catalans at Athens: a Paper read before the British and American Archeological Society of Rome*, by WILLIAM MILLER. Roma, 1907, p. 13.

antecessors els reis de Sicília (1). El tebà Ramón Estrany anava a Sicília amb la mateixa missatgeria que en 1382 va dur a Catalunya l'atenès Antoni Saragoça, i el sobirà de Sicília volia que'ls seus sotsmesos es tinguessin per contents d'ell, de la mateixa manera que'l rei d'Aragó, quan encomanava a mossèn Ramón de Vilanova que servés sobre tot als pobles a ell acompanyats «durs franqueses e privilegis... de guisa que ells fossin pus volenterosos a son servei...» (2). No tots els reis o sobirans sabien parlar en l'edat mitjana un llenguatge semblant. Solament ens vénen a la memòria, com un fet paregut, les ordinacions de la república de Venècia en 1395, confirmant els privilegis d'Atenes, durant sa curta ocupació per aquella Senyoria (3) i els estatuts i capítols concedits a les colònies venecianes de Modó (Modón) i Coró (Corón), en la Morea, amb motiu d'una epidèmia que havia despoblat el país.

Tebes en l'època catalana.

Indubtablement la ciutat de Tebes, fins que la seva perduda treslladà a Atenes la hegemonia dels Ducats, fou no sols el centre polític del país, sinó fins l'industrial i el comercial, a lo qual contribuïen sa sanitària i estratègica posició, en mig d'una dilatada planura regada per abundoses aigües, i en el enforcat de les principals rutes dels dominis conquistats. Allunyada, ademés, dels perills de les invasions exteriors i de les incursions piràtiques que devastaven el ja erm sol de l'Àtica, havia atret a ella el nucli més nombrós de la colonització catalana. Els documents de les cancelleries vèneta, palermitana i barcelonina ens han conservat els noms d'una cinquantena de famílies de pura soga catalana i com una vintena de gregues i estrangeres que més o menys figuren en els anals d'aquella època. Es tot un poble català el què se'ns presenta vivent als nostres ulls, no una mera designació geogràfica, com en temps dels ducs francs o dels florentins.

Per aquesta raó i per ésser la vertadera capital dels Ducats, com ho era ja des de l'època dels senyors borgonyons, i ademés Sèu arquebisbal, la residència ordinària del vicari general i del mariscal o quefe militar de la Companyia, i la de la Curia i cancelleria ducal, mereixé, com títol d'honor, ésser anomenada *quasi caput et magistra* de les ciutats de la terra (4). Fou, com Catania a Sicília i Caller a Sardenya, la ciutat catalana per excel·lència en els dominis grecs. *Caput et protectrix omnium Catalanorum tunc in insula commorantium* (5) li deien els seus sobirans també a la ciutat siciliana, mentre la segona, en penyora d'especial distinció, era designada pel rei Pere III, en un privilegi concedit als seus consellers, que'ls assimilava als de Barcelona, com *caput et locus insignior totius in-*

(1) Arx. Cor. d'Aragó. Tortosa, 5 desembre 1382. D. de l'O. C. «Noviter ad nos missum fuisse nobis humiliter supplicatum ut privilegia, libertates, immunitates et capitula per illustres Reges Sicilie vobis indulta... confirmare vobis... dignaremur.» Vid. la nostra monografia *Atenes en temps dels Catalans*. Barcelona, ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, MCMVII, p. 249.

(2) Arx. Cor. d'Aragó. Tortosa 11 desembre 1382. D. de l'O. C.

(3) GREGOROVIVUS-LAMBROS, 'Η πρώτη κατάληψις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Βενετῶν. (La primera presa d'Atenes pels Venecians), vol. II, p. 622.

(4) GREGORIO, *Opere scelte*. Palermo, 1858, p. 357 nota.

(5) LA LUMIA, *Storie Siciliane*, II, 14.

sulae Sardiniae ⁽¹⁾. Totes les Catalunyaes transmarines fundades pels nostres avant-passats en llurs dominis, a semblança de la mare patria, volien tenir també la seva Barcelona, que fos com el *cap i casal* de les terres conquistades.

A la Tebes catalana se la coneixia en l'edat mitjana amb el nom d'Estives o Destives, pres de la pronunciació del grec vulgar, no sols en els documents del XIV^{en} segle, sinó pels nostres escriptors. El mallorquí Pax, en son *Libre de doctrina moral* ⁽²⁾, també la designa amb aquest nom, i observa candorosament que abans que'ls grecs la destruïssin es deia Tebes. Que En Muntaner en la seva crònica ens dongui el nom d'Estives no té res de particular. Ell hi estigué dos jorns quan anà a visitar l'infant Ferràn de Mallorca, pres en el castell de Sant Omer, i pogué apendre'l de oïdes de la llengua vulgar ⁽³⁾. Mes a En Pax el coneixement d'aquest mot es probable que li vingués pel conducte dels mercaders mallorquins que anaven i venien del Ducat d'Atenes.

Quasi tot el comerç entre Catalunya i Mallorca i els Catalans de Grecia tenia son principal centre a Tebes ⁽⁴⁾. El seu port era el de Ripadostria (Rivadostro), situat en el fons del golf de Corent, per ésser la via més ràpida i més segura de comunicació entre'ls Ducats i Catalunya. La illa de Mallorca era tal volta la que més s'aprofitava mercantívolment dels dominis catalans a Grecia. A Tebes desempenyaren alts càrrecs i obtingueren cert prestigi polític alguns mallorquins, com En Mateu Castelló, assessor de la gran cort ducal, el ric hisendat en Bernat Villar i el canonge Miquel Oller, degà de la seva església metropolitana i un dels prohoms més influents de la ciutat pels anys de 1355 a 1362, en què morí.

No són ni de molt tan abundants les notícies que respecte del comerç amb Tebes tenim de Barcelona. Mallorca era indubtablement, com provarem en son dia, quan ens arribi el torn de parlar de les relacions mercantívols entre Grecia i Catalunya, la terra de la confederació que més s'aprofità de la conquesta dels Ducats catalans, perquè allí el comerç i la navegació prengueren en aquell temps, una volada com en part alguna ⁽⁵⁾. En el regnat de Jaume II hi havia uns cent cinquanta mercaders mallorquins en el regne de Granada, lo qual té certament encara més importància que'l barri de mercaders catalans que en la mateixa època hi havia a Sevilla. Fins el barceloní Bernat Martí, quan tractà d'anar a

(1) Giuseppe PICINELLI, *Cenni storici sui privilegi e sulle prerogative della città e dei conglieri di Cagliari nel secolo XIV*. Cagliari, 1903, p. 19.

(2) *Doctrina moral del mallorquí en Pax, autor del segle XV*. Edició popular completa publicada per Gabriel LLABRÉS Y QUINTANA. Palma de Mallorca, 1889, p. 127. Es llegeix Destines en lloc de Destives.

(3) Crònica d'En Ramón Muntaner, cap. CCXXXVII. En totes les edicions den Muntaner es dona el nom equivocat *Destines*, en compte de *Destives*.

(4) W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*. Leipzig, 1885, t. I, p. 478. — CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid, 1779, no porta cap notícia sobre'l comerç dels Catalans amb Tebes.

(5) El citat mallorquí Pax, antic servidor dels reis Pere III i Joàn I, que va assolir la gran prosperitat de la illa, abans de esclatar les divisions polítiques, diu d'ella lo següent en la *Doctrina moral*: «Soliem haver CCCLX naus de gabia, e vuy entre tota la cristiandat de ça l'estret de tants grans no sen troben tantes en nombre, de les quals ne havia XXIV, cascuna de tres cubertes.» Edició den G. Llabrés, abans citada, p. 144.

casar-se a Tebes, s'acordà amb una galiota del mallorquí Bartomeu Albesa, que feia sovint viatges a aquella ciutat i en una nau baionesca, noliejada per mercaders mallorquins, es treslladà a Grecia En Mateu de Moncada. Igualment són escassos els testimoniatges de la colònia de mercaders catalans en la patria d'Epaminondas. Sols s'ha salvat el nom d'un tal Pere Grau, que fou sens dubte un significat membre de la Companyia, car, a l'igual que'l seu germà Guillem, apareix en el nombre dels 56 magnats, síndics i procuradors que firmaren en 1321, solemniament, el tantes voltes citat armistici amb Venècia. Mes això no'ns dóna dret a suposar que'ls marxants catalans fossin allí en escàs nombre, quan tan sovint es troben en els registres dels arxius de la ciutat de l'Adriàtic i Barcelona notícies relatives a Catalans de totes les terres de la confederació que's treslladaven a Tebes o Atenes per a afers mercantívols. En Muntaner conta que posà mercaders catalans al davant dels escamots de dònes que va utilitzar per a la defensa de Galípol. Es de creure que d'aquesta colònia de Galípol, formada en gran part pels mercaders catalans de Constantinoble i altres llocs de l'imperi bisantí que, al rompre's les hostilitats entre aquest i la Companyia, es refugiaren en aquella plaça, n'hi anirien almenys alguns a soplujar-se a Tebes i a Atenes, quan els Catalans s'instal·laren definitivament en els Ducats.

La importància i l'hegemonia de Tebes en la Grecia continental venia de lluny. En temps dels bisantins era ja la seu del governador militar o *estratega del thema* o província de l'Hellàs. Benjamí de Tudela hi havia trobat allí en estat molt floreixent la fabricació de la seda, encara després de la devastadora irrupció dels Normands, i l'arquebisbe Miquel Acominatas d'Atenes afegeix que'ls vestits dels magnats de Constantinoble es fabricaven a Tebes o a Corent. En certa ocasió el duc Guiu II de la Roche feu un esplèndid present al papa de sederies de Tebes. En els temps dels ducs borgonyons se fa sovint menció d'aquesta fabricació, mes en l'època dels Catalans, no's troba la menor al·lusió a ella. El viatger sarraí Aboulfeda que visita la Grecia en el XIV^{en} parla, no obstant, amb elogi dels brodats d'or i seda de Tebes; i avui encara s'anomena pels pagesos *Μορόκαμπος* = camp de les moreres, la planúria de Tebes (1).

Sa població grega esdevingué la més nombrosa dels Ducats. La colònia hebraica ho era també molt, mentre que no's trobava cap jueu a Atenes. Benjamí de Tudela la fa pujar en el seu temps a dos mil jueus, que eren, segons ell, els treballadors més destres en la fabricació de la seda i en la tintura de porpra dels teixits. Els fa, ademés, sumament il·lustrats i coneixedors de la llei rabínica, fins al punt de dir que tan savis com ells no podien trobar-se en tot l'imperi, llevat de Constantinoble. No figuren els jueus en cap document de l'època

(1) W. MILLER, *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι. Μετάφρασις Σπυρ. Π. Λάμπρου. Ἐν Ἀθήναις. 1909-1910.* p. 13. Ens servim d'aquesta traducció perquè conté moltes correccions i adicions respecte la primera edició anglesa.

catalana; mes, en canvi, apareixen els Armenis amb motiu d'un tribut sobre la producció de la cera ⁽¹⁾. Entre'ls pobladors grecs sols apareix un mercader de civada, anomenat Theodoro.

La cultura en aquesta ciutat no podia ésser naturalment pròspera, ni molt menys. Els seus fogars principals en l'edat mitjana foren Bisanci, Salònica i el Mont Athos, no Atenes ni Tebes. La falta de prelats cismàtics, desterrats des que la conquesta franca establí en el país l'església llatina, implicava la falta d'escoles gregues i venia a ésser la causa principal de la ignorància del poble i de la clerguesia. En semblant situació es trobava també la llatina, fóra d'alguna que altra excepció. El dux Gradenigo demanava en 1309 a l'arquebisbe teba Isnard que permetés disfrutar a un canonge venecià de Tebes el seu benefici, mentres es treslladava a Venècia a prosseguir sos estudis, lo qual indica que no tenia allí tanta avinentesa de fer-ho ⁽²⁾. Fins sembla que s'arribava a carèixer de persones perites en les professions més indispensables. Frederic III recomanava en 1356 el metge Joàn de Montpeller, que passava a Tebes a exercir sa professió per la manca de metges asciençats de què allí es patia ⁽³⁾.

Altrament tingué Tebes dos dels prelats més il·lustrats de l'episcopat llatí de Grecia, durant la nostra dominació, a saber: els arquebisbes Paulo i Simó, erudit un en les lletres sagrades, l'altre en les profanes, els quals regentaren bastants anys aquella diòcesi. En concepte del savi teòleg i filosof grec Nicèfor Gregoras (1295-1360), enemic irreconciliable de l'Església llatina i ensems notable historiador de les heroiques gestes de la Companyia catalana, l'arquebisbe Paulo (1357-1366) fou un varó molt versat en les sagrades Escriptures i en la ciència teològica. Enviat pel papa com a llegat a Constantinoble en 1355, quan era encara bisbe d'Esmirna, demanà a l'emperador, per a fer-se càrrec de les opinions de l'Església grega, que li permetés presenciar una discussió teològica entre dos dels més notables teòlegs grecs d'aquell temps, Palamas i Gregoras. Aquest darrer, en sa difusa i pretenciosa historia, ens fa una curiosa descripció d'aquella vertadera disputació bisantina, que omple alguns capítols de la seva obra, emperò no'ns dona a conèixer quin judici mereixé a l'eminent prelat llatí aquella apassionada controversia ⁽⁴⁾. El bisbe d'Esmirna passà dos anys després a governar la seu tebana, en la qual exercí una important supremacia, fins en l'ordre polític, i després de nou anys fou enlairat a l'alta, però buida dignitat de patriarca llatí de Constantinoble. Un hom pensa, al tenir notícia de semblants fets, que no deuria ésser la ciutat tebana cap lloc de des-

(1) Encara avui en dia una part de Tebes s'anomena Ἀρμένικα (Armenico). Γ. Κωνταντινίδου. Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν. Atenes, 1894. p. 365, nota 1.

(2) GREGOROVIVS, *Geschichte der Stadt Athen*, II 33.

(3) *Arx. de Palerm. Reg. Protonot.* II, 147. «prefatam civitatem medicorum expertorum in arte chirurgie et eciam medicine pati penuriam et defectum.» D. de l'O. C.

(4) *Nicephori Gregoræ vita* escrita per Joàn Boivin. *Nicephori Gregoræ Byzantina Historia*. Libri XXXVII. MIGNE. *Patrologia græca*, 1865, t. 148, p. 37 i 38. Vid. en la mateixa *Historia byzantina* sobre aquest episodi teològic els llibres XXIX, cap. darrer, i els llib. XXX i XXXI.

terro, quan prelats de tanta valua com Paulo, amic íntim de Joàn V Paleòleg, l'emperador de Bisanci, i elogiat per un savi tan eminent com el monjo Gregoras, aspiraven a regir sos destins espirituals i hi feien llarga estada. Això ens fa creure que'ls vint anys d'obscuritat que'ns presenten els anys de la Grecia catalana, des de 1335 a 1355, tal vegada ho degueren ésser de benestar material en la seva vida política interna. Un altre eminent prelat de Tebes fou, sens dubte, l'arquebisbe Simó (1356-1380), d'origen grec, que havia pertangut a la ordre dels Basilians, el qual, segons sembla, ademés d'una traducció de Plutarc, deixà mostres de la seva sòlida doctrina en les llengües hebraica, grega i llatina, en una recenció bilingüe del Nou Testament, que malauradament s'és perduda. Tal vegada de Tebes estant, i en mig dels descendents de la Companyia catalana, tan poc donats a les lletres, escrigué la seva versió del llibre de Plutarc, *De remediis irae*, que'l cardenal de Porto envià al famós humanista Colluccio Salutato ⁽¹⁾. De totes maneres, la llevor del Renaixement no fou sembrada pels de La Roche, ni pels Frederic d'Aragó i Roger de Lluria, ni encara pels mateixos Acciajuoli, fills de la més culta Atenes italiana.

Malgrat tot això la Tebes catalana ofereix un marcadíssim interès. Llevat dels períodes d'anarquia, s'hi vivia sota un regime ordenat i civilitzat. Sorpren la regularitat de les relacions jurídiques i la forma legal que volien revestir sempre fins les mateixes usurpacions més violentes. Aquesta vida jurídica i social era eminentment catalana. Sempre s'hi vetllà per la conservació de l'esperit de la Companyia, pels furs de l'autonomia local, per l'aplicació més pura de les costums i lleis de Catalunya, pel manteniment de la llengua, i no deixa d'ésser la confirmació més palesa de ço que diem, com ho hem ja observat, que la darrera vegada que Tebes apareix en l'escena política durant la dominació catalana, sigui per a demanar al seu sobirà la confirmació de les seves franqueses i constitucions dictades a semblança de les de la mare patria. A Tebes l'element grec mai va assolir la importància que a Livadia, on foren molts els que des de la conquesta varen obtenir el dret de ciutadania franca, ni com a Atenes i Neopatria, on arribaren a formar part dels consells municipals. No hi adquirí prestigi cap Rendi ni encara cap Mauro Nicola ⁽²⁾. Quan es tractava de tornar a posar en vigor els estatuts en la qüestió dels nomenaments de càrrecs, ja hem vist amb quina energia ella alçà la seva veu. No s'hi perpetuaven els veguers com a Livadia, Atenes o Neopatria, i fóra de l'Albert Bonacolsis, tots els seus governants que coneixem, els Ardoyno, Puig, Lluria i Sardà, foren trets del si de la vella Companyia.

(1) *Epistolario di Colluccio Salutato*, a cura di Francesco Novati. Roma, 1893. Vol. II, 482.

(2) Tenim notícia d'un grec anomenat Michel Destiva, *oriundus loci Destiva* el qual en 1351 fou cativat anant de Sicília al Sant Sepulcre, per una galera de València i el qual, segons sembla, fruïa a Tebes del dret de ciutadania franca. El rei Pere III va ordenar que se'l deixés en llibertat, a ell i als seus «cum... constet ipsum Michaellem et uxorem suam tempore dicte captionis fore franchos et liberos et non servos...» Arx. Cor. d'Aragó, Document 9 septembre 1351. D. de l'O. C.

La vida que allí es menava no deuría ésser penosa ni mòlesta, quan hi veiem treslladar-se no sols a catalans, mallorquins i valencians, sinó a molts estrangers. Ja hem indicat que un ciutadà de Barcelona, En Bernat Martí, anà a casar-se a Tebes. Era això en 1361, durant la tirania d'En Pere de Pou; mes tingué la mala fortuna de caure a Zante en poder dels Venecians⁽¹⁾. Els Oller de Mallorca, tenint béns a la illa, cercaren fortuna en la ciutat de Cadmo. Els Ballester, originaris de Valencia, varen arrelar-se també en ella. Els Venecians solien freqüentar-la i l'escollien per estada. En la Sèu tebana trobem més d'una vegada en el capítol canonges, com els Viadro, fills de la República de l'Adriàtic. Altres italians figuren allí, com Leonardo Pisano, o ocuparen l'alt càrrec arcabisbal, com Isnard Tacconi i Sirello d'Ancona. L'emigració siciliana ja fou més nombrosa atreta per l'esquer dels càrrecs civils o dels benifets eclesiàstics, i més d'una vegada en el decurs de la seva historia hi hem vist aparèixer els Cremona i Scalciano de Catania, els Sacco de Messina, els Nicolau de Sosa, els Bonacolsis i tants altres. Fins en una època turbulenta veiem a un habitador de Tebes, al qual les complicacions polítiques havien dut a Sicília, demanar, ple d'anyorança, l'immediat retorn a sa dolça patria⁽²⁾.

Poques són les notícies que tenim de la Tebes monumental. Sols sabem que a despeses de la cort ducal s'hi construïren algunes cases. Es la única vegada, durant la nostra dominació, que's parla d'edificacions contemporànies⁽³⁾. En el Ducat d'Atenes sols va atènyer anomenada com construcció magnífica un sol palau franc, és a saber, aquell que damunt de la Cadmea de Tebes va manar edificar el ric mariscal Nicolau de Sant Omer. Aquest palau i castell, segons el testimoniatge de la Crònica grega de Morea, foren destruïts pels Catalans, sens dubte quan la presa de la famosa ciutat. Era tan grandios que, al dir de la mateixa crònica, un rei s'hi haguera pogut hostatjar amb tota la seva casa. L'ornaven formoses pintures murals com les dels castells francs de Siria i Palestina, i les recentment descobertes a Mistra⁽⁴⁾. Representaven escenes cavalleresques dels francs, tal volta dels avantpassats de Sant Omer, a la Terra Santa. Com que fou destruït, no podem tenir cap idea de la seva arquitectura. En Muntaner, que'l degué conèixer durant la seva visita a l'infant de Mallorca quan hi estava pres, no'ns en diu ni una sola paraula. El mateix silenci del Camoens de la nostra historia guarden tots els documents referents a Tebes, tan nombrosos, per altra part, que's conserven de la dominació catalana. En certs actes solemnials no figura mai la sala tan celebrada de l'enrunat monument; en canvi, apareix com escenari d'alguns de dits actes el palau arquebisbal de

(1) Arx. Cor. d'Aragó. Barcelona 28 novembre 1361. D. de l'O. C.

(2) Arx. de Palerm. Reg. Canc. XI, 110 v. i 111. Messina 6 abril 1368. «Cum Bartholomeus de Valeriis... proponat ad presens ad partes Romanie conferre, ac civitatem Thebarum eius dulcem patriam revideri».

(3) Arx. de Palerm. Reg. Canc. VII, f. 430 v. Ἐγγράφα, p. 349. «jus census seu tributí cere debito curie nostre pro solo quarundam domorum constructarum in civitati Thebarum».

(4) Vid. ma monografia *Els castells catalans de la Grecia continental*. ANUARI MCMVIII, p. 372.

la ciutat (1). No era pas infreqüent en aquells temps otorgar donacions o fer convenis importants de caràcter polític en llocs sagrats. No sols no figura mai el palau de Sant Omer en la nostra època, sinó ni tampoc el castell de la Cadmea, de manera que no sabem aón residien els vicaris catalans. Altrament sembla que això canvià quan els Acciajuoli s'apoderaren dels Ducats i, per consegüent, de Tebes. Per primera vegada apareix el nom de *Castrum Destives* en la nostra cancelleria, en l'any 1400, quan el rei Martí intenta la reconquesta d'aquells antics dominis de la nostra corona (2). Quan Atenes passà al poder dels Venecians, Antoni I Acciajuoli restà senyor de Tebes. Aleshores és de pensar que la Cadmea, amb el seu palau, devien estar de nou en situació d'ésser habitats, perquè varen servir de residència al futur duc florentí d'Atenes. Poc després Cyriaco d'Ancona menciona en 1436 expressament l'*aula regia* de Tebes, sens, dubte l'esplèndida sala del palau dels Sant Omer, de la qual ell va copiar antigues inscripcions (3), lo qual vol dir, ademés, que alguna cosa de l'antic edifici romangué en peu, malgrat no fos habitable, en l'època del govern català. Lo que si sabem, és que Tebes, aleshores, com ara, era molt castigada pels terratrèmols. El viatger, Jordà de Severac, que visità la Grecia en 1333, es a dir, en el bo de la dominació catalana, en ses *Mirabilia* fa menció d'aquests terratrèmols en dita ciutat (4).

Difícilment dintre cap altra dominació llatina a Grecia es podria donar, fòra de la catalana, cap quadre més extens de la vida mig-eval de Tebes, a pesar d'ésser tan fragmentari, i de que està molt lluny de satisfer les aspiracions de l'historiador. Molt més incomplet és el que'ns ofereix la època italiana, i de la franca, gaire bé no'n tenim la menor claricia. Fins lo poc que s'en sab en aquesta darrera, es deu a un historiador català. En l'any 1294 va entrar el jove Guiu II de la Roche (1287-1308) en la seva major edat, i per tant en la plenera possessió del regiment del seu estat com a Duc efectiu. Aquest succés va ésser celebrat en la diada de Sant Joan d'aquell any, amb magnífiques festes, a les quals invità el jove Duc tots els cavallers francs de la terra, i fins als grecs de la Tessàlia. La descripció d'aquestes festes és un dels passatges més animats de la crònica d'En Muntaner (5), que al passar per la ciutat de Cadmo, uns catorze anys després, encara en degué sentir parlar, si és que no se'n va informar direc-

(1) En 14 i 16 maig 1262, confirmà en ell En Villehardouin la pau amb la república de Venecia. *Actum Thebis in domo et presentia ven. patris Eri (Henrich) archiep. Thebarum*. Altre tant succeeix en l'època catalana. En el document de la venda de Karystos se parla també del palau arquebisbal i fins del seu pòrtic i escala major: «Tam super sala maiori Archiepiscopalis Palatii civitatis Thebarum, quam ante portam maiorem cortivii supradicti Archiepiscopalis Palatii». Arx. de Venecia, Comm. VI, 105. En altre document es parla de la escala major de dit palau: «Thebis ante scalam maiorem Archiepiscopalis Palatii Thebarum iuxta portam Ecclesiam dicti Archiepiscopatus, que porta richte respicit super dictam scalam». Ibid. Comm. VI, p. 105. — HOPF, *Storia di Karystos*, p. 82 i 84. ¿Es que per a donar major solemnitats a certs contractes, se celebraven en una capella pública o privada? En la capella de Sant Bartomeu de l'Acropolis d'Atenes, també se celebraven en el XIV^{en} segle actes consemblants.

(2) *Els castells catalans de la Grecia continental*. ANUARI MCMVIII, p. 373.

(3) GREGOROVIVUS, *Geschichte der Stadt Athen*. II. 307 i 352, nota 2.

(4) HOPF, *Griechenland im Mittelalter*, VI, 431.

(5) Crònica d'En Ramón Muntaner, cap. CCXLIV.

tament abans en la ciutat de Negrepoint, quan es va hostatjar amb l'infant de Mallorca en casa de micer Bonifaci de Verona, per boca d'aquest mateix noble que representà en elles un paper tan important. En aquell dia volgué pendre el jove Guiu II l'ordre de cavalleria, davant de tots els nobles i prelats de la terra, en la Sèu de Santa Maria, aón digué l'ofici solemniat l'arquebisbe de Destives. Ningú se presentà a la cerimonia més honradament i més ben vestit que micer Bonifaci i la seva companyia, que portaven cent brandons amb la senyal de les seves armes, i amb admiració general de tots quants allí eren aplegats, el darrer Duc descendent de la nissaga atenesa dels senyors de la Roche, volgué rebre d'ell la ordre de cavalleria, i, prenent les armes que damunt de l'altar estaven, i beneides per l'arquebisbe, va fer cavaller al de Verona, qui restà pregonament confós per una tan sobirana distinció.

La Tebes catalana perd tota la seva importància en la història dels Ducats, amb la desaparició en ells de la dinastia dels ducs d'origen sicilià. Quan torna a figurar en ses planes és per a caure en poder d'un terrible i inesperat invasor que en l'estiu de 1379 es va presentar davant de sos murs; la Companyia navarresa. Fins a la mort de Frederic III la història política de Tebes és gairebé la dels Ducats catalans. Des que'l seu darrer sobirà i duc li va confirmar solemniatment sos privilegis, en juny de 1376, ja no tornem a saber res més d'ella, sinó al aparèixer posada sota'l jou d'un enemic exterior. L'hegemonia política de l'estat català, profundament quebrantat i en camí de sa ruïna, passa aleshores a la immortal Atenes, que isolada i empobrida, veia gelosa la supremàcia de la capital tebana. Des d'aquest moment emmudeixen per complet, respecte de Grecia, els registres de l'arxiu de Palerm. D'ací en endavant ja solament ens parlaràn de la Grecia catalana, els de l'arxiu de Barcelona. Es que Sicilia passava aleshores per una profunda crisi, i com els seus dominis hel·lènics, anava també a incorporar-se altre cop a la corona aragonesa. Ja hem vist el seu darrer rei, escapat quasi miraculosament de les mans del rebel Enric Rosso, que caigué damunt la galera reial en la rada de Reggio. Allí perdé la seva tendra muller, la novella regina Antonia de Baux, que apenes pogué cenyir en son front amb la diadema reial les flors de la desposada. El gran justicier del regne, l'Artal d'Alagó, cap de la facció catalana, el salvà aleshores, com l'havia salvat sempre en totes les crisis del seu perllongat regnat. Armant cavalls i infants, l'Artal mena amb ell al rei a atacar a Taormina, encara revoltada pel comte d'Aidon, l'ambiciós Enric Rosso. Caiguda la ciutat en llur poder cavalcaren plegats contra Messina, rebel·lada des del principi de l'any 1375, la qual després de dos assalts s'entregà al rei. Així anà sometent el valent Artal d'Alagó altres terres i castells igualment amotinats. Dominada la rebel·lió la facció llatina, malgrat la oposició del papa Gregori XI, negocià el terç matrimoni del rei. Al caure el novembre de 1376, Uberti Gioeni, legista i jutge de la magna curia, pertanyent a una família que donà també notaris als Ducats catalans, era enviat del rei, a Lombardía, a firmar ses

Mort de rei Frederic III darrer duc sicilià de Atenes i Neopàtria.

esposalles, com a procurador seu, amb la filla de Bernabó Visconti, senyor de Milà. Al principi de l'any següent, Frederic, greument malalt, navegava de Siracusa a Messina. En la travessia de la marina de Catania, fou pregat per l'Artal d'Alagó a desembarcar en la ciutat mes fidel als Catalans; mes el príncep moribund se n'excusà, contra'l parer dels metges, i va voler continuar son viatge a Messina. Pocs dies després, el 27 de juliol de 1377, aclucava allí els ulls per a sempre, deixant com hereva de la corona de Sicília i dels ducats d'Atenes i Neopatria, la seva única filla Maria, pubilla de quinze anys, que's trobava aleshores en la roca Orsini a Catania. Així termina aquest tan llarg com infelicíssim regnat del darrer Frederic de Sicília, tan diferent d'aquell rei almogàvar i obstinat, el primer Frederic de la casa d'Aragó, son avi. Governà els Ducats catalans de Grecia des de 1355, encara menor de catorze anys, fins a 1377, com rei i duc a la vegada, és a dir, durant un període de més de vint anys. En la seva època es va veure als Angevins trepitjar de nou el terrer de Sicília i portar-hi devastacions i ruïnes; als barons ja d'una, ja d'altra facció rebel·lar-se desvergonyidament o repartir-se el regne com a llops famolencs; ésser cridats els estrangers i dictades lleis humillants a un príncep sense ventura. Tota la vida estigué en tutela perpetua; unes vegades en poder de la seva germana Eufemia; altres en el d'Artal d'Alagó, altres en el d'Enric Rosso, comte d'Aidon, d'En Bonifaci o d'Orlando d'Aragó, de Francesc Vintimiglia, comte de Giraci o d'En Guillem de Peralta, comte de Caltabellota; de manera que com diu En Zurita ⁽¹⁾, no hi hagué mai rei tan infeliç com aquest, que tenia per enemics l'Església i els Angevins i finalment tots els seus propis vassalls. Es pot dir que sols començà a regnar poc abans de la seva mort, perquè havent sigut proclamat en 1355 rei de Sicília, no pogué penetrar a Palerm, tinguda pels Chiaramonti, fins al cap de dinou anys, en 1374, i allí ésser coronat amb sa muller la regina Antonia de Baux ⁽²⁾.

La mort del rei Frederic III el *Semplice*, el darrer duc d'Atenes de la casa de Sicília, obre en la Grecia catalana un nou període, el qual comença amb la seva aneixió a la confederació aragonesa. Sis ducs del casal català de Sicília se cenyiren la corona ducal d'Atenes i Neopatria en l'espai de poc més de mig segle, a saber: Mamfred (1312-1317), Guillem (1317-1338), Joàn, marquès de Randazzo (1338-1348), Frederic, marquès de Randazzo (1348-1355), Frederic III, rei de Sicília (1355-1377) i Maria (1377-1380). Els darrers ducs dels estats catalans de Grecia del casal d'Aragó, amb efectivitat de domini, foren Pere III (1380-1387), Joàn I (1387-1392) i Martí I rei de Sicília (1392-1409), fill major de Martí I *l'Humà*, rei d'Aragó (1396-1410), que com son pare, morí sense fills llegítims. En rigor pot dir-se que'ls Ducats únicament se conservaren quasi en tota la seva integritat territo-

(1) *Anales de Aragón*. Lib. VIII, cap. LX.

(2) LA LUMIA, *Storie Siciliane*, p. 231. G. COSENTINO, *Codice diplomatico di Federico III d'Aragona*. Vol. I, p. 6.

rial durant la dominació dels ducs sicilians. Abans de 1379 se mantenia almenys la seva unitat geogràfica, perquè els desprendiments territorials se realitzaren sols en les fronteres. En el Ducat de Neopatria, els Serbis primerament i els Albanesos després, invadiren i conquistaren gran part de la Thessalia, ja des de 1337, i molt de temps abans de l'anexió directa catalana s'anaren perdent les ciutats de Farsalos (Farsalia), Domokos, Gardiki, Lechonia i altres. En 1365 sofriren els Ducats el nou desmembrament del castell i territori de Karystos, al Sud de l'illa de l'Èubea, i altre, com hem vist, el més important, en 1374 amb la pèrdua de Megara. Mes la mutilació territorial més forta fou la que en 1379 realitzaren els Navarresos, clavant-se com una espina en el centre mateix dels Ducats, i emportant-se amb un atrevit cop de mà la Beocia i la Lòcrida, que ja no retornaren mai més al poder dels Catalans, deixant reduït el Ducat d'Atenes a l'Àtica i l'illa d'Èguena, darrer reste de nostra dominació. No deixa d'ésser curiós el considerar que de la Grecia no'ns en tragueren els Grecs, sinó els Serbis, els Albanesos, els Navarresos i els Florentins. El principi d'aquesta nova època ja vam tenir ocasió de narrar-la, fa uns trenta anys, en una extensa monografia històrica ⁽¹⁾.

Aquest estudi, que rectificarem en alguns punts en altra ocasió ⁽²⁾, ha d'ésser encara de nou rectificat i sobre tot ampliat a la llum de noves i quasi podem dir definitives recerques, en els nostres rics arxius de la Corona d'Aragó i del Reial Patrimoni, que començarem de bell nou en 1907, d'una manera total i sistemàtica, sens deixar de recórrer cap registre del segle XIV, tan bon punt com rebèrem del nostre Municipi l'honrosa i compromesa comanda d'escriure la Història de la Grecia catalana, recerques que fins fa molt poc hem pogut veure terminades, en lo que's refereix a dits importants depòsits documentals. En aquest nou període, que arrenca després de la mort del darrer duc sicilià d'Atenes — que tant de bò ens sigui llegut molt aviat historiar, — heroic, en mig de la seva espantosa anarquía i el més compromès per a la seva existencia de quants havia passat fins aleshores l'estat català de Grecia, el perill pròxim d'un total anorreament desenrotllà en els Catalans d'aquelles partides l'instint de la propia conservació, amb un esperit de resistencia admirable; mes ja era massa tard, i la seva anexió a la mare patria, que cercaren com a únic remei de salvació, ja no pogué evitar, sinó retardar per un quant temps la seva total dissolució i ruina.

(1) *Los Navarros en Grecia y el Ducado catalán de Atenas en la época de su invasión*. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras, t. IV, Barcelona, 1887.

(2) *Atenes en temps dels Catalans*. ANUARI MCMVII.